

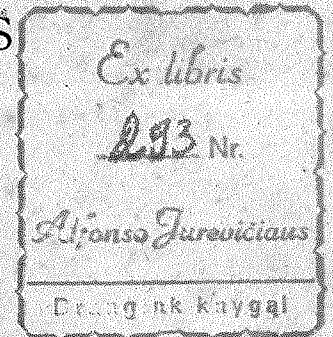
P. JARASENKOS

GIMTOJI SENOVĖ

"KULTŪROS" BŪS LEID. ŠIAULAI.

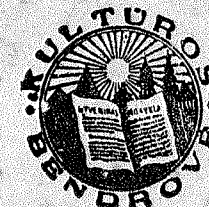
P. TARASENKOS

GIMTOJI SENOVĖ

(ieškojimas, pažinimas ir apsaugojimas).

ANTRASIS PAPILDYTAS LEIDIMAS

„KULTŪROS B-VĖS LEIDINYS
ŠIAULIAI

Ex libris

293 Nr.

Alfonso Jurevičiaus

Brangink knygas!

Garbinga mūsų šalies praeitis...

Gausingi gyvieji senovės vaizdai, išmėtyti po plačiąją Lietuvą

„Didžių darbų paminklų mielosios tėvynės

atradome daugybę ant žemės gimtinės.

Kiekvienas akmuo ant lauko, kapčius ant rubežiaus,

koplytelė senutė, ar kryžius ant ežios,

ar karčiama sudubus, kur riogso pas kelią —

vis tai yra paminklai, vis apie senelių

būdus, papročius žinių mums apščiai pristato“.

Kondratavičius.

Nemaža poetų, lietuvių ir svetimaašalių, yra dainavę Lietuvos praeitį, nemaža mokslininkų daugelį metų tyrinėjo Lietuvos istoriją ir jos senovės liekanas; bet dar, be abejo, daug senovės paminklų nėra palietę nei poetų plunksnos, nei mokslininkų kastuvai — juos mūsų visuomenė yra pamiršusi. Geriau susipažinę su ta's pamirštais garsios mūsų senovės paminklais, nebegalime tylėti. Liūdnas mūsų senovės paminklų likimas. Diena po dienos jie nyksta ir žūva... Vienur žiaurios gamtos reiškiniai — vėjai ir lietūs sunaikino įvairius senovės žemės darbus, kitur žmonės savo rankomis, nesuprasdami protėvių gyvų palikimų reikšmės, naikina be jokios atodairos įvairius senovės paminklus; kartais naikina juos ir mokslininkas, su nepaprastu operatoriaus šaltumu ir tyrinėtojo ramumu elgdamasis su jais, kasinėdamas, ieškodamas medžiagos išaiškinti įvairioms praeities paslaptims.

Nyksta senovės paminklai, dingsta jų poetiški vaizdai liaudyje; nyksta padavimai, pasakos, dainos... Nustoja tauta tų galingų šaltinių, iš kurių tautos siela semdavo gyvojo vandens — tautos meilės.

Išnykus senovės paminklams ir liaudžiai supratus jų esmę, jau nebetikima užkastais milžiniais, užburtais galingais kunigaikščiais, skaisčiomis karalaitėmis, stipriomis pilimis, paslėptomis ir pakėrtomis kai kuriuose kalnuose.

Didžiuojamės garsiųjų tautos senovės didvyrių vardais, atsimename ir gerbiame jų žygius ir darbus, pažįstam ir savo tautos praeitį, ir tomis pamtomis iš sausų istorijos lapų žiniomis pasitenkiname. Mūsų istorija, kartais nepilna, tamsi, iškraipyta ir savaip nušviesta svetimųjų chronikų ir metraščių daviniais, maža mums tesako apie artimesnę tautos praeitį, o ką besakyti apie žiląją

tautos senovę, kurios nemini nei chronikos, nei metraščiai. Tuo tarpu čia pat prie savęs turime daugybę nežinomų, bet dar gyvų medžiaginių ir dvasinių praeities liekanų. Geriau pažinęs senovės paminklus, istorininkas turėtų daugiau medžiagos kurti naujai, tikrai tautinei kultūros istorijai, tradicijos nebežūtų, ir visuomenė galėtų jau naują savo kartą auklėti ir mokyti tikroji tautos dvasioje.

Kultūringosios Vakarų Europos šalys senai suprato savo krašto senovės liekanų svarbumą, ir dabar įvairiais būdais stengiasi jas apsaugoti nuo išnykimo: organizuoja tam tikslui archeologijos draugijas, steigia muzėjus, plačiausiai popularizuoja visuomenėje senovės paminklų reikšmę, ruošia paskaitas, ekskursijas...

To dar nėra Lietuvoje, kur įvairių senovės paminklų ne tik ne mažiau, kaip Vakarų Europoje, bet kitų net ir daugiau: nesugebėdami jų surasti ir pažinti, mes praeiname pro juos nepastebėję; dažnai naikinam juos nesuprasdami jų reikšmės ar nesirūpinami jų saugojimu.

Tikiu, kad netrukus visuomenė atkreips daugiau dėmesio į tebesančius dar gyvus tautos praeities paminklus. Tada krašto archeologija, užuot buvusi saujelės mokslininkų — specialistų ir diletantų — senovės mėgėjų verslu, plačiai išpopuliarizuota užims prideramą jai vietą mūsų mokyklose, o visuomenė susidomės jos pažinimu, ir drauge su tuo ims branginti dar gyvus praeities paminklus.

Valstybė pati suprato kultūrinių krašto praeities paminklų reikšmę ir rūpinasi jų ieškojimu, pažinimu, apsaugojimu ir atlikimu įvairių mokslinių tyrinėjimų. Pirmomis valstybės kūrimo dienomis steigiamą „Valstybinę Archeologijos Komisiją“. Stoka prityrusių toje srityje darbininkų ir plati dirva neleidžia jai išplėsti savo darbų ir verčia ją kartais kreiptis į visuomenę pagalbos. Mūsų visuomenė gal ir norėtų kartais padėti krašto praeities pažinimo tyrinėjimuose, bet, būdama nepasiruošusi tam darbui, nepažįsta senovės paminklų, nemoka jų rasti ir nesupranta pačios Archeologijos Komisijos tikslų, kas matyti iš įvairių senovės mėgėjų pranešimų, rašytų su senovės meile, bet be jokios sistemos.

Kaip kiekviena mokslo šaka, taip ir krašto praeities pažinimas bei archeologijos mokslas auga, plėtojasi tik per sistematingus, mokslo atžvilgiu teisingai atliktus tyrinėjimus. Šios mokslo tyrinėjamosios taisyklės pasilieka tos pačios ir tuo metu, kai nagrinėjami apylinkės specialios rūšies archeologijos paminklai ir sprendžiami specialūs atskiri uždaviniai, ir tada, kai bendrai visi be išimties senovės paminklai tyrinėjami visuomenei pranešti.

Medžiaga, gauta atsitiktinai atliktais tyrinėjimais, kartais labai brangi, lieka ilgai neįvertinama ir nesunaudojama. Tokių, be sistemos atliktų tyrinėjimų vaisių mes matom ir mūsų muzėjuose, kur lankytojai praeina pro šali įdomių eksponatų, jų reikšmės nesuprasdami. Mums įdomu ne tai, kas, kada ir kur ką kasinėjo ir iškasė, bet kasinėjimų ir kitų tyrinėjimų rezultatai, platesni

krašto praeities kultūros plitimo vaizdai, paremti muzėjų eksponatais. Tą vaizdą kaip tik turėtų duoti muzėjai.

Todel nereikėtų skubėti plačiai krašto senovės paminklai tyrinėti, ypač ten, kur reikia jie kasinėti ir kitu būdu naikinti, bet pasirūpinti jų suieškojimu, artimesniu pažinimu, parengimu platesniams tyrinėjimams medžiagos, nuderbant sistematingus paruošiamuosius darbus. Valstybės mokslo įstaigos, turėdamos parengtos medžiagos, galėtų lengviau atlikti savo uždavinį ir daryti platesnius tyrinėjimus. Šie paruošiamieji sistematingieji tyrinėjimai kaip tik turi būti vedami mūsų visuomenės narių, norinčių rinkti mokslo medžiagą ir geriau pažinti gimtinę šalį. Sistematingais savo darbais, atliktais su atsidavimu ir meile, senovės mėgėjas suteiks brangios medžiagos mokslininkui ir sudomins visuomenę senovės paminklais.

Trūkstant populiarios specialios literatūros lietuvių kalboje, šiuo savo darbu*), nebūdamas mokslininkas specialistas, noriu patarnauti mūsų visuomenei, ypač jaunimui, patiekdamas elementariųjų žinių apie mūsų senovės paminklus ir metodus, kurie parodo, kokių būdu jų sistematingai reikia ieškoti ir tyrinėti.

Taisyklingai aprašyti senovės paminklai mokslui nebežus. Dabar, kada pervedama krašte žemės reforma, kuri sudaro pavojaus, kad įvairios mūsų senovės liekanos gali išnykti, reikia skubėti.

Mūsų stiprybė — tai mūsų praeitis; ją pažinę, sustiprinsim pasitikėjimą ir savo ateitimi!

Autorius.

*) Rašydamas naudojausi šiais šaltiniais: Проф. А. Спицынъ — „Археологическія развѣдки“ ir „Археологическія раскопки“, Татуръ — „Очеркъ археологическихъ памятниковъ на пространствѣ Минской губерні“; rabaigoje išvardyta archeologinė literatūra apie Lietuvą ir savo paties ieškinėjimai vietose.

I. Senovė ir jos pažinimas.

Ilgą laiką kovojo dėl būvio ir atkakliai dirbo žmonija, kol sukūrė dabartinę nuostabią ir galingą kultūrą.

Nesuskaitoma daugybė amžių nuo to laiko praslinko, ir šių dienų žmogus, kultūros patogumų išlepintas, taip toli nužengė nuo gyvenimo pirmykščio savo prosenio, slapsčiusi tamsiajame urve prie ugniakuro, jog tos senovės ir nebeatsimena.

Tik dėl nenuilstamos savo energijos, proto ir įgimto noro vis žengti į priekį, kad pažintų gamtos ir gyvenimo paslaptis, žmonija amžiams slenkant, pamažu eidama iš vieno kultūros laipsnio į kitą, pagaliau pasiekė mūsų dienų patogumų.

Žmonijos kultūros istorija maža ką tesako apie tą tamsų laikmetį — žmonijos kultūros aušrą, kada pirmą kartą žybtelėjo sąmoninga žmogaus mintis, ir pažymi tik svarbesnius tolimesnio jos plitimo etapus.

Pirmas didžiausias pirminio žmogaus sąmoningos minties įrodymas buvo ugnies savumų pažinimas, natūralių įrankių vartojimas dirbtinių medžio ir akmens įrankių vietoje, pirmas atskirų asmenų bei šeimų susijungimas į pirmąsias bendruomenes apsisaugoti nuo priešų pasikėsinimo, kova su nedėkinga ir nesuprantama jiems gamta — bendromis medžioklėmis, žūklavimais ir įvairiais su tuo sujungtais darbais. Tą sąmoningos pirmykščio žmogaus kultūros periodą istorija vadina akmens kultūros laikmečiu, arba akmens amžiumi.

Žengdamos toliau, pirmosios žmonijos bendruomenės tobulėjo, plėtojosi, spietėsi į stiprias galingas sąjungas — tautas ir valstybes. Žmonija pažino savumus kai kurių naugijų, kaip antai: vario, sidabro, aukso, o ypač vario ir jo lydinių su alvu ir cinu, kas sudarydavo vadinamąjį žalvarį, ir žmonės pradėjo dirbtis sau įvairius gyvenimo padargus. Šituo laikotarpiu matom ir mėginimų pirmiesiems rašmenims išrasti, kad jų padedami būsimoms kartoms galėtų palikti savo kultūrinės kovos vaisius. Tą žmonijos kultūros

plitimo laikotarpį vadiname vario ir žalvario kultūros laikmečiu.

Tačiau aukščiausiai išsiplėtojo žmonijos kultūra tik vėliau, kai ji nugalėjo gamtą, pažino kai kurias jos paslaptis, susijungė į plačiausias bendruomenes, tautas ir valstybes, pažino geležies savumus ir ją galutinai pamainė ankstyvesnius savo akmenis ir vario dirbinius. Galop, svarbiausias to laikmečio išradimas buvo nustatymas vienodų rašmenų, kurie praskynė naują kelią žmonijos kultūrai plėstis.

Tą laikmetį vadiname geležies kultūros laikmečiu.

Taip pamažu sąmoningai plintant žmonijos kultūrai ir organizuotam bendruomenių gyvenimui, dauguma jų pasiekė naujo kultūros etapo.

Del vietos stokos, tik trumpai čia tepaliesiu žmonijos minties plitimo eigą, nes vėliau dar ne kartą teks tos kultūrinės epochos minėti ir plačiau jos paliesti.

Ankstyvesniosios kartos patyrimas, atkakli kova dėl būvio ir vietinės gamtos savumai vertė žmonijos bendruomenes kurti iš pradžių savotišką tautinę kultūrą, o vėliau dalyvauti ir bendroji žmonijos kultūros kūryboj, — tuo būdu anksčiau ji buvo valstybinė, o paskum ir istorinė.

Visą žmonijos gyvenimą svarbiausias jos kultūriško plitimo pagrindas buvo aukščiau įgytasis patyrimas, kuris iš pradžių žodžio, o paskum rašto liekanomis sudarė istorinę tautų gyvenimo medžiagą.

Pirmieji rašto palikimai — metraščiai, chronikos, nušviesdami tik svarbesnius tautos ar valstybės gyvenimo įvykius ir pasižymėjusių valdovų žygius, tedavė maža medžiagos, iš kurios galėtų būsimos kartos pasimokyti. Tik praėjusiame amžiuje į istoriją pradėta žiūrėti plačiau — kaipo į mokslą, kuris apima ne tik atskirų asmenų — krašto valdovų, bet ir visos bendruomenės, valstybės ir tautos gyvenimą, jos tautišką ir kultūrišką augimą ir savitarpinius kaimynų santykius, kurie sukūrė visuotinę žmonijos kultūros istoriją. Naujosios linkmės istorikai pradėjo ieškoti naujų praeities davinų ne tik senovės raštuose, bet ir įvairiose medžiaginėse praeities liekanose ir jomis savo išvadas grįsti. Tam padėjo naujai išaugusios mokslo šakos: numizmatika — senobinių pinigų mokslas, sfragistika — senobinių parašų, heraldika — įžymių šalies veikėjų mokslas ir kiti. Tačiau didžiausią vaidmenį vaidina archeologija.

Archeologija patvirtina chronikų ir metraščių davinius, kartais nuo jų skiriasi ir nurodo jų melus; tai vadinamosios istorinės archeologijos uždavinys. Atskirai nuo jos stovi priešistorinė archeologija, kuri tyrinėja žmonijos gyvenimą ir jos kultūros eigą pačioj žilojoj senovėj, iš kurios jokių raštų paminklų nėra likusių. Tai visai nauja, savarankiška mokslo šaka, kuri prasidėjo tik pabaigoj XVIII ir pradžioj XIX amžiaus. Pasiryžusi pažvelgti amžių gilumon — ten, kur nesiekia raštas, ir remdamasi medžiaginių praeities liekanų tyrinėjimais, priešistorinė archeologija išskleidė kai kurias paslaptis, kurios dengė pirmuosius žmonijos kultūros augimo žingsnius.

Viduramžio ir vėlesnės kelionės jūromis, laukinių žmonių būties pažinimas daug padėjo išaugti priešistorinei archeologijai. Jūrų keliautojai, pasižinę su būviu laukinių žmonių, gyvenančių dar pirmykštės kultūros laipsni, pastebėjo daug dar jų vartojamų kaulo ir akmenis dirbinių, panašių į tuos, kurių buvo randama ir Europoje, bet kurių reikšmė buvo visai nesuprantama ir užmiršta, kuriuos laikė natūraliais gamtos padarais. Garsūs lenkų istorikai — Dluogošius 1416 metais, o Mechovitas 1521 metais, rašydamas apie rastus smiltynuose molinius puodus su įvairiais daiktais, sako, kad jie Dievo valia ten atsiradę ir augę iš žemės. Juk gerai žinomi ir Lietuvoje akmeniniai kirviukai (perkūno kulkos, kirveliai) ilgai buvo laikomi tikromis perkūno strėlomis, kurios atsirandančios audros metu iš perkūno trenksmo, ir net 1745 metais Petrapilio Mokslo Akademija juos laikė paprastais mineralais. Tik vėliau, geologijos ir artimos archeologijos mokslams augant, tepasisėkė iš priešistorinės archeologijos, parėmus tikrais daviniais, padaryti savarankiška mokslo šaka.

Pamatuota priešistorinė archeologija sudomino mokslininkus ir nuo XIX amžiaus pradžios ji pradėjo plisti. Atlikieji tuo laiku Danijoje senovės gyvenimo įvairių žmogaus amatų tyrinėjimai parodė, kad ten gyventa žmogaus dar tais laikais, kurių ne tik raštai, bet ir žmonijos padavimai nesiekia. Tat dar daugiau visus sudomino. Pradedama plačiai domėtis nauju mokslu, ieškoti aplink save tolimosios žmogaus gyvenimo praeities žymių.

Pirmoji archeologijos draugija ir muzėjus buvo įsteigti Anglijoje dar 1750 m., o pirmutinis tos srities spaudinys pasirodo Rusijoje 1811 metais. Tolimesnių laikų mokslininkai archeologai — danas Tomsenas, švedas Montelius ir kiti sistematizavo padarytus priešistorinės archeologijos srities tyrinėjimus ir paskirstė visą

priešistorinės kultūros augimo eigą į tris laikotarpius: akmens, vario (žalvario) ir geležies. Šios sistemos, nors joje esama ir kai kurių netobulumų, tebesilaikoma dar ir mūsų laikais.

Ir Lietuvoje šios mokslo šakos yra irgi savo istorija. Kaip visur, taip ir Lietuvoje, priešistorine archeologija susidomėjo tik atsiradus šiam mokslui. Pirmu Lietuvos archeologu galima laikyti Dionizas Poška, kuris, kad ir nepalikto mums tos srities rašto darbų bet jau 1811 metais gyvąjį praeities paminklą — garsųjį Baublio ažuolą pavertė muzėjumi: išduobęs jame kambarėlį, sudėjo įvairias Lietuvos senovės liekanas. Kiek vėliau šioj srityje dirbo Liudvikas Jucevičius. O ypatingai savo krašto archeologija Lietuvos visuomenė pradeda domėtis apie XIX amžiaus vidurį, kai 1855 metais buvo įkurtas Vilniuje istorijos ir archeologijos muzėjus ir įsteigta archeologijos draugija.

Tų laikų rašto darbai, išvardyti šio rašinio pabaigoje, ir tyrinėjimai Zenkavičiaus, brolių E. ir K. Tiškevičių, A. Kirkoro, J. I. Kraševskio, Glebovičiaus, Balinskio ir kitų plačiai nušvietė Lietuvos praeitį, ypač istorinį jos periodą, kur ypatingai pasižymėjo T. Narbutas, parašęs plačią Lietuvos istoriją.

Visi minėti Lietuvos praeities tyrinėtojai, būdami lenkai, dažnai net lietuvių kalbos nemokėdami ir tautos sielos savumą nepažindami, savo raštuose kartais nepripažįsta tikrai lietuviškos kultūros suvaimingumo ir laiko ją skolinta iš svetimųjų — kaimyninių tautų.

Prieš šias Lietuvos praeities lenkų mokyklos tyrinėtojų nuomones kilo lietuviai tautininkai, iš kurių pirmieji buvo vyskupas Motiejus Valančius, žymiausias mūsų istorikas ir patriotas, Simanas Daukantas, kun. Ambraziejus Kašaruskas, Laurynas Ivinskis. Jie buvo ir pirmieji mūsų lietuviai archeologai, tvirtai įsitikinę lietuvių tautos kultūros savaimingumu praeityje, ir jie kovojo dėl jos su lenkų mokykla. Tame darbe ypatingai pasižymėjo Simanas Daukantas, parašęs mums nuostabiai gyvai tautinę „Lietuvos istoriją“, dėl kurios teisių ilgą laiką kovojo su T. Narbutu, ir „Būda senovės lietuvių“.

1863 m. lenkmetis ir ė, usioji po jo rusų priespauda prislėgė kultūrišką krašto visuomenės gyvenimą, ilgam laikui atitolino ir tolimesnį krašto praeities tyrinėjimą.

Bet atgijus tautos sąjūdžiui aštuoniasdešimtaisiais praėjusio amžiaus metais — „Aušros“ „Varpo“ ir „Tėvynės Sargo“ laikmečiu vėl visuomenė ėmė domėtis krašto praeities liekanomis. 1883

metais „Aušroje“ garsus mūsų praeities tyrinėtojas ir mūsų tautos atgimimo apaštalas Dr. J. Basanavičius pradėjo viešai skelbti savo pastebėjimus apie Lietuvos praeitį. Jis pirmas parodė piliakalnių reikšmę Lietuvos istorijoje ir suteikė daug pavyzdžių iš senovės kovų už šalies laisvę savo veikale „Apie senovės Lietuvos pilis.“ Žinomi darbai toj srity ir kito tų laikų mūsų istoriko — J. Šliūpo. Tolimesnis tautinės archeologijos plitimas kiek apmiręs buvo; tik 1907 metais, kada nenuilstamo Lietuvos kultūros darbininko J. Basanavičiaus iniciatyva buvo įsteigta Vilniuje Lietuvos Mokslo Draugija ir „Lietuvių Tautos“ žurnalas, vėl atgijo. Lietuvių Mokslo Draugija rūpinosi gimtosios šalies pažinimu, įsteigė muzėjų, darė archeologijos tyrinėjimus ir popularizavo praeitį savo spaudinyje. Šiam leidiny randame ir pirmuosius darbus kalbininko K. Būgos, kuris kalbos ir tautosakos tyrinėjimais padėjo nušviesti daugelį mūsų žilosios praeities faktų, negalimų tinkamai nušviesti vien archeologine medžiaga. Nuo „Aušros“ iki „Mokslo Draugijos“ įkūrimo krašto pažinimo darbas nebuvo visai pertrauktas, nes to laikotarpio žinomi yra darbai lietuvių archeologų — Krikščičiūno, kun. Žiogo, Radziukyno, T. Daugirdo, kurie stropiai rinkdami krašto praeičiai pažinti medžiagą, garsino ją visuomenei periodiniuose ir atskiruose leidiniuose.

Artimesniu mums laiku susidomėjo Lietuvos praeitimi ir svetimšaliai mokslininkai — lenkai, rusai, vokiečiai. Tačiau šie Lietuvos praeities tyrinėtojai maža ką tepadėjo Lietuvos visuomenei supažindinti su savo šalies praeitimi, nes savo tyrinėjimus spausdino svetimomis kalbomis, ir dėl to jų dauguma buvo lietuvių visuomenei neįmanomi.

Iš svetimšalių mokslininkų, tyrinėjusių Lietuvos praeitį, turi būti pažymėti tyrinėjimai lenkų — V. Šukevičiaus, L. Krzywickiorusų — J. Pokrovskio, Pogodino, A. Spicyno, latvių — E. Volterio, Sprogio, vokiečių — Grevingko ir Bezenbergerio. Be jų, daugybė vokiečių mokslininkų tyrinėjo Prūsų senovę. Neminėsiu čia diletantų ir įvairių kolekcionierių, svetimų ir vietinių, dvarininkų ir įšiai inteligentų, kurie dažnai ieškojo tik sau garbės ir naudos ir, nenusimanydami ką darą, kasinėjo ir naikino įvairius krašto archeologijos paminklus ir brangius kraštui senovės radinius ir siuntė svetimam šalis.

Dabartiniu nepriklausomos valstybės kūrimo laiku Lietuvos visuomenė vėl vis plačiau ir plačiau pradeda domėtis krašto pra-

eitimi ir kultūriniais tautos senovės paminklais. Čia ir pati valstybė, sukūrusi mokslo įstaigą — „Valstybinę Archeologijos Komisiją“, rūpinosi krašto praeities pažinimu.

Senesnieji žymesnieji visuomenės veikėjai per neperiodinį „Mūsų Senovės“ leidinių ėmėsi supažindinti plačią visuomenę su tautine krašto praeities kultūros eiga ir kova dėl jos su priešpauža.

Tik naujai atgimusioji Lietuvoj krašto archeologija taps tautinė, išaiškina tautos praeities paslaptis ir paskatins visus plačiau išplėsti tautinę kultūrą.

Ši istoriško archeologijos augimo apžvalga turi būti papildyta Lietuvoje atliktųjų archeologijos tyrinėjimų vaisių santrauka. Taip pat tenka pažymėti Lietuvos praeities paminklų tyrinėjimo savumai.

Vakarų Europoje plačiai vartojamas archeologijos tyrinėjimasis metodas paremtas archeologijos daviniais, kalbotyros ir geologijos patyrimu, ypač nustatant kultūros paminklų chronologiją. Lietuvoje dėl jos geologinių savumų šis metodas mažai tvertojamas. Bet geologijos daviniai turi vietos ir Lietuvos praeities pažinime, ypač kada tyrinėtoji tenka siekti tolimiausios krašto praeities, o jau apie vėlesniųjų laikų praeitį kalba grynoji archeologija ir kalbotyra. Taip antai, geologijos patyrimais, nustatyta paskutinio ledų laikmečio pabaiga prieš 30 tūkstančių metų, ir palyginti, nedidelis nuo to laiko fizinis sąlygų pasikeitimas įgalino žmogų visą tą laiką gyventi Lietuvoje. Pirmas pagrįstas liudijimas, kad Lietuvoje žmogaus gyventa, taip pat yra geologijos patirtas: jis įvyko žemutinio Nemuno tėkmės linkmės atmainų metu, už 5000 metų prieš Kristų.

Prof. A. Bezenbergerio tyrinėjimai rodo, kad pirmieji mūsų krašto gyventojai buvusi airių giminės tauta, ir kad ankstyvesniuose neolitiniuose akmens kultūros metu, maždaug už 3000 metų prieš Kristų, čia jau gyvenusios aisčių lietuvių tautos. Tačiau jų gyvenamas plotas ne visai atitiko dabartiniam lietuvių apgyventam plotui — jis siekė toliau į vakarus, rytus ir pietus, bet dabartinio lietuvių gyvenamo ploto šiaurinėje dalyje gyveno suomių giminės. Vėliau akmens ir naujų kultūros laikmečiu, krašte pastoviai gyveno viena tauta. Prof. Būgos Lietuvos vietų pavadinimų tyrinėjimai patvirtina čia gyvenusios lietuvių kilmės tautos pastovumą.

Gyvenamas dar žilų senovės Prūsų kraštas jau nuo neatmenamų laikų buvo žinomas plačiajam pasauliui brangiais kailiais ir gintaru. Dar už 2000 metų prieš Kristų senuose Mikėnų

kapuose Graikijoje atrastas gintaras, kurio chemiška sudėtis yra tokia pat, kaip ir gintaro, atgabento iš Pabaltijo kraštų. Pirmasis rašto žinias apie Pabaltijį randam tik I amžių po Kristaus Tacito ir vėliau kitų istorikų raštuose, bet iki IV amžiaus tos žinios neaiškios, ir tik nuo VI amžiaus ir vėliau galima iš raštų sužinoti mūsų krašto gyventojus buvus lietuvių kilmės. Jau nuo VI amžiaus po Kristaus Lietuvą pradeda dažniau lankyti svetimšaliai gintaro pirkti. Lankė Lietuvą romėnai, arabai, slavai, bet savo buvimo mažai tepaliko žymių. Tas įvykis, matyt, padarė įtakos politiniam šalies gyvenimui ir privertė atskirai gyvenančias giminės spiestis į didesnes bendruomenes — ir ginti kraštą nuo priešų. Ir kai jau IX amžiuje aplanko Lietuvą normanai, tai randa ją taip susiorganizavusią ir į kovą pasiruošusią, jog tik kelių dienų pastangomis tegalėjo paimti Apulės pilį, spėjama buvus Telšių apsk., Skuodo apylinkėse. Nuo to amžiaus pirmą kartą iš raštų žinoma, kad čia jau gyventa lietuvių giminės tautų, nes paminėtas „prūsų“ vardas.

Visos tos pirmosios žinios svetimųjų metraštininkų yra dažniausiai neturtingos, ir patys metraščiai melų pilni. Tik nuo XIII amžiaus, kai politikos atžvilgiu subrendę lietuviai sukūrė plačią savo valstybę ir ėmėsi ginti šalies laisvę nuo be perstogės besiveržiančių vokiečių riterių, — nuo to laiko patapo jau istorine tauta, ir iš tų laikų daugiau išliko tikslų rašto žinių apie tautos gyvenimą. Tas laikotarpis laikomas ir priešistorinės Lietuvos kultūros plėtojimos riba ir jos vėlesniojo — geležies kultūros laikmečio pabaiga. Tamsų ir ilgą priešistorinį kultūriško tautos gyvenimo laiką gali nušviesti tik medžiaginių liekanų, išlikusių dar iki mūsų dienų, tyrinėjimai ir vadinamoji priešistorinė Lietuvos archeologija.

Glogerio tyrinėjimai Nemuno krantuose, Šukevičiaus — Merkinės upės srityje davė gausios medžiagos mūsų šalies pirmųjų gyventojų akmens laikmečio kultūrai pažinti. Nors tų sričių medžiagos turi daugiau vietos pobūdžio, nes visame Lietuvos plote, be atsitiktinai aptiktų senovinių akmens daiktų, akmens kultūros laikmečio liekanų tyrinėjimų nebuvo daroma, bet ir ta mažai teiširta medžiaga gali būti pagrindu kai kuriems spėjimams apie tą kultūriško šalies gyvenimo laikotarpį. Dėl geologinių krašto paviršiaus savumų medžiaginėms akmens kultūros laikmečio liekanoms Lietuvoje kad ir negalime nustatyti chronologinės datos, bet, palyginę jas su jau iširtais ir chronologijos nustatytais to kultūros laikmečio Prancūzijos ir Skandinavijos pavyzdžiais, ma-

tome, kad Lietuvoje pirmą kartą, gal kiek ir vėliau tegavusi pradžia, bet plinta savaimingai, ir eina evoliucijos keliu. Tą pirmą kartą kultūros plitimo savaimingumą matome visur pasaulyje, tik vienos tautos jau senai pergyveno savo priešistorinės kultūros laikmečius, kitos dar tebegyvena ir žengia toliau, o trečios, būdamos nepribrendusios kovoti dėl savo kultūriškų tautos siekimų, žuvo dar savo kultūrų aušroje, išnyko nepasiekusios net aukštesnio akmens kultūros laipsnio. Kai kurių Didžiojo ir Indijos vandenynų salų laukiniai gyventojai, pirminiai Australijos gyventojai ir dabar tebegyvena pirmą kartą akmens kultūroje ir tebevartoja dar tokius netobulus įrankius ir padarus, kurie mums gali tik priminti, kad ir senovės Lietuvos gyventojų gyventa savo tautinės kultūros evoliucinio plitimo metu ir jau pirmomis savo gyvenimo dienomis vartota panašūs įrankiai.

Kitas priešistorinės kultūros evoliucijos laipsnis — naujų kultūros, vario ir žalvario kultūros laikmetis teturi negausios medžiagos. Lietuvoje nėra natūralaus vario bei jo rūdos, — matyti, dėl to taip retai ir terandami klasikiški tos kultūros laikmečio pavyzdžiai, o kita medžiaga dar visai nebuvo tyrinėjama. Todel kai kurie mokslininkai ir nepripažįsta, kad Lietuvoje būtų buvęs savaimingas vario kultūros laikmetis, bet kiti, remdamiesi kad ir retai terandamais klasikiškais tos kultūros pavyzdžiais, surastomis vietinėmis vario liejyklomis, įvairių pagražinimų apstumu iš vėlesnio vario laikmečio, tvirtina, kad ir Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, buvęs savaimingas tautinis vario ir žalvario kultūros laikmetis nors ir neilgai.

Gausios medžiagos priešistorinei šaliai kultūrai pažinti teikia kitas kultūros laikmetis — geležies kultūros amžius. Medžiaginiai tos kultūros reiškiniai — įvairūs geležies padarai, kurie buvo dirbami tiek iš atvežtos geležies, tiek ir iš vietinės rūdos, — yra labai gausūs ir įvairūs. Kiti to laikmečio reiškiniai yra lengviau pažįstami, nes ir visa geležies kultūros epocha jau šiek tiek artimesnė mūsų laikams. Todel geležies kultūros laikmečio buvimas Lietuvoje nesukelia skirtingų nuomonių, ir visi tą laikmetį tyrinėjusieji mokslininkai pripažįsta, kad lietuviai jau tuo laikmečiu buvę aukštos dvasinės kultūros ir tik savo šalies geografinės būklės dėka patekę į istoriją.

Tokiam, palyginti, nedideliame žemės plote, lietuvių gyvenamame, priešistorinės kultūros augimas įvairiose Lietuvos vietose ėjo savaimingai ir ne vienu laiku, kas taip pat parėjo nuo geo-

grafiškų ir topografiškų vietos savumų ir keitimo gyvenusių čia tautų. Arčiau prie jūros gyvenusios tautos greičiau žengė kultūroje ir jau paskutiniaisiais amžiais prieš Kristų vartojo kai kuriuos naujų padargus, o tolimesni nuo jūros sričių gyventojai dar ir VI—VII amž. po Kr. tebesilaikė pirmą kartą akmens laikmečio kultūros.

Chronologiškas priešistorinės kultūros plitimo laikmečių nustatymas Lietuvoje dėl jos geologiškų ir fiziškų savumų mokslininkų tarpe kėlė daug spėliojimų ir ginčų ir tik paskutiniu laiku dėka prof. K. Būgos tyrinėjimų galima padaryti archeologinės medžiagos chronologiškas suskirstymas. Iš bendros Europai priešistorinės archeologijos davinių mes matome, kad XIII—X amžiais prieš Kristų yra baigęsis akmens kultūros laikmetis, X—VI amžiais — vario kultūros laikmetis, geležies kultūros laikmetis vietomis yra tęsęsis nuo IX amžiaus prieš Kristų iki XIII amžiaus po Kristaus. Ir nors Lietuvos plotas geografiškai nėra atskiriamas nuo Europos, bet daviniai bendros Europai priešistorinės archeologijos Lietuvai negali būti taikomi, nes didelės reikšmės atskirų kultūrų augimui turėjo ir buvusieji čia tautų pasikeitimai.

Prof. K. Būgos tyrinėjimais nustatyta, kad seniausieji mūsų krašto gyventojai buvo suomių giminės tautos, kurie dėl savo kalbos savybių priklausė atskirai kalbų šeimynai, dauguma gi kitų Europos tautų, — italikai, keltai, britai, normanai, germanai, lietuviai ir kiti priklauso kitai t. v. indoeuropiečių kalbos šeimynai. Indoeuropiečiai ne vienu laiku apsigyveno dabar gyvenamose vietose ir nevienodą medžiaginę kultūrą jie tuomet turėjo, kas parėjo nuo politinių ir geografinių sąlygų, kuriose teko įvairioms tautoms gyventi. Įvairių kultūrų pasikeitimai ir visi archeologiniai neaiškumai taip bendrai Europoje, taip ir Lietuvoje, tapo suprantami tik išaugus praeities pažinimo mokslui.

Lietuvos archeologų jau senai yra pastebėtas V—VII amžiais Lietuvoje įvykęs nuostabus kultūrų keitimasis: vietoje buvusios iki šiol akmens kultūros staiga atsiranda graži naujų kultūra. Kalbotyros daviniai rodo taisyklais atėjus į Lietuvą aisčius: latvius, kuršius, sėlius, lietuvius ir kitus. Aukštai kultūringos aisčių tautos paliko savo iš senovės apgyventas vietas Mogilevo, Smolensko, Minsko rėdybose ir traukė į Baltijos pajūrį, nuveikė čia žemesnės kultūros suomių, apsigyveno jų vietoje ir po ilgų kovų vienos aisčių tautos tapo valstybiškos — kuršiai, latviai, o lietuviai pagaliau tapo ir istoriški.

Patikrinant archeologijos davinius kalbotyros išvadomis galima suprasti Lietuvos archeologijos chronologiją. Akmens ir senesniųjų vario bei bronzos padarų laikmečiui, buvusiam V—VII amž., Lietuvoje gyvenant suomių giminėms, priklausė pėdsakai pirmą kartą kultūros žmogaus gyvenimo paupiuose ir paežeriuose, laidojimai dolmenuose bei akmens kapuose — „sklepuos“, laidojimas milžinkapiuose-kurganuose, kur, be kultūros laikmečio padarų, dar patiriame lavonus buvus laidojamus surištus, sulenktus; maža dar težinomi megalitinės statybos paminklai — ypač apdirbti akmenys mengirai (stabakuliai, stulpakmenys), senesnieji piliakalniai su ak-

mens amžiaus padarais, kuriuos rodo ir mūsų liaudis, atskirdama juos nuo vėlesniųjų pilių, pilaičių, pilelių, gynimosi priemonių — senesnius vadina tik „piliakalniais“; įvairūs akmens ir klasiški vario bei bronzos padargai: kirvukai, plaktukai, strėlų galūnės ir kiti.

Naugių — bronzos ir geležies kultūros Lietuvoje priklauso aisčiams, atėjusiems į Lietuvą V—VII amžiais, — dauguma mūsų piliakalnių, alkakalnių, akmens aukurai, kulgrindai ir kiti paminklai, rodą aukštą kultūrą. Ypač brangios medžiagos teikia įvairūs laidojimai, su likusiais to meto padargais, aiškiai rodančiais tautinių kultūrų savumus ir svetimos kultūros įtaką.

Ne vienu laiku ir ne visi drauge apsigyveno aisčiai Lietuvoje. Jau tuomet buvo kelios atskiros tautos su savaimingomis kultūromis. Pasiėkusių dar III amžiuje Baltijos pajūrį prūsų kultūros tipingi reiškiniai yra plačios „fibulos“ — sagtys su dviem plačiom skersinėm. V—VII amž. atėjusieji į Lietuvą kuršiai pažymėtini fibulomis, susuktomis iš vielos, apskrito skydo pavidale, ir emalizuotais bronzos padarais, sudaro t. v. Reginėnų kultūros laikmetį, — ši kultūra pasikeičia IX amž. t. v. Klaipėdos kultūra, su daugybe sidabrinų daiktų; X amžiuje pastebėta graži „Liucino kultūra“, su daugybe bronzinių padarų, kurios nešėjai yra latviai bei latgaliai. Lietuviams priklauso t. v. „Vilniaus kurganų VIII—IX amž.“ kultūra su daugybe geležies padarų. Slinkdami arčiau į pajūrį, lietuviai nuveikia žemgalius, sėlius, kuršius su jais asimiluojasi, dalinai skolinia „Liucino kultūrą“, jungia bronzos ir geležies padarus ir sudaro „XI—XII amž. lietuvių kultūrą“, o XII—XIV amžiais vėl plečia savąją kultūrą, pažymėtą daugybe ginklų; mat, tais laikais rūpėjo lietuviams ne pagražinimai, o ginklai gintis nuo vokiečių ricierių kryžuočių ir kardininkų pavergimo. Pažymėtina toliau „XIV—XVI amžių lietuvių kultūra“, kur vėl aptinkam bronzos pagražinimus — ypatingas plačias spirales apyrankes. Skyrium stovi Lietuvos archeologija „Gardino kurganų“ X amž. ir „akmens kapų“ XI amž kultūros, priklausančios jotvingiams. Toks išskirtymas laikmečiais padarytas remiantis randamais senkapuose padargais, ypatingais laidojimo būdais ir gali būt papildytos ir kitais archeologijos paminklais su laikotarpio ir tautos savitumo bruožais.

Mūsų praeičiai pažinti įvairūs archeologijos paminklai duoda daug medžiagos. Tačiau Lietuvos praeitis dar toli nėra iširta. Daug dar yra jos praeities paslapčių, kurioms išaiškinti turėtų dirbti ir mokslininkai ir visuomenė, kad, atsidėję ieškodami ir tyrinėdami senovės paminklus, pažintumėm krašto praeities paslaptis ir jomis remdamiesi išauklėtumėm naująsias kartas susipratusiai piliečiams.

Nors dar daug paslapčių Lietuvos praetyje, bet ji graži ir turininga. Ne veltui skeptikas lenkų mokslininkas L. Krzywickis, pažinęs vien tik Lietuvos piliakalnių, sako. „galima kalbėti apie lietuvių kultūrą, kaip kalbama yra apie keltų arba skandinavų — apie kultūrą, rasi, nepuikią, bet savotišką ir turinčią savo galvojimų ir kuriamųjų priemonių“.

II. Lietuvos medžiaginiai archeologijos paminklai.

Kadangi Lietuvos archeologijos paminklai sunku būtų suskirstyti į chronologiškus jų laikotarpius, tai jiems klasifikuoti turi būti vartojamas kitas būdas. Dažniausiai klasifikuojant archeologijos paminklus krepiama dėmesio į išorinius jų savumus. Vieni archeologijos paminklai, dėl savo medžiagos kiekybės reikalavusieji be galo daug darbo jiems statyti ir užėmusieji plačią pastovią vietą kaip antai: sėdybos, piliakalniai, pylimai, kapai, įvairūs akmens statybos paminklai, gali būti priskirti nejudamųjų (nekilnojamųjų) archeologijos paminklų grupei.

O kiti kultūros paminklai, kaip antai: įvairūs gyvenimo patalpos ir pagražinimai iš akmens, naugių ir kitokios medžiagos, — maži ir lengvai perkeliama iš vietos į vietą — gali būti priskirti judamųjų (kilnojamųjų) archeologijos paminklų grupei.

Tokio skirstomojo būdo laikysiuos ir aš, aprašydamas archeologinius Lietuvos paminklus.

A. Nejudamieji archeologijos paminklai.

1. Akmens ir vario kultūros laikmečių sėdybos.

Jau esame pažymėję aukščiau, kad priešistorinė kultūra plėtodamosi ėjo evoliucijos keliu visur vienodai; todėl priešistorinio laikmečio kultūros liekanų galima surasti ir Lietuvoje.

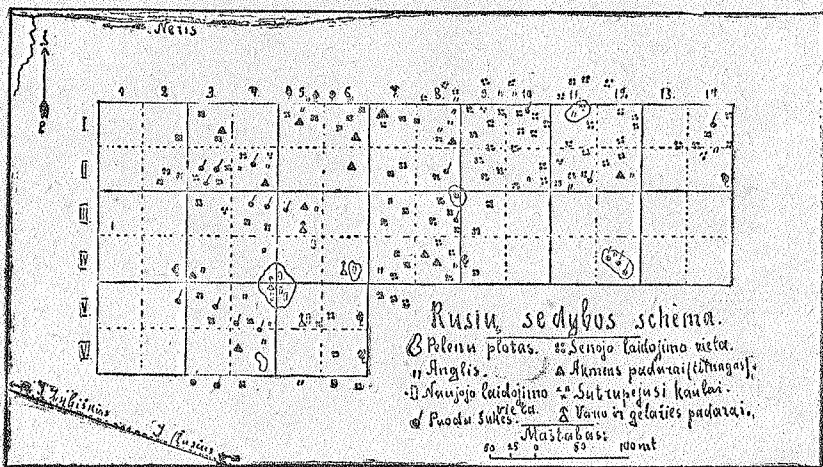
Jų tarpe pirmą vietą turi užimti, dėl savo senumo, pirmykščio žmogaus gyvenimo ir sėdybų liekanos.

Šios rūšies archeologinių paminklų netrūksta Lietuvoje, ir tik nesugebėjimas kartais jų rasti ir suprasti jų reikšmės praeities pažinimui verčia mūsų visuomenę likti jų nepastebėjus. O tuo tarpu tai yra beveik vienintelė medžiaga pirminio Lietuvos gyventojų būčiai pažinti. Todėl ji turi būt didžiai įvertinama ir tyrinėjama neatidėliojant, nes dėl savo reikšmės nepastovumo visos žmogimtoji Senovė.

gaus gyvenimo žymės veikia išnyksta, ir tuo būdu žūva tas brangus archeologijos paminklas.

Trumpas vario kultūros laikmetis Lietuvoje maža medžiagos teduoda jam pažinti ir maža kuo tesiskiria nuo akmens kultūros laikmečio. Tatai verčia suhendrinti akmens ir vario kultūrų laikmečio sėdybas.

Geologų tvirtinimai, kad pasibaigus paskutiniam ledų laikmečiui Lietuvoje fiziškieji gamtos savumai įgalinę čia gyventi žmogų; o daviniai, taip pat pagrįsti geologiškais patyrimais, sako, kad už 5000 metų prieš Kristų čia jau gyvenę žmonės, bet daugiau nieko nepasako apie to tolimojo laikmečio mūsų šalies gyventojų būtį. Palyginę laukinių tautų, dar tebegyvenančių šiandien

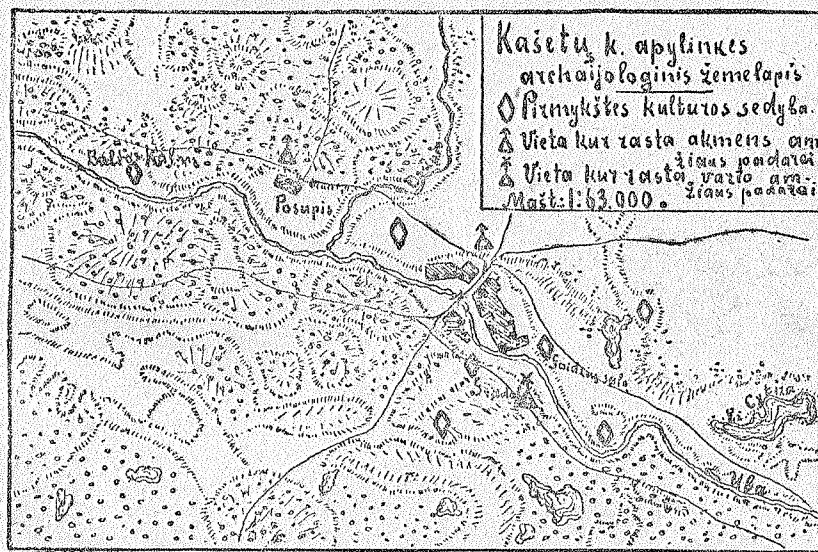

1 pieš. Rūsių sedybos schema.

akmens kultūroje, medžiaginius kultūros reiškiėjus — įvairius akmenis ir kitus jiems matomus medžiagos padargus, pažinę jų būtį, ir taip pat remdamiesi jau išnagrinėta to kultūros laikmečio medžiaga Vakarų Europoj, — galime šį tą pasakyti ir apie pirminio Lietuvos gyventojų būtį.

Negausingos pirmųjų Lietuvos gyventojų šeimos, kurias kai kurie mokslininkai sako buvus airių giminės tauta, gyvendavo dažniausiai prie vandenių: jūros, upių, ežerų, kurie suteikdavo joms maisto ir padėdavo susižinoti su atskiromis šeimomis. Klajokliai žvejai ir medžiotojai, būdami nepastovūs, dažnai mainydavo savo gyvenamąsias vietas ieškodami geresnių. Gyveno jie pridengti

aukštų krantų kietų sluoksnių, kuriuose kartais gamta, o kartais ir patys žmonės išsikasdavo landynes, urvus. Ypatingos mūsų krašto geologinės žemės paviršiaus formacijos nebuvo tam palankios, todėl, gal būt, mūsų krašto gyventojai vasarą gyvendavo šakų palapinėse, o atėjus šaltai žiemai kasdavo duobes — rūsius, kuriuos iš viršaus gal kiek pridengdavo šakomis ir apkrėsdavo iš viršaus moliu. Ir tik po ilgų prityrimo metų mūsų proseniai tepradėjo jungtis į didesnes sąjungas, gyventi ilgesnį laiką vietoje ir tuo pat metu tobulinti gyvenamųjų trobesių statybą. Tose vietose, kuriose ilgesnį laiką žmonių gyventa, užtinkama kartais įvai-

2 pieš. Kašėtu k. apylinkės archeologinis žemėlapis.

rių žmogaus gyvenimo liekanų ir atmatų, kartais sudarančių itin storus vadinamuosius „kultūros sluoksnius“. Tokios vietos kaip tik sudaro archeologijos paminklų rūšį — vadinamąsias „sėdybas“

Prie mūsų vandenių, ypač kur yra smėlio, kurio paviršių vėtro lengvai išpusto, galime kartais pamatyti ar krūvoje nedideliame plote, ar išmėtytus po visą smėlyną iki kilometro ir daugiau platumo — lauką, apsėtą molinių puodų šukėmis, titnago skeveldromis ir įvairiais jo padarais, ugniečių žymes — pelenus, anglis ir keistai sudėtus į krūvą nedidelius akmenis.

Tos lengvai pastebimos pirminio žmogaus gyvenimo liekanos sudaro sėdybas (1 pieš.) ir jų grupes (2 pieš.)

Tos žymės šukės, titnagai, ugnvietės, sako, be abejojimų, kad čia gyventa žmogaus, o tos krūvos akmenų, kurios dažnai lydi sėdybas, ypač didesniašias, yra ne kas kita, kaip tais laikais čia gyvenusio žmogaus kapai, kadangi akmenys buvo sudedami kapų pylimams sutvirtinti. Akmenys, ilgainiui, vėjui išnešiojus pylimus, liko netvarkoj. Kad čia buvo laidojami žmonės, parodo ir randamieji tarp akmenų sudegusių kaulų trupiniai ir šukės puodų, kuriuos buvo sudedamos sudegintų lavonų liekanos. Šios įdomios priešistorinių sėdybų žymės pasako mums net ir apie tas ypatingas apeigas, kuriomis pirmykščiai mūsų proseniai lydėdavo į kapus savo šeimos narius.

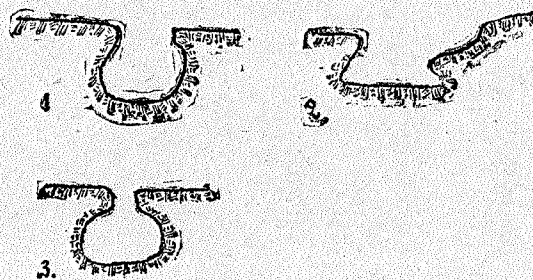
3 pieš. Krūva akmenų Mitkiškių pirmykštės kultūros sėdyboj. Tie akmenys yra likę nuo buvusio čia akmens laikmečio kapo.

Gali būti tos akmenų krūvos turėjo ir kitos dar neišaiškintos reikšmės.

Nebeliko jau žymių tų pirmykščių trobesių — rūsių, apdengtų moliu apkrėstomis šakomis. Bet, kad jų, tų trobesių rūsių — būta, retkarčiais ir dabar dar pastebima: ar tai bus eilė negilių įdubimų, ar tamsesnės spalvos dėmės šviesesniame žemės paviršiuje, ar jau minėti žmogaus rankų dirbiniai. Tos tamsesnės spalvos žemės dėmės su įvairiomis žmogaus gyvenimo žymėmis, kartais ilgesnio kaip 3 metrų diametro, sako čia buvus „kultūros rūsį“.

kuriame ir gyvendavo pirmykštis žmogus (4 pieš.). Sveiki išliki sieji „kultūros rūsiai“ yra retenybė ir mūsų krašte dar netyrinėti. Nuo jų vėjui nupūtus ir vandeniui nuplovus žemės paviršių, gal, ir liko tie netvarkoje išmėtyti įvairūs žmogaus padarai, liudijantieji kad čia gyventa žmogaus; o apdeginto molio gabalai su atsispaudusiomis juose šakomis ir šiandien pasako apie šių pirminių trobesių statymo techniką.

Bekylant pirmykštei kultūrai žmonės pradėjo statyti sudėtingesnius gyvenamuosius trobesius, net su apsaugos priemonėmis visai sėdybai. Tai buvo poliniai trobesiai vandenyje; tokių trobesių pirmiausia buvo rasta Šveicarijoje, bet jų žymių rasta ir kituose kraštuose. Lietuvoje, dėl vandenų gausybės, irgi taria buvus polinių trobesių, bet tikrų jų pėdsakų dar niekas nėra radęs, nors

4 pieš. „Kultūros“ rūsių pavyzdžiai; juose gyvendavo akmens laikmetyje.

daugelyje vietų yra kalbama, kad viename kitame ežere ar pelkėje esama kažkokių stulpų, kalbama apie paskendusius kaimus ir miestus. Artimos tai rūsiai sėdybos buvo gal senesniuose mūsų piliakalniuose, kurie dėl topogra-

finės savo būklės ir kitokio įrengimo vėlesniais laikais jau nebegalėjo turėti reikšmės; bet apie tat vėliau dar kalbėsime.

Ne tik buvusios žmogaus gyvenamosios sėdybos yra brangūs senovės paminklai; tolimajai mūsų krašto praeičiai išaiškinti priešistoriniams akmens ir vario kultūros laikmečiams, — turi būt pažymėtos ir tiksliai aprašytos visos tos vietos, kur, nors ir atsitiktinai, buvo rasta padarų, tipingų akmens ir vario kultūros laikmečiui. Vandeninga Lietuva jau itin tirštai buvo gyvenama akmens kultūros laikmečiu, nors atlikta toje srityje tyrinėjimų tėra labai maža ir nedideliuose plotuose. Ištiesos vandeningos sritys, kaip antai: Zarasų, Utenos ir kitos apskritys — yra plati dirva ieškiniams ir laukte laukia tyrėjų.

O čia, gal, ir reiktų paskubėti! Audros, neišmanėliai žmonės veikia sunaikins tas mažas, bet garbingos kultūros istorijoje žymes. Jos vienmetės su garsiomis Egipto piramidėmis!

Kiekvienas, aptikęs priešistorinę sėdybą, būtinai turi ją gerai iširti: tai yra būtina jo pareiga. Visvien, ar tai būtų platus, mokslingas sėdybų tyrinėjimas, ar tik sėdybą suradusio senovės mėgėjo pastebėjimas, — yra tai brangi auka tėvynei pažinti.

Kad tas darbas galima būtų sistematingai atlikti, paduodu čia kelis klausimus, į kuriuos reikia atsakyti tyrinėjant sėdybas. Tie atsakymai padarys tyrinėtojų darbą mokslo atžvilgiu teisingą ir pakankamai nušvies kelią tolimesniems mokslingiems tyrinėjimams.

Šie paruošiamieji mokslingieji sėdybų tyrinėjimai pasireikš dina vietos geografiškų ir topografiškų savumų pažymėjimu, bendros jų būklės aprašymu, paviršiaus daiktų rinkimu, aprašymu ir saugojimu.

Todel aprašant sėdybą privalu štai kas atlikti:

1) Pažymėti apskritis, valsčius, prie kokio miesto ar kaimo kokiam lauke randasi sėdyba;

2) Nurodyti, arti kokių vandenių, dabartinių ar buvusių, randasi sėdyba;

Bendrai sėdybos būklei paaiškinti labai pageidaujamos bendros vietų schemas (2 pieš.);

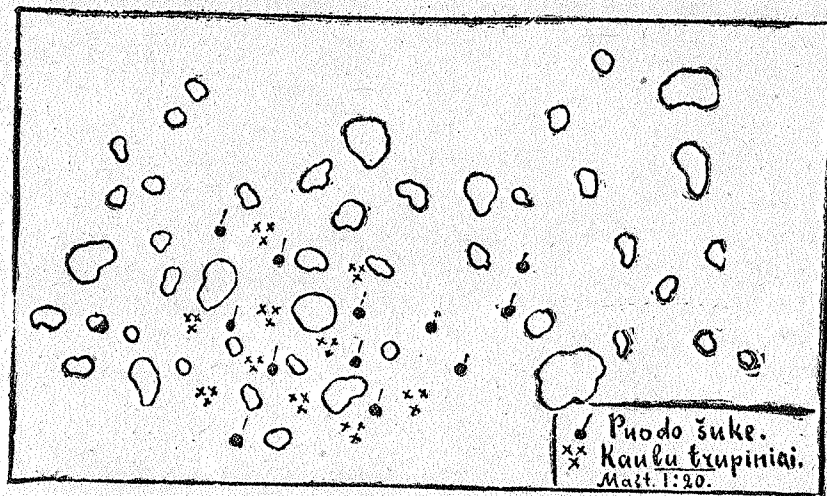
3) Pažymėti žemės savumai ir aprašyti su atidžia pačios sėdybos vieta, padarius detalų jos planą (1 pieš.), kuriame reikia pažymėti, kur, kokie žmogaus gyvenimo pėdsakai aptikti paviršiuje. Pažymėti visi esą vietoje nuotakumai ir patirti, ar žmogaus gyvenimo pėdsakai yra kur tais nuotakumais nušliaužę, nuslinkę ir susimaišę ar dar tebėra vietoje.

4) Surinkti visi daiktai, kurie yra paviršiuje ir turi žymių kad jie yra buvę žmogaus rankoje, kaip antai: įvairūs titnago padarai, tiek sveiki išlikę, tiek ir sulaužyti, ir visos titnaginės skeveldros, molio padarai, kurie per nepastovumą pavirtę jau šukėmis, tiek ornamentuoti, tiek ir paprasti, įvairūs kaulų padarai ir gyvulių kaulai — kartais perskelti ir apdeginti, kad būtų galima smegenys išimti. Didelės mokslinės vertės turėtų rastieji mūsų sėdybose senovėj Lietuvoje mamuto kaulai su žymėmis, kurios rodo, kad juos yra lietuši žmogaus ranka. Akmenų krūvos pageidaujama nufotografuoti (3 pieš.) ir nupiešti, nors paprasti jų piešiniai; gerai būtų padarius ir jų planą (5 pieš.), kad tuo būdu geriau galima būtų išaiškinti jų reikšmę.

Visi smulkieji daiktai, rasti sėdybose, aprašomi, numeruojami ir talpinami lentelėse taja tvarka, kuria jie buvo rasti sėdybose.

• Aptikus landynę ar rūšį su juose gyvenusio žmogaus pėdsakais, taip pat privalu brėžiniais pažymėti visi geografiškieji ir topografiškieji savumai, jų vietos būklė. Pažymėti didumas, įėjimai, apgrūtytys. Privalu paieškoti smulkmenų ir molio gabalų su žagarų ir šiaudų atspaudais. Reikalinga pažymėti tiir aprašyti esanti apylinkėj landynė ar kiaurymė ir be žmogaus gyvenamų pėdsakų, bet kokiu nors būdu pažymėta mūsų liaudies.

Gerai žino polius ežeruose žvejai, todėl jie gali duoti tyrėjams — mėgėjams visų nurodymų dėl jų būklės ežere. Aptikus polius vandeny, reikia pažiūrėti jų nuotolis nuo kranto, vietos gilumas, polių būklės tvarka, paaiškinti visa schemomis ir kitais

5 pieš. Akmens kultūros laikmečio kapo akmenų planas. Rūšių sėdyba.

brėžiniais, o svarbiausia, paieškoti apie juos ežero dugne kokių nors smulkių daiktų, kurie galėtų liudyti pačių polių reikšmę.

Atsitiktinai rastieji daiktai, tipingi akmens ir vario kultūros laikmečiams, reikia surinkti, o jei negalima, tai nors aprašyti; tačiau visuomet turi būti tiksliai nurodyta vieta, kame jie rasti. Negali būti pamiršti ir liaudies padavimai apie pačias sėdybas ir daiktus: jie reikia užrašyti, nors yra tolimi teisybei. Būtinai reikia pažymėti, kaip vietos žmonės vadina pačią sėdybą ir artimiausias vietas. Sėdybos, kartą jau aprašytos, neturi būti pamirštos, bet lankomos kartkartėmis, ypač po pavasario ir vasaros audrų, kada žemės paviršiuje gali atsirasti dar naujų ir įdomių daiktų. Sėdybas

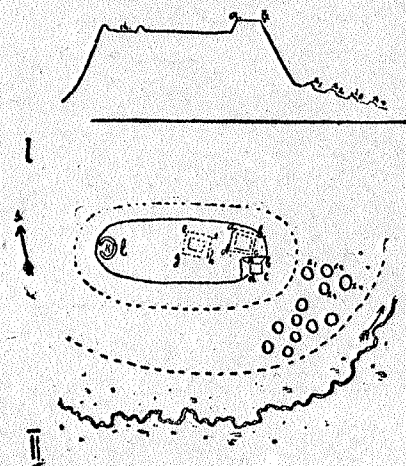
larkyti reikalinga ne vieneris, bet keleris metus. — tada tik jas geriau pažinsim, apsaugosim mokslui ir žymiai palengvinsim darbą — padėsime pažinti savo tėvynę.

2. Piliakalniai.

Jei Lietuva iki štai dienai gyva dar liko, tuo mes kalti esam stiprybei mūsų garbingų prosenių bei pražilusiams mūsų piliakalniams.

J. Basanavičius.

Piliakalniais lietuviai vadina „kalnus, kalnelius“ turinčius žymių, kad juos lietė žmogaus ranka, suteikusi jiems tą ar kitą pavidalą. Jie be skaičiaus išmėtyti po visą etnografinės Lietuvos plotą; vienur jų mažiau, kitur daugiau. Įvairūs piliakalniai sudaro

6 pieš. „Džiūgo kalnas.“ Telšių apyl. Skersavaizdis ir planas.

tipingų Lietuvos vaizdelių savumus. Kartais jie būna maži, nežymūs, kartais aukšti ir plataus, bet įvairaus pavidalo. Piliakalniai daugiau už kitus archeologinius krašto paminklus suteikia medžiagos šalies praeičiai pažinti.

Tai gyvieji Lietuvos praeities vaizdai!

Deja! dabar piliakalniai užmiršti, retai kieno jie į save kreipia akis, retai juos lanko jaunuomenė, o dar rečiau tyrinėtojas mokslininkas.

Jau ištisi amžiai, kai jie nustojo savo reikšmės kultūriškame šalies gyvenime, amžiai, kai jie tyli, lyg nebyliai...

Tyli tie, kurie apie mūsų praeitį gali daugiau pasakyti, negu gražiai parašyti istorijos tomui.

Žmonės piliakalnius geriau už inteligentus žino ir kartais, nors ir jungia su jais padavimus apie gyvenimą juose įvairių piktų dvasių, raganų, nors užmiršo dėl ko ir kada jie supilti, bet vis dėlto savotiškai juos myli ir gerbia, laiko juos ar nežemiškų milžinų ar galingųjų svetimšalių — švedų ir prancūzų — padarais. Įvairūs jų pavadinimai: piliakalnis, pilis, pilikė, pilaitė, pilalė, papilė, papi-

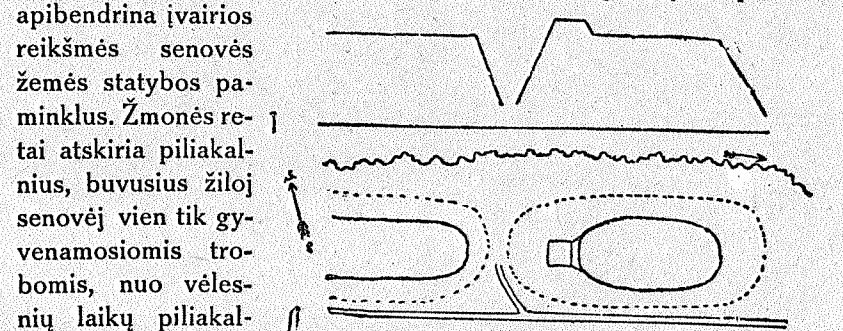
liakalnis jau sako apie tų kalnų gausumą ir apie tai, kad jie yra žinomi mūsų žmonėms.

Piliakalniams pagerbti žmonės stato jų viršūnėse kryžius, įrengia šventas vietas — kapus, net vadina juos kartais „Šventakalniais“.

O dažniausiai apylinkės kaimuose pasakojama gražių padavimų apie užburtas piliakalny pilis, karžygius narsuolius, skaisčias karalaites, brangenybes bei lobius.

Bet kad ir žino ir įvertina žmonės piliakalnius, o mokslininkai su atidžiu nors ir retai jų ieško ir juos tyrinėja, tačiau dar daug jų lieka visuomenei nežinomų, kartais nežinomos ir jų paslaptys, todėl kiek plačiau priminsiu mūsų senovės mėgėjams tuos mūsų šalies senovės paminklus.

Mūsų žmonės pavadinę piliakalnius vardais, kilusiais iš veiksmo žodžio „pilti“, laiko juos per supiltus iš pagrindų ir apskritai apibendrina įvairios reikšmės senovės žemės statybos paminklus. Žmonės retai atskiria piliakalnius, buvusius žilų senovėj vien tik gyvenamosiomis trobomis, nuo vėlesnių laikų piliakalnių, buvusių šalies tvirtovių — pilių ir sargybų kalnais, buvusių miestų vietomis, kalnų supiltų įvairių įvykių atminimui, tikiybinių ir kitų apeigų pylimų, laidojimo pylimų, paskutinių amžių fortifikacijos sustiprinimų, likusių nuo švedų ir prancūzų karų laikų. Negausingoje mūsų specialiai piliakalniams skiriamoj literatūroje terminas „pilakalnis“ *) reiškia gyvenamą senovėje sėdybą įvairiai pritaikintą savo gyventojams ir visai šaliai ginti. Kalbėdamas čia apie piliakalnius, kaip apie savotiškos senovės paminklus, aš ir laikysiuos aukščiau priimto paaiškinimo.

7 pieš. Veliunos pilis. Skersavaizdis ir planas.

Aplamai piliakalnius sudaro aprėžti įvairaus didumo žemės plotai, kaip antai: atskiri natūralūs kalnai, kiek apdirbti ir prita-

*) Lietuvių „piliakalnis“ tokios pat reikšmės, kaip rusų „gorodišče. Krcml“, lenkų „grodzisko, zamek“.

kinti gyventi (6 pieš.), žemės plotai, atskirti nuo žemės pusės grioviu ar pylimu, siauru ragu iškyšuliu, stačiu krantu, dauba ir slėniu (7 pieš.), pylimais, kuriais būna papildytos natūralių kalnų aukštumos (8 pieš.) ir retai kada būna žemės plotai lygumoj atskirti nuo jos pylimais.

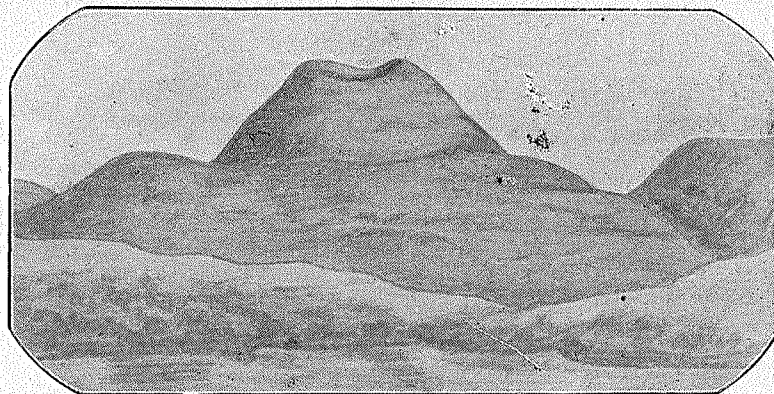
8 pieš. Maisėjūnų piliakalnis, Kironių val., Trakų aps.

Piliakalniai dažniausiai esti nupiauto konuso ir piramidės, kalvos pavidalo, nuo kelių iki keliasdešimts metrų aukštumo.

Piliakalnių paviršius būna įvairaus didumo, plotai nuo kelių iki 200 — 300 metrų ilgumo ir 40 — 50 m. platumo, nors tokių piliakalnių yra labai maža, be to, jų būna apskritų, apvalių, kampuočių ir belyčių. Piliakalnių paviršius būna lygus ar įvairiai išlenktas ir

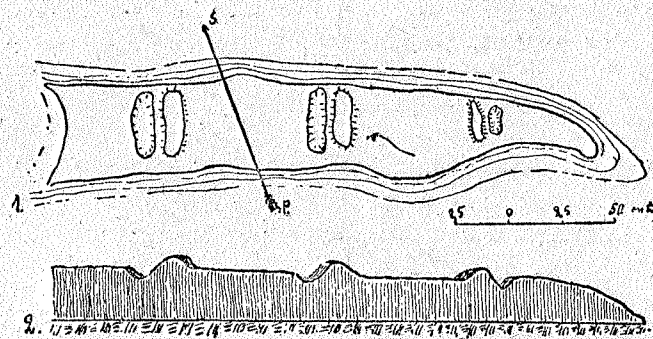
nukreiptas į kurią nors pusę, o tatau buvo tikybinėms ir ypatingoms apeigoms skiriamų piliakalnių savumai.

Kartais piliakalnių paviršiaus galuose yra dar papildomieji pylimai nedidelio kūgio pavidalo. Gal tie papildomieji pylimai buvo pagrindu įrengti juose sustiprinamosioms priemonėms (6, 7, 8 pieš.).

9 pieš. Rumbonių piliakalnis, Kalvarijos aps.

Kartais piliakalnio paviršius susideda iš kelių, vienas nuo kito atskirtų lygių žemės plotų (9 pieš.) ir eina keliomis pakopomis — terasomis (10 pieš.).

10 pieš. Račkiškių piliakalnio planas ir skersavaizdis. Atriogalos apyl.

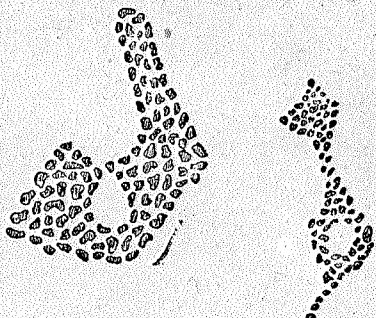
Piliakalniai, kurie liudija, kad juose buvę gyvenama, žymūs dar ir piliakalnio žemės paviršiaus „kultūros sluoksniu“, dažniausiai juodžemiu ir kita žemės rūšimi, maišyta su anglimis, pel nais ir įvairiomis gyvenimo atmatomis, o kartais keistai sudėtais akmenimis (12 pieš.).

Be šių bendrų žymių, piliakalniai turi ir kitų žymių, kurios juos skiria kits nuo kito didumu, statymo technika, gyvenimui ir gynimui pritaikinimo būdu, o tai pareina nuo topografijos vietos ir piliakalnio statymo laiko, dėl to žemiau patiekiu kelias mintis apie šių mūsų savotiškų šalies senovės paminklų evoliuciją.

11 pieš. Medegalio piliakalnis.

Žmonių sprendimas, kad piliakalniai esą supilti iš pagrindų, atitinka kai kuriems mūsų seniausiems piliakalniams, kurie, pasak mokslininkų, prilygsta atitinkamiems Airijoje piliakalniams, vadinamiems „czanoges“ ir laikomiems seniausiais dar akmens kultūros laikmečio statybos paminklais, labai artimais gyvenamųjų ant polių vandenyje trobesių statybai. Pirmykštės kultūros vietoms nuo pavojaus apsaugoti žmonės pradėjo vartoti kai kurias gynamąsias priemones, norėdami tuo būdu padaryti tą vietą sunkiau priešui prie namų, o per ilgą laiką, kur nors paslėptoje vietoje — pelkėje ar ežere netoli kranto — padarydavo tai vietai iš medžio, žemės ir akmens nedidelę salą, kartais sujungę ją su krantu siauru piltu taku.

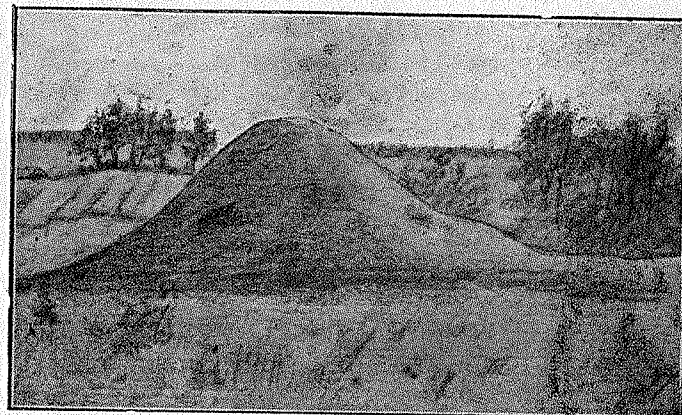

12 pieš. Aukštaičių piliakalnių iš kultūros sluoksnių akmens statybos pavyzdžiai.

Įsižiūrėję į kai kuriuos mūsų piliakalnius (13, 14 pieš.), mes matom daug panašumo į tuos gerai ištyrinėtus Airijos piliakalnius, kas įgalina ir šiuos mūsų piliakalnius laikyti visų kitų mūsų piliakalnių protipais, kurie

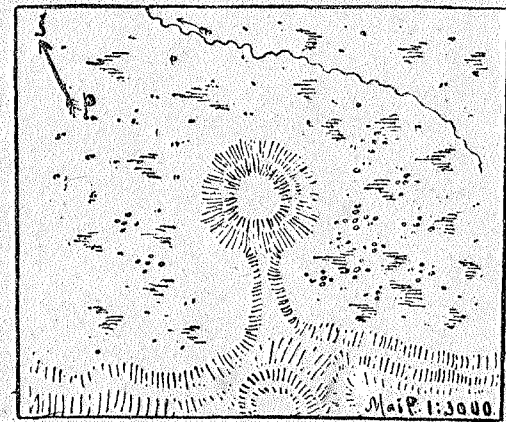
plito, kaip ir bendrai visa mūsų šalies kultūra, savarankišku evoliucijos keliu.

Dar geriau rodo senesniųjų piliakalnių paslaptį ir aiškina jų reikšmę randami ant piliakalnių jų akmens kultūros laikmečio

13 pieš. Laukogalio piliakalnis, Žaslių valsč., Trakų apskr.

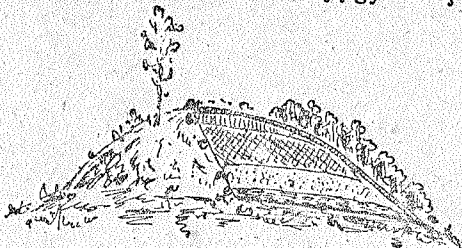
padarai. Senesnieji piliakalniai, aptinkami Lietuvoje tarp pelkių, ežerų, šlapiose žemumose neaukštų apskritų ar pailgų kalnelių pavidalo, kartais dar su matomais ar paslėptais takais, jungiančiais juos su krantu ir žinomis tik vietiniams gyventojams. Jie esti daug žemesni už artimus apylinkės kaimus, slepiasi medžių ar krūmų tankumyne. Kartais juos dar atmena žmonės, kad jie esą pilti, vadina pilikėmis, pilaliais, bet dažniausiai jie yra jau užmiršti ir tik keista tų kalnelių būklė rodo, kad tai žmogaus rankos darbas, o rastieji juose daiktai liudija, kad šie piliakalniai buvę primi pratimai organizuoti mūsų pirmykštės kultūros gynimas.

14 pieš. Laukogalio piliakalnio planas.

Plintant toliau kultūrai ir stiprėjant bendruomenių organizacijai, senoves Lietuvos gyventojai paliko sekančiam aukštesniam kultūros laip niui savo statybos paminklus — piliakalnius, kuriuose matyti narsus tų pirmųjų bendruomenių mėginimas gyventi platesnį ir atvirą gyvenimą, įrengiant vietą lygumose, atskiruose atvirai stovinčiuose kalnuose, kuriuos jau sugebėjo pritaikinti ir gyvenimui, nukasus kalnų šonus ar apvedus juos pylimais, kai kada apacioje, o dažniausiai viršūnėje. To laiko piliakalniai dažniausiai ir yra tie atskirai arti vandenių stovintieji kalnai keistu, įlenktu paviršium balno pavidalo.

Tie piliakalniai siekia pirmųjų mūsų eros amžių ir buvo tada jau itin tankiai gyvenami, jų gyventojai kai kur buvo išlaikę akmens kultūrą. Tie piliakalniai įdomūs savo kultūros sluoksniu, kur svarbiausią vaidmenį vaidino akmenys, kurie sudėti į įvairaus pavidalo ir dydžio krūvas bei jais išgrįstos įvairaus dydžio plokštelės (15 pieš.).

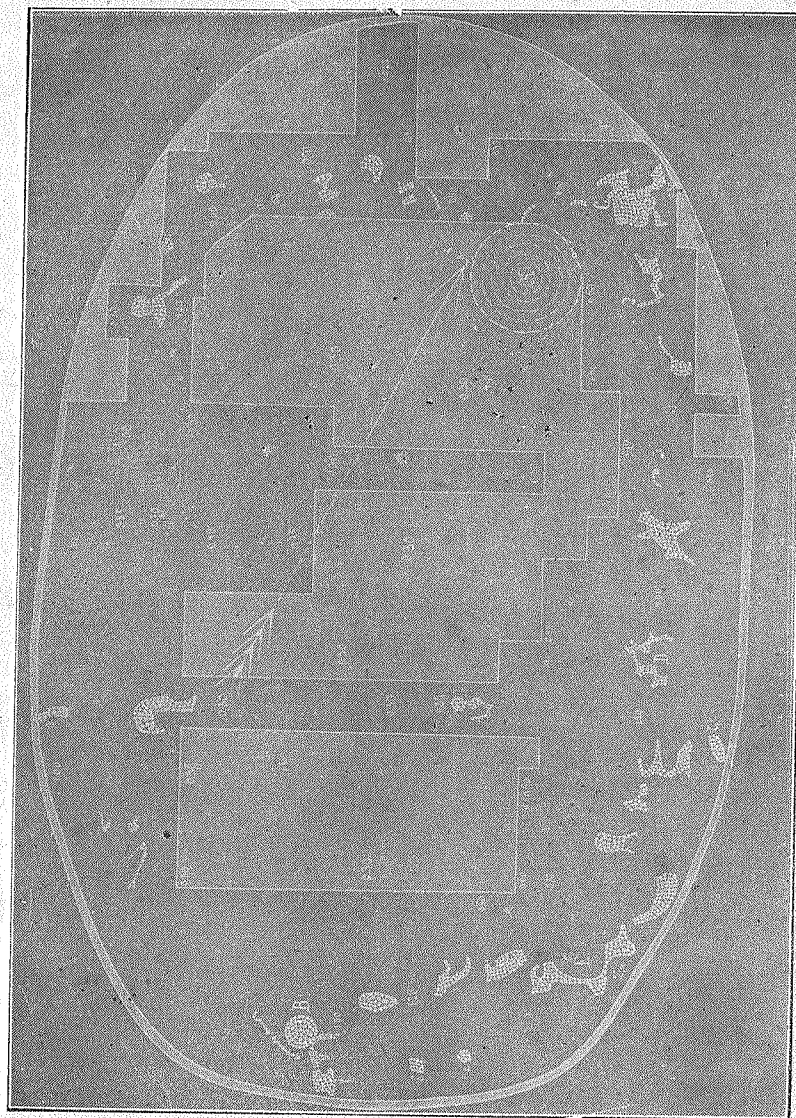
15 pieš. Slizčių piliakalnio, Veprių val., Ukmergės aps., skersavaizdis (e — senas pylimas, d — senas kultūros sluoksnis, c — naujas pylimas, b — naujas kultūros sluoksnis, a — gruntas).

Tų aukštesnės kultūros piliakalnių reikšmės krašto gynime nuo užgriuvusių pietų Lietuvą V ir VI amžiais

gotų, esant mažai politiškai tautai susiorganizavus dar negalima išaiškinti. Tai reikia dar ilgai tyrinėti. Toks chronologiškas mūsų piliakalnių paskirstymas, paremtas vien tik jų topografiškais vietos savumais, nėra galutinis, nes kai kurie piliakalnių buvo apgyvenami daug vėliau ir turėjo reikšmės ir organizuotame šalies gynime esant naujai aukštesnei politiškai šalies būklei ir tik tikslus mokslingas piliakalnių tyrinėjimas įgalins nuspręsti jų tikrą vertę ir laikotarpį. Pirmykščio Lietuvos gyventojų sąmoningos minties evoliucija, pamažu plintanti visame jo gyvenime, negalėjo šokti toli pirmyn ir piliakalnių statyme ir vietų parinkime, jų kitokiame įrengime gyvenimui ir gynimuisi bet turėjo plisti kartu su bendros šalies kultūros evoliucija.

Nuo VI iki VIII—IX amžiaus piliakalnių statyba ir įrengimas mažai pasikeitė, nes prasidėję ramūs laikai nevertė rūpintis ir savo gynimusi, bet nuo VIII amžiaus ir vėliau, kada Lietuvą pradėjo lankyti užjūriū svečiai — normanų vikingai ir artimesnieji rytų ir

pietų kaimynai mozūrai ir kiti slavai, — lietuviai vėl ėmėsi organizuoti savo nepriklausomybės apsaugą, bet jau ne atskiroms šei-

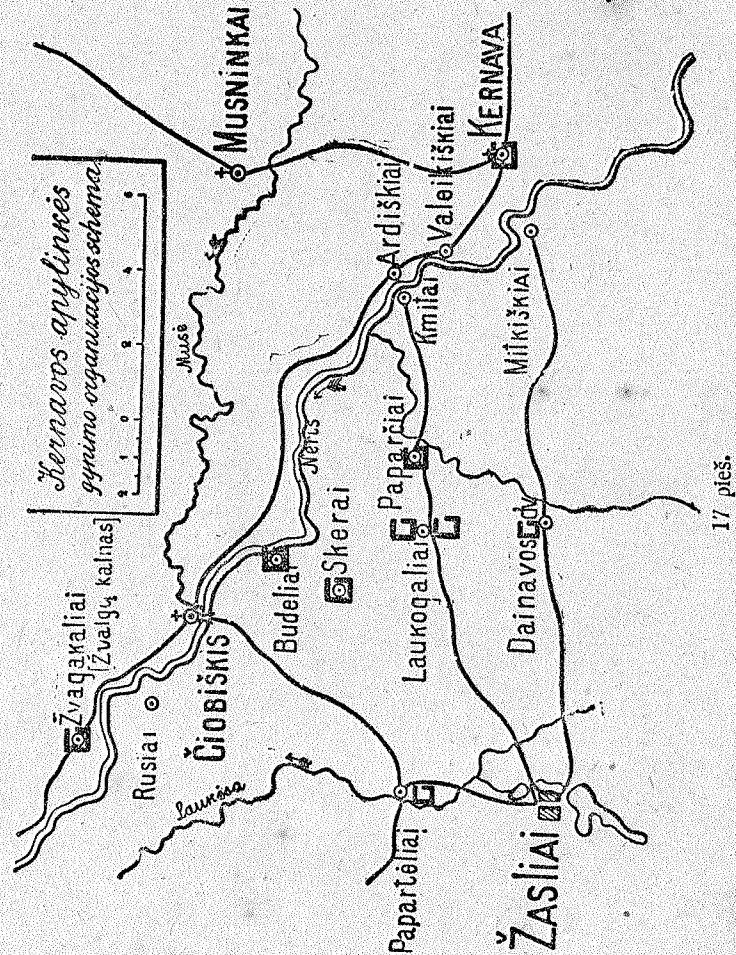

16 pieš. „Maškerių“ kalnas Rokiškio aps. Piliakalnio kasinėjimo plotas, skaitmenys rodo darytų kasinėjimų gilumą. Matoma atkasta akmenų statyba (iš L. K. Zywickio).

moms ir gentims, o didesniems žemės plotams, ir platesnei visuomenės bendruomenei.

Nuo to laiko ir ėmė augti Lietuvoje vienas prie kito piliakalniai.

Bet dar politiškai neorganizuotiems į vieną valstybę lietuviams, o išsiskirsčiusiems į daugel atskirų sričių — kunigaikštysčių, ir piliakalnių statė tik savo kunigaikštystės sienoms apsaugoti. Įsiziūrėjus į išmėtytus po visą Lietuvą, rodos, netvarkoje piliakalnių, matyti jų įrengime politiško šalies gyvenimo įtaka.

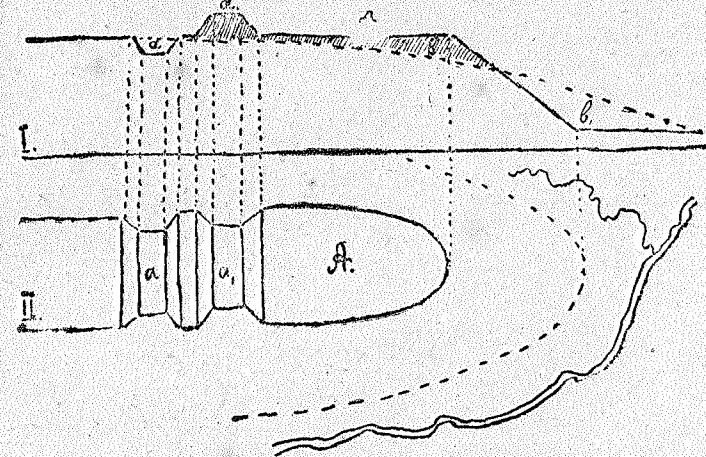

Didesnieji srities piliakalniai, kuriuose buvo valdomasis centras, kur gal buvo vyriausioji šventovė ir gyvendavo patsai krašto valdovas, skiriasi ir savo didumu, kartais 100 m. ir daugiau ilgumo ir 20—30 met. platumo, o kiti piliakalniai mažesni, kelių metrų diametro, apsupa centrinį piliakalnį. Kai kurie jų irgi gal buvo gyvenami, taip ir statyti iš naujo kunigaikštystės sienose, buvo tų

piliakalnių priemiesčiais ir pildė vyriausiojo piliakalnio gynimė užtvarų pareigas, kur gyveno kunigaikščio valdiniai bajorai. Tų bajorų pareiga buvo saugoti vyriausiąją būstinę nuo netikėtų priešų puolimų.

Tie mažesnieji piliakalniai žmonių vadinami „papiliais“, „papiakalniais“, „sargų vietomis“, „žvalgų kalnais“ labai tiktų pavadinti „sargybų kalnais bei piliakalniais“ (17 pieš.).

Sio laikmečio piliakalnių statyme jau matyti aukštesnė technika, taip pat ir aukštesnė mintis sunaudoti įvairius vietų savumus piliakalniais įrengti ir pačios gamtos vietą prirengti gynimuisi. Piliakalniais rinkdavo vietas, kurios sudarydavo kliučių prie jų prieiti, todėl statydavo juos arti ežerų, upių, pelkių siauruose pusiasaliuose, kur jie buvo sunkiai prieinami dėliai iš trijų pusių apsiaučiančio vandens.

18 pieš. Vėlesnių laikų piliakalnių statybos (planas ir skersavaizdis).

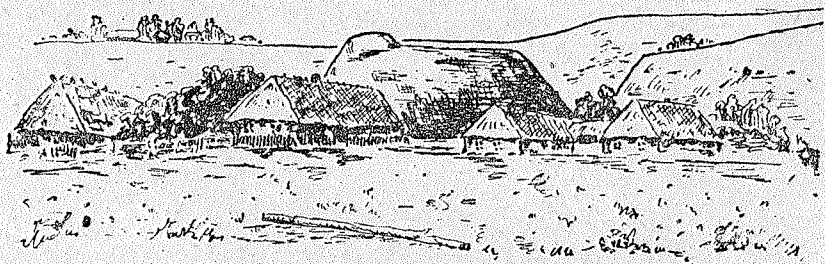
Šių ir vėlesnių laikų piliakalniai (18 pieš.) ir yra arba atskiruose grioviais pusiasaliuose iškyšuliuose, kaip antai Padėronių, Veliunos, arba aukštumose, kur dar buvo supiltos atskiros kalvos, piliakalniai, kaip antai Maisėjūnų piliakalnis, kad geriau būtų gintis.

Labiausiai išplito organizuotas piliakalnių statymas pirmais istoriniais kultūriško Lietuvos plitimo laikais XIII ir XIV amžiuose, kai į Lietuvą be perstogės griuvo „palaiminti“ šventajam žygiui, Kristaus mokslui skelbti, kryžiuočiai. Bendro pavojaus nujautimas tautai privertė pakeisti ir politinę šalies organizaciją, privertė atskiras kunigaikštystes sujungti į vieną politinį

vieneta — Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę, taip pat ir pakeisti senovės karinę organizaciją, būtent, įrengiant didesnių dalių karių kadra, tobulinant piliakalnių paruošimą ir organizuojant visos šalies apsaugą taip naujos plačios valstybės sienų, taip lygiai ir strateginių kelių (iš tos pusės, iš kur gresė didesnis pavojus (20 pieš.).

Visa Lietuva tapo pilna tų „castra et propugnacula“, didelių ir mažų tvirtovių — pilių. Dėka tų pilių pasiryžimo ir organizacijos lietuviai apsigynė nuo labiau kariškai išsilavinusių ir galingesnių kryžiuočių ir išvengė savo vientaučių prūsų likimo.

Apie pilių gausingumą Lietuvoje ne kartą liudija ir patys kryžiuočiai, kurie savo metraščiuose dažnai mini: Pilany (1253 m.) Pilten (1309 m.), Jurlipen, Markenpilen, Parsepil. Šie vietų ir miestų pavadinimai yra artimi dabartiniams mūsų Piliakalniams, Pilonams, Pilipiams, Piliškiams, kurie yra prisiglaudę prie aukštų užmirštų piliakalnių.

19 pieš. Patarionių piliakalnis, Alytaus aps.

Gerai pritaikinti piliakalniai sudarydavo ištisas grandines ir turėjo artimų tarpusavy ryšių, nes kartais buvo statomi per $1\frac{1}{2}$ — 4 ir kiek daugiau kilometrų vienas nuo kito. Piliakalnių viršūnėse nuolat budėdavo sargyba, įdėmiai žiūrinti į priešų pusę. Pastebėję priešą, pirmojoje pilyje sukurdavo ugnį, kurią tuojau pasekdavo antra, trečia ir tolimesnės pilys.

Per kelias valandas ši telegrama aplėkdavo visą šalį. Šauksmas: „Tėvynė pavojuje!“ kėlė visus. Gaudė trimitai, šaukė vyrus į karą. Kas sveikas skubėdavo su ginklu į pilis, kur su savo narsiais karo vadais jau pasiruošę sutikdavo priešą. Senieji, moterys, vaikai, kas tik netilpo pilių sienų priedangoj, nelaukdami priešų pasigailėjimo, bėgdavo su manta į tamsias girias, nepereinamas pelkes, kur ir slėpdavos, kartais tam tyčia įrengtuose kalnuose piliakalniuose, kurie ir šandieną dar yra vadinami „Bobų kalnais“ ir „Moteraičiais“.

20 pieš.

Daug turėjo darbo piliakalnio gynėjai įrengdami savo tvirtovę ir stiprindami ją įvairiomis sustiprinamosiomis priemonėmis, kai kur tobulindami senuosius, kai kur statydami ir visai naujų piliakalnių.

Pirmas piliakalnio sustiprinamasis savumas — tai jo pylimo aukštumas ir šlaitų nuolaidumas. Senesnieji piliakalniai daug žemesni ir šlaitais 45° statumo, naujieji kartais siekė keliasdešimt metrų aukštumo 75° ir daugiau šlaitų statumo. Ir dabar kai kurie piliakalniai be kopečių būna beveik neprieinami, o jau ką sakyti apie sunkiai apsisarvavusius kryžiuočius, kuriems toks piliakalnių šlaitų staigumas buvo beveik nenugalima kliūtis.

Antras piliakalnių apsaugos tobulinimas buvo jų sustiprinimas padedamaisiais apsaugojamaisiais įrengimais — pylimais ir grioviais, kurie buvo taisomi kai kada aplinkui piliakalnį, o kai kada vien tik iš labiau prieinamos priešui pusės.

21 pieš. Kupiškio piliakalnis, Panevėžio aps.

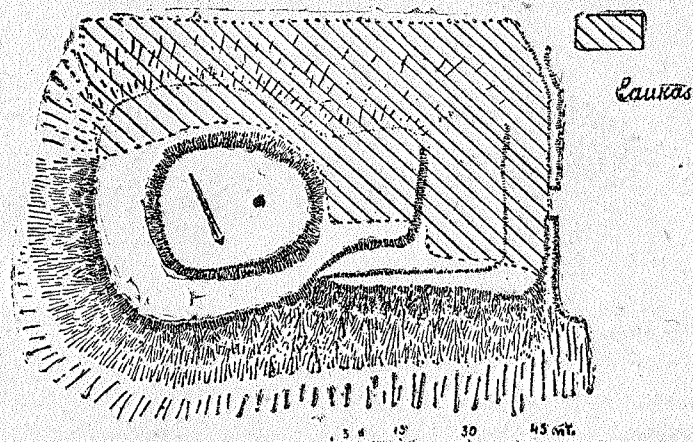
Pylimai būdavo daromi piliakalnio paviršiaus pakraščiais, ar per vidurį šonuose, ar prie pagrindo ir būdavo vedami viena ar keliomis eilėmis (21 pieš.). Pylimai būdavo apkasami grioviais; juo aukštesni būdavo pylimai, juo griovis būdavo gilesnis. Kai kuriuos griovius, reikalui esant, būdavo galima užlieti vandeniu, kad piliakalniai būtų sunkiau prieinami.

Be aukščiau minėtų piliakalnių įrengimų, karų su kryžiuočiais laikais jų tyrinėtojus stebina dar vienas papildomasis piliakalnių apsaugos įrengimas: tai mažai dar literatūroje žinomi ir patirti slapti brastai, „kulgrindai“, kurie jungdavo piliakalnį, pastatytą kur nors pelkės su sausuma ar su kitu artimesniu piliakalniu. Kartais kelių kilometrų ilgumo, siauri ir vingiuoti, akmenimis grįsti keliai, paslėpti po vandeniu ir žole, gerai žinomi piliakalnių gynėjams, visai buvo neprieinami ir nežinomi priešui. Šių slaptų kelių liekanos žinomos Sietuvos dugne tarp Paršežero su Paršpilim ir Biržulio ežeru.

Paskutiniaisiais laikais išplito ir pati piliakalnių statybos technika. Minkštą žemę piliakalniams statyti sustiprindavo medžių sluoks-

niais, juos degindavo ir tuo būdu piliakalnius darė tokius pastovius, jog nei amžiai, nei negailestingos žmonių rankos jų neįveikia, ir kai kurie tų piliakalnių ir šiandien stovi savo virminėj grožėj (Maisėjūnų ir kt.).

Taip įrengti piliakalniai, visas priemones sėkmingesnei jų apsaugai sunaudojus, dar būdavo viršuje aptveriami tvora iš aukštų ir storų ažuolinių rąstų smailiomis viršūnėmis; už tvoros, piliakalnio viduryje, buvo statomi gyvenamieji trobesiai, dažniausiai iš medžio, ir tik XIV amžiuje Lietuvoje atsiranda pirmosios mūro pilys. Čia gyvendavo vadai, kariai, gal šiaip gyventojai, bet dauguma jų spietėsi pilės pašalėj, sudarydami kaimus ir miestus, kuriuose gyvendavo pirkliai ir įvairūs amatininkai. Arti pilies buvo įrengiama ir šventovė.

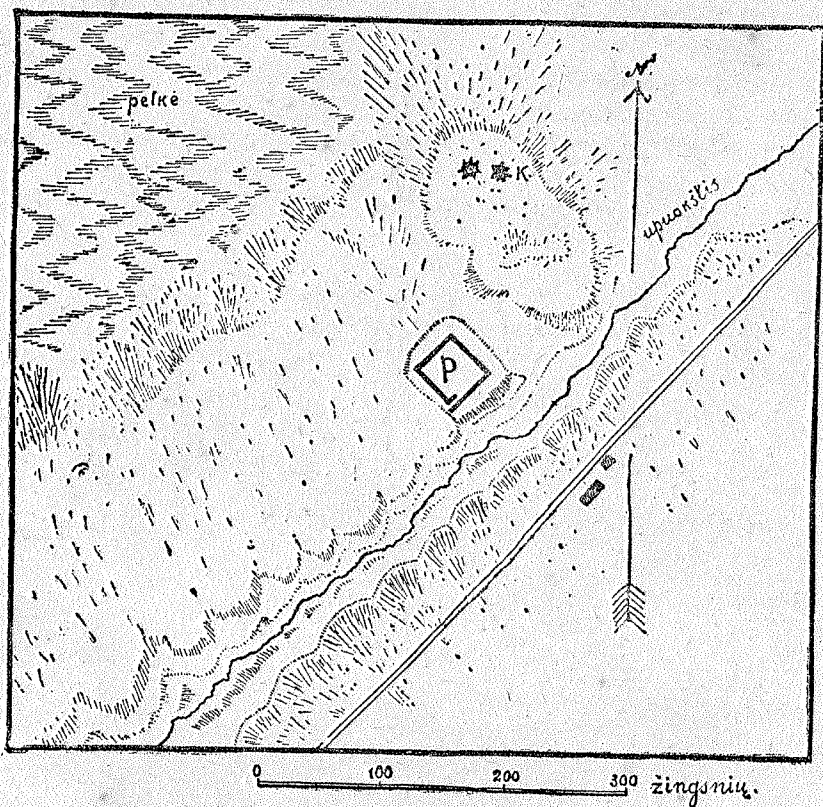
22 pieš. Bilonių piliakalnio planas.

Tie maži Lietuvos piliakalnių tyrinėjimai, atlikti kartais atsitiktinai pažymėtais pavyzdžiais, liudija nuostabią senovės lietuvių karinę ir politinę organizaciją, kuri plisdama pasibaigė laimėjimu savo amžino priešų Žalgirio kovoje 1410 metais liepos m. 15 d. nugalėjimu, po kurio kryžiuočiai jau nebeįstengė iš naujo Lietuvos pulti, ir todėl jos gyvenime atsirandų naujų kelių ramiam kultūros darbui.

Nuo to laiko nustojo reikšmės ir piliakalniai, ir juos pradeda pamiršti. Žmonės jau nebeieško piliakalnių globos ir savo naujoms gyvenimo vietoms renka patogesnių vietų, kartais kiek toliau

nuo piliakalnių. XVI amžiaus lenkų istorikas Strykovskis rašo apie daugybę Lietuvos piliakalnių, kurie jau tuomet buvę visai apleisti.

Kiek dar buvo įvertinami piliakalniai, kaip fortifikacinė karinė statyba ir XVII amžių švedų, lenkų, lietuvių karų laikais, kai apsaugai jau išsidirbo naujas tipas piliakalnių, iškeltų į aukštų kalnų viršūnes, kad geriau būtų apsaugomi gynėjai nuo naujų

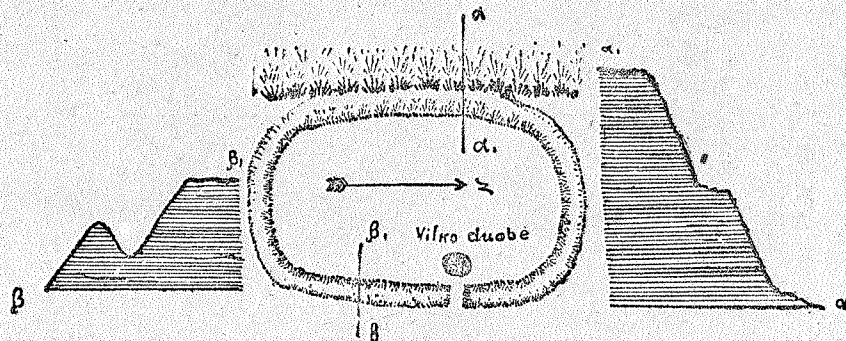
23 pieš. N. Varionų piliakalnio apylinkės schema (Švenčionių aps.).

toli šaunamųjų karo pabūklų pavojaus, — piliakalnių, apvestų aplinkui keliomis pylimų ir griovių eilėmis, kad piliakalniai būtų sunkiai įveikiami artimoms grumtynėms, atakoms ir gyvosioms priešo jėgoms. Dar mažiau turėjo reikšmės piliakalniai prancūzų rusų kare XIX amžiumi, bet žmonės atmena tai vadindami piliakalnius „švedkalniais“ ir „prancūzų kalnais“. Tačiau šiais pavadinimais žmonės

vadina ir nenaudojamus nei švedų nei prancūzų kalnus — naujieji atsiminimai užmuša senuosius.

Kiek apibrėžęs piliakalnių ir jų santvarkos plitimą, kas gali šiek tiek nurodyti ir jų statymo laiką jau iš paviršutiniško piliakalnių apžiūrėjimo, priminsiu čia dar vieną jų skirtumą — topografinę piliakalnių būklę, kuri taip skiriasi įvairiais laikmečiais, kuriais piliakalniai buvo statomi.

Piliakalniai, keliais metrais aukštesni už artimuosius kalnus, keliomis pylimų ir griovių eilėmis, sako apie naujus laikus, kada karo veiksmuose pradėjo vartoti toli svaidančius paraku šaunamuosius ginklus: bombardas, patrankas, šautuvus. Ankstyvesnieji piliakalniai kitaip atrodo: jie beveik visuomet kiek žemiau artimesnių kalnų, daug prasčiau įrengti, atitikdavo tų laikų vartojama-

24 pieš. Kupiškio piliakalnio planas ir pūviai

mam ginklui, arti svaidančiam lankų strėlas ir kt. Tas skirtumas atsirado dar XIV amžiaus pabaigoje ir vėliau, kai išplito naujos rūšies ginklai, ir ankstyvesnieji piliakalniai, statyti žemiau artimųjų kalnų, buvo lengvai įveikiami.

Ši mūsų piliakalnių evoliucija, kuri krinta į akis arčiau juos iš paviršiaus pažinus, patvirtinama ir jų mokslingais tyrinėjimais, atliktais nors mažu mastabu.

Atrastieji piliakalniuose daiktai leidžia nustatyti be didelių klaidų jų statomąjį ir juose gyvenamąjį laiką ir piliakalnių reikšmę kultūriškame tautos gyvenime ir pačių gyventojų būdą. Vieni piliakalnių savo daiktais siekia I—II amžiaus po Kristaus gimimo ir anksčiau, kiti — VI—VII amžiaus, bet dauguma — XIII—XIV amžių ir mažiau — XVII.

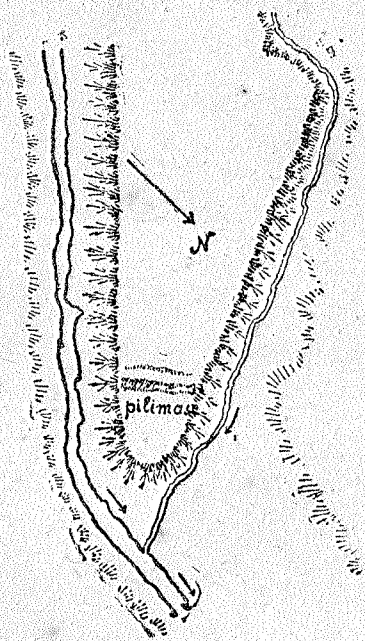
Vienur platūs mokslo tyrinėjimai, kitur vien tik įdėmus piliakalnių apžiūrėjimas ir jų išorinių savumų pastebėjimas, išaiškino piliakalnių reikšmę, kaip senovės šalies tvirtovių, ir patvirtino metraščių davinius, kad nors ir buvo taip sumaningai taktikos ir strategijos atžvilgiais piliakalniai įtaisyti, kad ir buvo ginami narsuolių ir pasiryžėlių, tačiau dažnai ar dėl nugalėjimo kautynėse dėl išdavimo ar patiems lietuviams juos apleidžiant, buvo sudeginti visi mediniai pilies trobesiai. Po kiek laiko, net kartais tais pačiais metais, sustiprinus pylimą, pilys ir trobesiai vėl būdavo atstatomi ir apgyvenami, ir vėl jiems būdavo lemiama ta pati laimė. Tai liudija rasti piliakalniuose kartais keli anglių ir pelenų sluoksniai, t. y. kultūros sluoksniai, perskirti žemės sluoksniais.

Platūs mokslingi piliakalnių tyrinėjimai sako ir apie kultūros plitimą visoje šalyje. Taip, pavyzdžiui, kai dėl savo geografinės būklės, kuršiai, ar tos tautos, kurios vėliau jų apgyventose vietose gyveno, žemaičiai gyvendami arčiau judamojo kelio — jūros, jau pažino naujų padarus, aukštaičiai ir tie, kurių vietas jie buvo užėmę, nors ir gyveno bendruomenėmis sąmoningai įrengtuose piliakalniuose, bet, atskirti nuo jos ir žemaičių nepereinamomis giriomis ir pelkėmis, mažai žengė pirmyn kultūros gyvenime ir išlaikė iki VI—VII amžiaus po Kristaus akmens ir kaulo kultūrą.

Kokia garsi ir garbinga piliakalnių praeitis!

Bet dabar jie ramiai tyli... Nekyla jų viršūnėse aukštų bokštų ir sienų, nepamatysi piliakalniuose apsišarvavusių barzdotų sargybinių, neišgirsi iš jų viršūnių šaukiančio trimito balso.

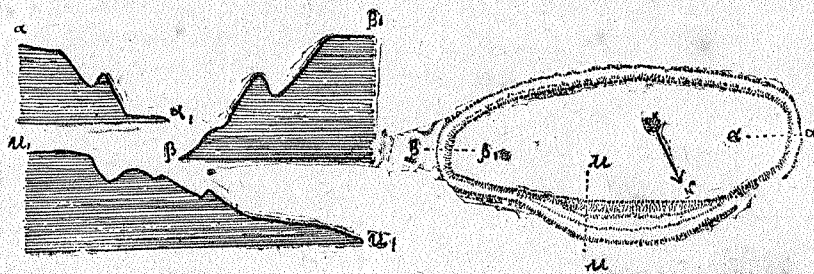
Liudna laimė lemta piliakalniams! Kartais pliki, kartais apaugę medžiais bei krūmais glaudžiasi jie prie aukštesnių kalnų bet plaujami sraunių upių bangų, draskomi audrų ir žmonių rankų kartais be gailesčio plėšiami, nyksta mūsų piliakalniai,

25 pieš. Vaidagių piliakalnio planas

Senai piliakalnius įvertino ir pažino, kaip praeities kultūros paminklus, mūsų kaimynų — rusų, lenkų ir vokiečių mokslininkai. Jų archeologinėje literatūroje mūsų piliakalniai itin dažnai minimi, kaip savotiški ir ypatingi Lietuvos praeities paminklai. Bet mažai pažįstame piliakalnius mes, patys lietuviai, ir reikėtų skubėti pažinti juos arčiau, išgilinti į piliakalnių praeitį, suprasti jų amžių paslaptis.

Daug darbo, daug pastangų reikalinga, norint pažinti tie savotiški Lietuvos praeities paminklai. Kokių gražių vaizdų iš amžinų lietuvių kovų už šalies laisvę parodytų piliakalniai, pažinus juos arčiau ir su atidžia nagrinėjant jų reikšmę kovose su gudais, lenkais, kryžiuočiais. Gal aiškiau parodytų mums piliakalniai ir mūsų santykius su mūsų žilosios senovės draugais suomiais.

26 pieš. Girždutos piliakalnio planas ir pylimų pūtviai.

Kaip apkistų ir pasipildytų naujais daviniais mūsų istorijos lapai, jei atsirastų daugiau mėgstančių savo senovę ir tyrinijančių mūsų piliakalnių!

Etnografinėse Lietuvos ribose piliakalnių, turi būt, yra gal su viršum tūkstantis, o literatūroje žinoma ne daugiau, kaip du trys šimtai, ir tai tos žinios kartais netikusios, pasenusios, nustojusios savo reikšmės. Nauji tyrinėjimai ir nauji daviniai parodytų naujų paslapčių.

Yra darbo pažinti piliakalniai dar ir šių dienų šalies kultūros židiniuose — seniausiuose mūsų miestuose Kaune, Vilniuje, Ukmergėje ir kitur, kur dar ir šiandieną riogso gyvieji praeities vaizdai — aukšti piliakalniai: senųjų garsių dienų ir darbų atminimui, jaunosios kartos pamokymui. To darbo yra visur, tik niekas jo nedirba. Stovi pamiršti piliakalniai prie miestelių, kaimų, laukuose, miškuose, balose.

Buvusių, bet jau nustojusių savo reikšmės, garsių senovė pilių ir miestų, Kernavos, Airiogalos, Galdingos, Apulės ir kitose apylinkėse reikalinga per keleris metus ieškoti ir tyrinėti, retkarčiais reikalinga aplankyti tos vietos, sekti daiktai taip atsitiktinai rasti, taip ir kasinėjant, rinkti ir sekti kiekviena kita senovės gyvenimo žymė. Visa tai parodys tikrą piliakalnių reikšmę, iš pelenų atgims senieji vaizdai.

Yra dar garsių miestų ir pilių, kurių dabar ir vietos nežinom kur jie buvo, ir kuriems labai tiktų dažnai žmonių vartojami „užburtų pilių“ vardai. Taip, pavyzdžiui, Mindaugo laikais žinomos pilys Voruta ir Lotavija, kryžiuočių ne kartą minimi Onkaim, Putenicka ir daug kitų, kurie kad ir buvo steigiamasi surasti, bet dar nerasti. Šioms „užburtom pilims“ ieškoti nereikalinga būti specialistu archeologu. Darbas gali būt atliktas kiekvieno senovės mėgėjo, gėriau pažinusio krašto praeitį ir įpratusio piliakalnių tyrinėjimąjį darbą dirbti. Užtenka žinoti spėjamą sritį, kur galėjo būti tie miestai ir pilys, surasti ir apžiūrėti visi piliakalniai, atkreipti dėmesio į jų geografinę būklę, didumą, apsaugojamųjų priemonių įrengimą, ir jų apylinkė kitų senovės paminklų garsumą. Sužinoti kas ir kada piliakalniuose buvo rasta, pačiam išklausinėti apie juos gyventojai ir surinkti visi, kartais ir nežymūs, daiktai, nors vien tik molinės šukės. Labai brangūs radiniai yra rastieji ieškomų miestų ir pilių piliakalnių pinigai.

Nors piliakalnių tyrinėjamas darbas ir paprastas, bet jis negali būti atliktas be sistemos. Nekalbėsiu apie plačius piliakalnių tyrinėjimus, o priminsiu tik tai, ką gali padaryti kiekvienas senovės mėgėjas, kurio daviniai taip pat turi reikšmės ir visapusiškam piliakalnių tyrinėjimui. Tas darbas — tai prirengiamųjų piliakalnių tyrinėjimų atlikimas, jų mokslingas žvalgymas.

Piliakalniai savo didumu ir tipingu pavidalu kartais iš tolo krinta į akis ir gerai žinomi apylinkės gyventojams, bet kartais, pačiam jų nepastebėjus, reikia išklausinėti gyventojai ar nėra apylinkėj piltų kalnų, priminus jiems kelis piliakalnių pavadinimus, kilusius iš veiksmažodžio „pilti“, nes kartais, vadinant juos pilike, papile, vietos žmonės nesupranta pavadinimo „piliakalnis“. Užmiršus gyventojams pavadinimą „piliakalnis“, reik priminti apie švedkalnių, prancūzų kalnus, turinčius padavimų apie buvusius juose, bet įgriuvusius ar užkastus miestus, pilis, bažnyčias, namus, užburtus kalnuose milžinus, valdovus, karalaites, paslėptas brangenybes,

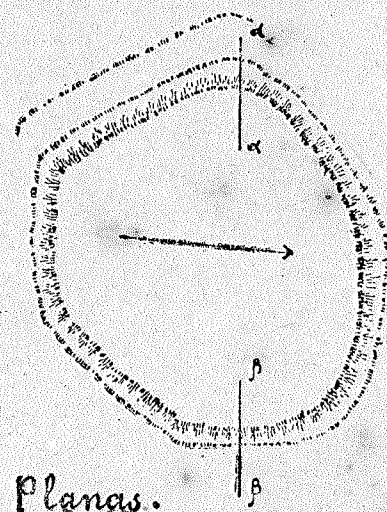
gyvenusius čia ponus, didikus, plėšikus. Paklausti apie pagerbtus kalnus ir kas per priežastis, kad juose įrengti kapai, pastatyti kryžiai, ar nėra kalnų, turinčių kartais kokį nors pavadinimą ir t.t.

Ten, kur piliakalniai neįprasto mums kalnų pavidalo, bet kuriu nors būdu apriboti plotai, ar šiaip jau nugriuvusieji ir žmonių išarti ir užmiršti, gali būti rasti tik spėlioiant ir įdėmiai apžiūrinėjant laukus, kalnus, vandenų ir daubų krantus. Daug aptinkama ir kaimų, vadinamų Piliakalniais, Pilonais, Pilėnais, Papiliais ir t. t., rodančių, kad čia būta piliakalnių.

Pasipažinimas su piliakalniu pradedama bendru piliakalnio ir apylinkės apžiūrėjimu ir aukščiausios jo vietos, iš kur gaunamas charakteringas išpūdis ir kartu jo geografinės ir topografinės būklės pažinimas; tas reikia tuojau ir pažymėti. Tyrinėjant įvairius senovės paminklus, būtina reikalingos paprasčiausios, bet tikros, artimųjų apylinkių schemas, kame reikia užrašyti visi vietų vardai. Bendros piliakalnio būklės schemoje pažymėti artimesnių senovės paminklų vietos, esančios iki 7 kil. nuotolio nuo tyrinėjamojo piliakalnio; tas mokslininkų laikoma riba kultūriškos piliakalnio įtakos gyventojams.

Toliau eina smulkesnis piliakalnio apžiūrėjimas ir visų jo savumų aprašymas, kas gal ir sunkiau yra atliekama, nes čia reikia vengti ilgų aprašymų, bet reikia duoti tikras piliakalnio vaizdas, kas po kelių pratimų gerai sekas.

Aprašant piliakalnio pavidalą turi būt pastebėta ar jis apskritas, pailgas, keturkampis, ar kitoks; piliakalnio dydis, ilgis ir plo-

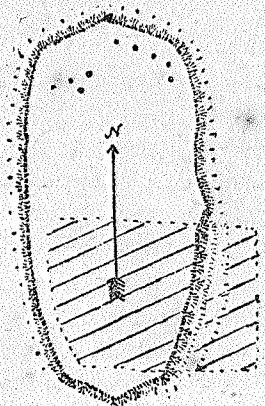
Pilimų pjūvis

27 pieš. Sprudų piliakalnio (stovyklos) planas ir pjūviai

tis prie pagrindo, jo paviršiaus aukštis, ilgis ir plotis ir nurodyti, kokį plotą užima piliakalnis ir jo apačioje. Geriau matuoti matais, bet jei negalima, tai nors žingsniais. Reik kreipti dėmesio į šonų nuolaidumus ir kur ėjo takas į viršūnę, pažymėti kokio piliakalnio paviršius, lygus ar nelygus, ar nėra buvusios statybos žymių: akmenų, buvusių šulinių, duobių ar kitų senovės ir dabarties įtaisymų, iškastų įvairiems reikalams, ar nėra pylimų ir kur jie randasi, pažymima dabartinė piliakalnio būklė, ar jis apaugęs mišku, ar ariamas, kas yra pagadinta gamtos ir žmonių rankų.

••• akmenys

▨ laukas

28 pieš. Pilenų piliakalnio planas (Kėdainių apylinkės).

Pastebėti piliakalnio apsaugos įtaisymas, ar yra ir kaip eina grioviai — aplinkui ar tik iš kurios nors pusės pylimai, slapti brastai, keliai, jų būklė, dydis, pavidalas. Ar nematoma kur piliakalnių duobėse ar apgruvinuose kokia medžiaga buvo vartojama statybai ir iš kur ji imta, kaip eina žemės sluoksniai, ar nėra piliakalnių pelenų, anglių, deginto molio sluoksnių, kokia jų būklė, kaip jie eina.

Visus piliakalnio būklės aprašymus privalu atvaizduoti fotografijomis, piešiniiais ir įvairiais brėžiniais; piliakalnių planas ir skersavaizdis (1, 2, 10 pieš.).

Daugumoj piliakalnių paviršiuje aptinkama vadinamasis kultūros sluoksnis, kuriame randasi žmogaus gyvenimo pėdsakai ir pažymiai ar vien tik juodžemio sluoksnyje ar kitos juodos žemės rūšyje su pelenų ir anglių priemaiša ir randamais jame senovės naugio ir kaulo dirbiniais, molinių puodų šukėmis. Kartais kultūros sluoksnis jau būna nuplautas ir jo visai nėra, o kartais yra nušliaužęs į pakalnę. Privalu paieškoti kultūros sluoksnio žymių, pastebėti, kur jis randasi, ir atlikti net bandomieji kasinėjimai, prakasant kur paviršiuje ar pašonėje kelias duobes ir atpiaunant peiliu kur-ner kur iš šono žemės gabalų.

Kaip paviršiuje, taip ir šlaituose prie piliakalnio apačios renkami visi senovės padargai, kaip naugio, taip ir kaulo, akmenų ir dažniausiai aptinkamos molinių puodų šukės, kurios reikia rinkti

visos, nes, nesant kitų žmogaus rankų dirbinių, piliakalnio gyventojų kultūros laipsnis galima nustatyti tik šukėmis remiantis. Nesant daiktų paviršiuje naudinga kelis kartus praveisti ilgu peiliu per viršutinius žemės sluoksnius, bene bus daiktų žemėje.

Reikalinga apžiūrėti artimiausioji piliakalnio apylinkė ir apklausinėti, ar nebuvo kur rasti senovės padarai ir kokie; tai visa pažymėti bendrojoje schemoje ir aprašyti patys daiktai.

Neturi būti pamiršta ir liaudies pažvalga į piliakalnį, nors remti ją kokia nors išvada labai neatsargu, bet reikalinga užrašyti visi padavimai apie piliakalnį paprasta sodiečių kalba. Tie padavimai gali būti svarbi medžiaga mokslininkams, filologams ir folkloristams, kurie gal rastų išblaškytą tarp piliakalnių mūsų tautos eposą, kuriuo taip giriasi suomių, turėdami savo „Kalevalą“.

Nurodyti ar piliakalnis jau tyrinėtas, kieno, kokie tyrinėjimo rezultatai ir nurodyti žinomą literatūrą, kurioje tas piliakalnis minimas.

Aptikus vieną piliakalnį, steigtis sužinoti apie kitus artimesnius ir paieškoti, kokie yra tarp jų ryšiai.

Kelių tiksliai aprašytų vienos apylinkės piliakalnių palyginimas galins spręsti ir apei jų reikšmę šalies apsaugos organizacijoje. Reikėtų gerai pažinti mūsų piliakalniai, kad jų dabartinės būklės aprašymais būtų kiek nors suteikta medžiagos būsimiems mūsų praeities tyrinėtojams, kurie dėl to, kad mes piliakalniais nesusrūpinom, pamatys jų daug mažiau, negu mes matom.

Literatūros apie piliakalnius lietuvių kalba maža. Valstybės Archeologijos Komisijos archyvuose ir mūsų muzėjuose žinių apie piliakalnius taip pat nedaug, ir mes pažįstam savo šalies praeitį vien tik iš sausų istorijos lapų, įkaltų mums dar mokyklose. Gyvieji istorijos vaizdai, kurie yra arti, pašonėje, pamirštami, nyksta ir žūva.

3. Alkviētės.

Plati tyrinėjimams dirva mūsų mokslininkams ir senovės mėgėjams liekanų senovinės lietuvių tikybos, kuri, kad ir yra atlikta kiek tyrinėjimų taip gyvų josios liekanų, taip ir metraščių davinių, dar didele savo dalimi lieka neišspręsta problema. Tyrinėtojai, dažniausiai svetimšaliai, nesuprasdami kartais lietuvių kalbos ir tautos psichologijos, nesuprato ir senovės lietuvių tikybos savaimingumo priežasties, net ir pačios tikybos, darė savo išvada palyginę ją su svetimaisiais pavyzdžiais ir kūrė mums ištisas mitų ir

dievų sistemos ir tikišinio kulto organizuotą planą. Nauja istorinė kritika tas niekuo nepagrįstas senovinio lietuvių kulto sistemos sugriovė, ir klausimas vėl lieka neišspręstas. Savotiška senovinė lietuvių tikyba, kad ir buvo kaimynų pastangų, jau nuo XII amžiaus ir anksčiau darytų, dar per išstisus amžius išliko Lietuvoje. Nei žiaurios kryžiuočių priemonės per du su viršum amžius, nei krikštas 1386 metais nedavė teigiamų vaisių. Dar XVI amžiuje pagonystė lieka visiškai sveika, ir to laiko Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis ir reformatų kunigai pabrėžia, kad tais laikais senovinė tikyba dar tebebuvo Lietuvoje labai išplitusi. Tais laikais liaudis gerbė įvairias deives, nepildydavo krikščonių bažnyčios apeigų, nemokėjo ne tik maldų, bet ir persižegnoti; XVII ir XVIII amžiais dar tebetikėjo burtais ir įvairių piktu dvasių galybe. Dar ir šių dienų mūsų liaudies burtuose, prietaruose ir apeigose išliko daug mitologijos ir pagonystės palaikų.

Toks papratimas ir atsidavimas senovinei savo tikybai išeina iš tautos esmės, jos psichologijos ir politiško būvio. Žiloje senovėje lietuviai, tebegyvenusieji dar patriarchaliu būdu — mažomis sėdybomis iš atskirų šeimų ir genčių, be bendros kalbos, būdo, turėjo ir bendrą tikyba, kilusią iš bendrų gyvenimo aplinkybių. Būdami neaukštai kultūriškai išsilavinę, nesuprasdami stichinių apsiaučiančios juos gamtos reiškinių esmės, senovės lietuviai laikė save silpnomis būtybėmis prieš juos ir ieškojo atskirų gamtos reiškinių palankumo. Susidūrę su jais, atskiri asmens pavieniui, o kai kuriais atvejais ir kolektyviškai, bendrai visomis šeimomis ir gentimis, atlikdavo ypatingas tikišines maldas ir apeigas. Kartu su gamtos reiškinių gerbimu — o gal ir anksčiau — ėjo gerbimas mirusųjų tautos karžygių, kas sanglaudoje galino vaizduotis, kad ir galingas stichijas valdą atskiri asmens — dievai. Todel atsirado, iš vienos pusės, ypatingas paskyrimas tikišiniam kultui atskirų vietų, o iš kitos — per bendrus aukojimus ir maldas įvairios apeigos ir pokyliai, išlikusieji iki šiai dienai.

Toliau istorijos eigoje, lietuviams beginant savo nepriklausomybę, tat sutapo ir su savo senovinės tikišios apsaugojimu. Žinojo gerai lietuviai, kad ir kryžiuočiai, ir lenkai, ir kiti naujos tikišios misionieriai siekė ne dvasinio tautos išganymo, bet būdo lengviau nugalėti tautai, padaryti ją vergę.

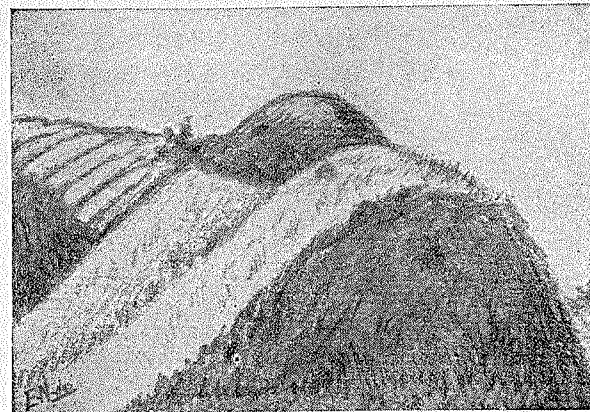
Tik dėka tų artimų ryšių tarp tikišios ir tautos laisvės troškimo ir jos politinės organizacijos, teišaugo tas lietuvių atkaklu-

mas ir atsidavimas seniesiems savo dievams; tokių pavyzdžių pilna mūsų istorija.

Norėdamas padėti pažinti tą mūsų tautos senovės paslaptį ir paraginti senovės mėgėjus darbo dirbti, priminsiu čia apie tebesančius dar gyvus iki šiai dienai senovės tikišios medžiaginius reiškėjus, tapusius dabar archeologiniais šalies paminklais, — alkviets. Tik geresnis ir tikslesnis pažinimas alkviets ir kitų liekanų, palyginus su istoriniais literatūros daviniais, nustatys tikrą senovinės lietuvių tikišios vaizdą.

Alkviets ir vietų, skirtų tikišiniam kultui, daug turime Lietuvoje; kai kurios jų jau minimos ir kryžiuočių, kurie nesako, kad jose radę dievų stabus.

Neliko dievų stabų alkvietsėse nė mums, bet mūsų alkvietsėse turi kitų žymių — pavidalu įvairių senovės paminklų, kurie būna

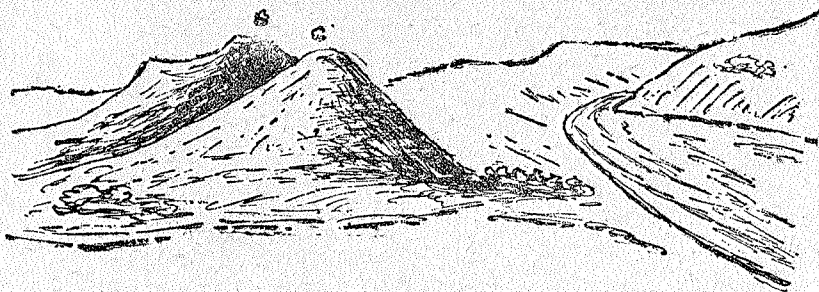

29 pieš. „Žydų kapai“, tikišinių apeigų piliakalniai prie Papatų pilies, Žaslų valsč., Trakų apskr.

alkvietsėse, būna neatskiriami nuo jų ir pabrėžia tos vietos reikšmę tikišinio kulto organizacijai. Būna skirtų tikišiniams tikslams ir atskirų piliakalnių, kartais savotiško pavidalo stačiais šlaitais — kas net būna jų savumu — nedideli piliakalniai prie garsesnių piliakalnių (29 pieš.), nes tirščiau gyvenamose vietose jau turėjo būti ir ypatingų kulto vietų — paprastų kalnų, kartais kiek apdirbtų, o kartais paliktų prigimties būklėje, vadinamų alkkalniais, šventakalniais, apie kuriuos esama padavimų apie buvusias ant jų nusmėgusias bažnyčias, vienuolynus (30 pieš.), apie gyvenimą juose velnių ir raganų, kaip, pavyzdžiui, garsioji Šatrija, Rambynas ir kiti.

Kartais apie buvusias alkvietes primena liaudies laikomi pašventintais laukai, vardais „ragas“, — o nuo to Raguva, Šventas ragas, Rūsių ragas, Žalias ragas, — labai dažnai gausingos senovės laidojimo liekanos juose — milžinkapiai, senkapiai, taip pat vietos, su kuriomis susiję padavimai, kad čia deginta aukų ir stovėta dievų, o iš čia ir vardai jų Alkiai, Alkiškiai, Alksnėnai, Perkūnkiemiai, Lauksargiai, Dievaltuva, Kauklaukiai, Kurklaukiai, Kurkliai, Kriveikiškiai, Kriviai.

Šventieji miškai, dažnai iki šiai dienai išlaikysieji savotišką pavadinimą „gojus“, atskiri pagerbti medžiai, pavyzdžiui, garsus ažuolas Baublys, — sako apie tai, kad vieta buvusi skiriama ypatingoms tikybinio kulto apeigoms.

30 pieš. Vienuolyno kalnas, Alytaus apskr.

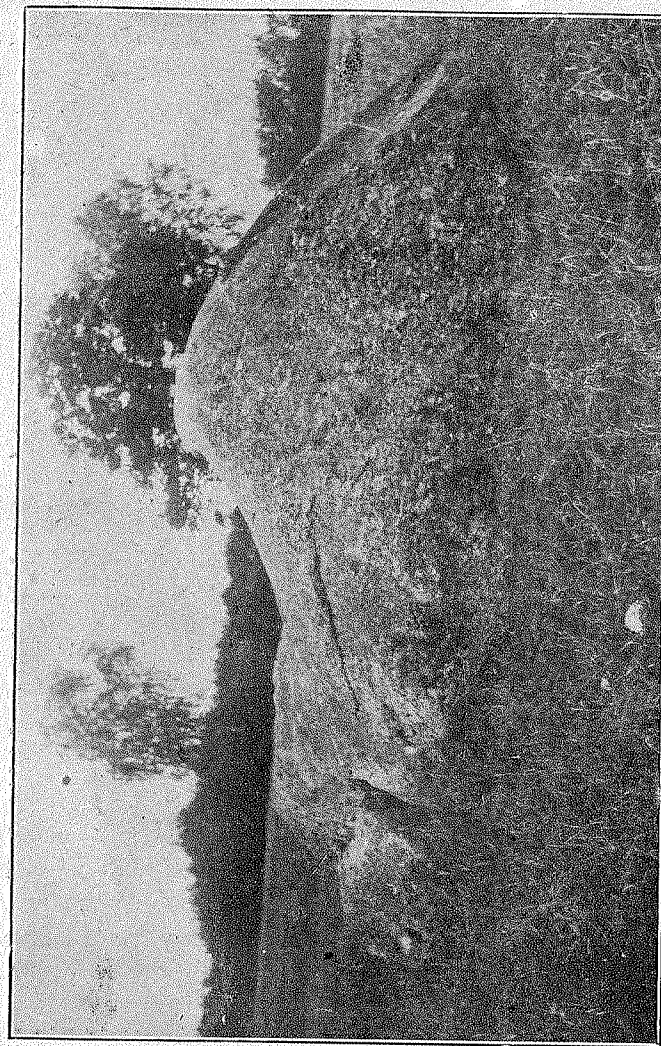
Upės, ežerai, šaltiniai, duobės ir landynės dažnai vadinami alkupiais, šventupiais; kitaip kaip išlaikysieji savo pavadinimą, kuris rodo jų reikšmę tikybiniam kulte — tai mūsų Šventosios, Maldupės, Poterės, Dievyčių ežeras ir kiti.

Dažnai alkvietėse yra išlikusių garsių visoj apylinkėj alkakmenių, tai yra akmenų, apie kuriuos sako padavimai, kad buvę senovėj aukurais, kartais net yra apdirbti žmogaus ranka, yra liaudies gerbiami ir vardais vadinami; pav., žinomi akmenys: Puntukis, Mokus, Didysis (31 pieš.), Kryžiaus akmuo (33 pieš.). Bet plačiau apie alkakmenius pakalbėsime žemiau.

Kartais net ištisos apylinkės yra savotiškai gerbiamos ir išlaikė dar daug atminimų apie jų pašventimą tikybiniam tikslams. Taip, Luokės apylinkėje yra Šventas kalnas, o ant jo ir Dievyčių ežeras ir upė Šventoji; netoli Rumšiškių — platus Dievanionių laukai. Kai kurios tokių pašventintų vietų krikščionystės laikais pramintos Kalvarijomis, o atskiros vietos, skiriamos seno-

vėje tikybiniam kultui. buvę pažymėtos statant jose bažnyčias, koplyčias, kryžius

Paslaptingos mūsų alkvietės, ir mėgėjams aptikus ar spėjus, kad josios būta, negalima jos palikti gerai neištyrinėjus.

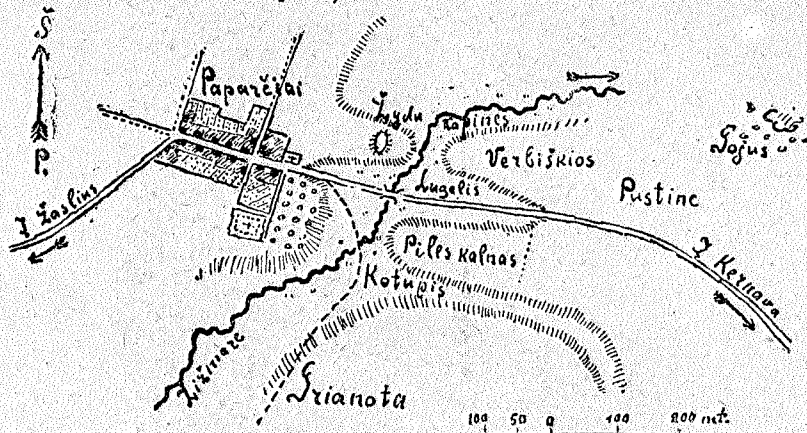

31 pieš. Alkakuo „Didysis“ iš pietų pusės, Laitgalio kaimo, Žaslių valsč., Trakų apskr.

Be aprašymo bendros geografinės alkviečių būklės ir topografiškų vietos savumų, reikalinga pastebėti ir tiksliai išnagrinėti, kokio gausingumo ir kokio tvarka apylinkėj randasi kiti archeologijos paminklai: sėdybos, piliakalniai, laidojimo vietos; ar nėra Gimtoji Senovė.

kame luvusių ugnaviečių liekanų, krūvų molinių puodų šukių, gyvulių kaulų, akmenų ir naugių padarų, ypatingai skiriamų vien tik tikioliniams tikslams, kam dažnai buvo skiriami daiktai keisto pavidalo, pavyzdžiui, maži akmeniniai kirvukai ir kiti daiktai, labai dailiai padirbti.

Užrašyti vietų pavadinimus ir visus padavimus, susijusius su jais, o tam paaiškinti yra reikalingos bendros schemos, kuriose viskas pažymima (32 pieš.).

32 pieš. Paparčių pilies apylinkių schema — Žaslių valsč., Trakų apskr.

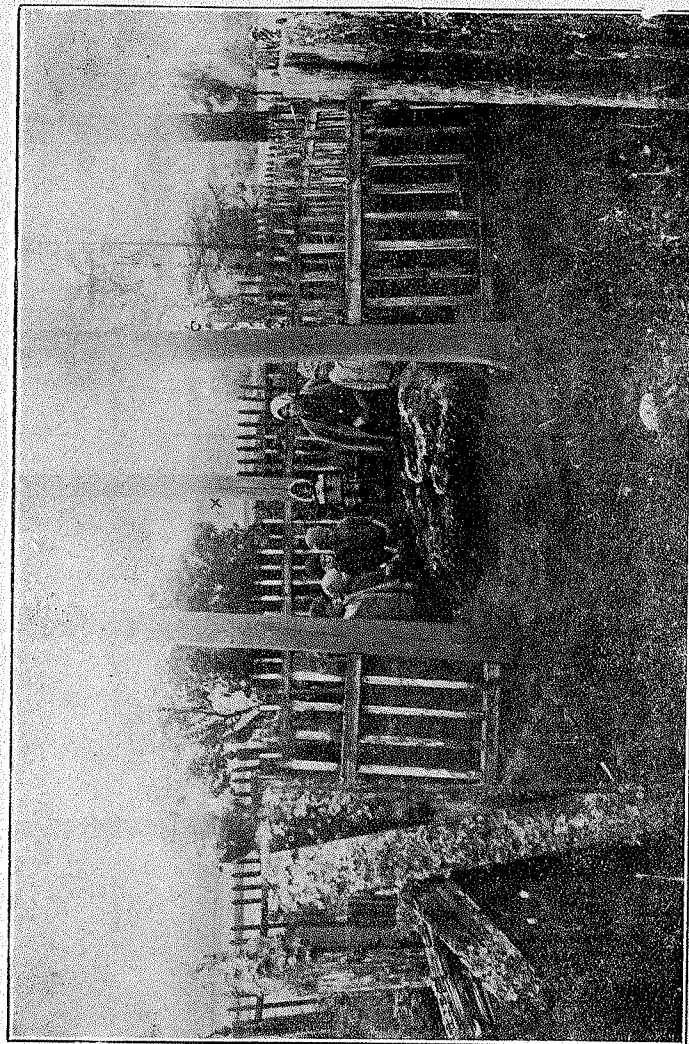
Pastebėti, kaip gerbiama alkviētė dabar: ar nevengiama eit ten naktimis ar kitu metu; jei taip, tai dėl ko; ar nėra ji (alkviētė) gerbiama tikioliniomis apeigomis ir dabar — ar nedaroma ten bažnytinių procesijų, pašventinimų, maldavimų (33 pieš.). Ar neina ieškoti joje kur lobijų, ar neina burti, ar negeba rinktis joje įvairiems pokyliams, gegužinėms, pasivaikščiojimams, susirinkimams ir t. t.

Tokie aprašymai, atlikti su atidžiu ir daromi per kelerius metus, kada gali būt pastebėta ir išnagrinėta visa medžiaga, paaiškinti schemomis ir gyvais vaizdeliais — svarbūs mokslininkams ir visuomenei tėvynei pažinti šaltiniai, kurie išaiškina amžiais atskirtas nuo mūsų senovės tikiolinio lietuvių kulto paslaptis.

4. Pglimai, grioviai, seni keliai ir brastos.

Mūsų proseniai priešistoriniam ir istoriniam savo gyvenime, turėdami daug bendra, kas aiškiausiai pasireiškia toje didžiulėje

organizacijoje kraštui ginti nuo kryžiuočių puolimų, turėjo taip pat bendromis pastangomis atlikti ir įvairius reikalingus darbus. Taip, bendromis pastangomis buvo statomi piliakalniai ir atliekami visi papildomieji įtaisymai, kad sėkmingiau galima būtų jie ginti, apve-

33 pieš. Maldininkų būrys prie „Kryžiaus“ akmenų, Mitkiškių k., Vievio valsč., Trakų apskr.

dant piliakalnius ir kartais gyvenamųjų vietų sėdybas ir alkviētes pylimais ir grioviais. Proseniai bendrai dirbdavo ir kitus darbus šalies vidaus gyvenimui pagerinti, įtaisydami greitesniam ir tiesesniam susižinojimui, be esančių natūralių upių ir ežerų, dar kelius

per sausumą ir brastas, per nepereinamas vietas — pelkes, upes, ežerus.

Šie prosenių atliktieji darbai, kiek jau yra mūsų žinomi, stebina jų minties reiškinio tikslumu; patys darbai, atlikti mažomis technikos priemonėmis, esti kartais labai dideli.

Gaila ir keista, kad ir apie tuos senovės paminklus žinių turim mažai ir tos pačios netikusios.

Vien tik jų paminėjimas dar mažai ką tesako mokslui ir visuomenei apie tų paminklų reikšmę, — tad, kad pažintume jas geriau, kiek plačiau priminsime apie jas gimtosios senovės mėgėjams.

Pylimai. Ne retai prie mūsų piliakalnių, alkviečių, sėdybų, kad sėkmingiau galima būtų jie ginti, yra supiltų pylimų, kurie apjuosia juos viena dviem ar trimis eilėmis aplinkui, o kartais vien tik iš lengviau priešui prieinamos pusės. Tie apsaugos įtaisymai kartais sujungdavo net kelis piliakalnius, jungdamies su jais į bendrą vienetą — senovės tvirtovę. Sutinkami dar pylimai, v. „piltinės kalvos“, visai atskirai stovį nuo aukščiau minėtų paminklų; juose kartais esama laidojimo žymių, be to, jie tęsiasi toli per pelkėtas vietas, miškus ir laukus, kartais jau nebežymūs, o kartais dar išlikę sveiki. Tie pylimai dar visai neištirti ir nežinomi mūsų archeologinei literatūrai; nežinoma, ar jie yra žmonių, ar gamtos, dar ledų laikmečio, padarai. Nors, tiesa, yra minimos „piltinės kalvos“ Dubysos pakrantėse ties Uturiais, vadinamoji „Nugara“, per Tyrulių pelkes — „Ožnugaris“; yra, be abejo, jų ir daugiau, — bet vien tikslus jų geografijos ir geologijos tyrinėjimas tegali išaiškinti jų reikšmę.

Grioviai. Grioviai dažniausiai neskiriami nuo pylimų, nes iš jų imta žemė pastariesiems statyti ir būna tokie gilūs ir platūs, kokie aukšti ir platūs pylimai. Turėjo grioviai savarankiškos reikšmės, kaip papildomieji piliakalnių ir sėdybų įtaisymai, kas gerai matyti tose vietose, kur galima buvo užleisti jie vandeniui ir tuo sudaryti sunkiai pereinamoji kliūtis puolantiems priešininkui. Be to, proseniai, turėdami gyvenime reikalo su vandens jėga, kasdavo griovius įvairiems utilitariškiems tikslams — vandeniui nuleisti reikalinga kryptimi, tvenkiniams bei kūdroms įtaisyti.

Senieji keliai. Didelės reikšmės kultūros plitimo išaiškiniame Lietuvoje turi pažinimas mūsų senų kelių, kurie jungdavo senovėje kultūriškus krašto centrus — garsias mūsų pilis ir sėdybas vienas su antromis. Kai kurie tų kelių dar ir mūsų dienomis tebeturi

svarbos, ir dar tebesinaudojama jais, nors dažnai tik jų dalimi, o kitos dalys jų yra užmirštos. Kai kur miškuose ir pelkėse yra išlikę nežymūs senovės kelių pėdsakai, kuriuos mūsų liaudis praminė „velnio keliais“, „švedkeliais“, „prancūzų keliais“ ir kurie tapo archeologiniais krašto paminklais.

Kad tokių kelių senovėje buvo — savaime jau aišku iš to, kad, esant plačiai politinei krašto organizacijai, jie turėjo jungti mūsų pilis, miestus ir atskiras valstybės sritis ir yra pakeitę dar ankstybesnius „šunkelius“.

Senoviniai mūsų keliai turi savumų, kurie įgalina skirti juos į atviruosius ir slaptuosius. Pirmieji, nutiesti atvirai visiems naudotis, mažai kuo ypatingai tepasižymi, būna paprasti keliai ar kartais kur grįsti akmenimis, kartais kloti medžiais. Slapti keliai, Žemaitijoje, vadinamieji „kulgrindai“, be abejo, buvo mūsų piliakalnių viena ginamųjų priemonių. Tai — supilti ir išgrįsti akmenimis siauri, iki 2 metrų pločio, bet kartais kelių kilometrų ilgumo keliai, vingiuoją per pelkes ir ežerus ir dauguma dar šiandieną tebėsa paslėpti po vandeniu. Tokie keliai žinomi ties garsiu Medvėgaliu, Švėkšnos apylinkėje, ir kitur. Vietiniai gyventojai dar ir šiandieną jais tebesinaudoja, bet mūsų literatūroje tikslų jų aprašymų ir schemų visai nėra.

Senovės keliai pasižymi įvairių senovės paminklų gausingumu, bet čia pažymėsiu tik tuos, kurie betarpiškai su jais surišti ir pabrėžia to kelio svarbią reikšmę kultūriškame krašto gyvenime senovėje. Taip, pagal juos dažnai galima aptikti kurganų — taip laidojamųjų, taip piltinių — kelio krypties nurodyti, ar svarbiam įvykiui pažymėti, ar kuriam kitam galui. Ne retai pagal tokius kelius randasi akmenų, kurie kartais būna pažymėti iškaltomis juose pėdomis, pasagomis, strėlomis, ir kartais paprastų akmenų, kiek didesnių, liaudies vadinamų „stalo akmenimis“, ant kurių, sako padavimai, pietaudavę važiuojantieji pro šalį kunigaikščiai, karaliai. Sutinkama prie senovės kelių neplačių duobių, kurių sienos apdarytos akmenimis, buvusių šulinių, pasitaiko kartais ir platesnių įdubimų, apvestų aplinkui mažais pylimais, — tai buvusiosios kelioninkų poilsio vietos. Ne reta rasti pagal juos ir griuvusių ir senų, pakrypusių, apleistų smuklių. Visos tos žymės rodo ir primena apie tuos garbingus laikus, kada tais keliais plaukte plaukė minios savųjų ir svetimųjų kelioninkų, kada jų pašaliuose virte virė gyvenimas.

Mūsų senieji keliai (ne nauji vieškeliai ir plentai), kur per kalnus, lygumas, miškus ir laukus jungė senovėje tokius kultūros židinius, kaip Vilnių, Trakus, Kauną, Ukmergę, Uteną, Ariogalą, Telšius ir kitus, turi būti pamilti mūsų jaunuomenės; josios už davinys būtų, kur esama jau pamirštų kelių, — surasti jie, jais keliauti ir tyrinėti.

Brastos. Kelią pastojusių pelkių ir upių sudarytomis kliūtimis nugalėti, mūsų proseniai ieškojo jose ar natūralių brastų ar įšias įrengdavo patys, kartais net tyčiomis slaptas, kad nežinotų priešas, kartais statydavo akmeninius ar medinius tiltus, kurių liekanos dar galima kur-ne-kur aptikti mūsų ežeruose ir pelkėse.

Gimtosios senovės mėgėjams platus tyrinėjimo baras aukščiau pažymėtų krašto archeologijos paminklų, taip kartais mažai teįvertinamų mokslo atžvilgiu. Aptikus minėtus senovės paminklus reikalinga pažymėti jų geografinę būklę ir topografiškai vietų savumai, jų kryptis, didumas, ilgumas, iš ko padaryti, paieškoti jų tęsimos į abu galus. Pažymėti ir tiksliai aprašyti besijungią su jais kiti archeologijos paminklai, parinkti aprašyti ir atrasti apie juos senovės padarai. Užrašyti jų pavadinimai ir padavimai apie juos. Geriausia — tai išeiti tokie keliai ir, surinkus žinias apie visus rastuosius senovės paminklus, išleisti apie juos atskiros monografijos. Daug darbo būtų čia vietiniams gyventojams, kurie, geriau pažindami apylinkes, greičiau galėtų surasti jas ir geriau išaiškintų jų reikšmę. Visi tyrinėjimai reikalinga būtinai vaizduoti fotografijomis, piešiniais, schemomis ir įvairiais brėžiniais.

5. Laidojamosios vietos.

Visa žmonija dar žiloj senovėj, eidama savo tikybinėmis pažvalgomis, laidodama mirusius bendruomenės narius, atlikinėjo ypatingas apeigas, kurios, gana įvairios būdavo: nelygu tautų tikėjimo būdas, taip pat ir laidojamasis laikas.

Ypatingos daugumos tautų senovės tikybos pažvalgos, kad visa gamta esanti pilna galiūnų dievų, darančių daug įtakos silpnų žmonių gyvenimui, sudarė pažvalgą, kad ir mirusieji dėl įvairių savo nuopelnų bendruomenėj virsta galiūnais ir veikia gyvus žmones. Iš tokios pažvalgos išėjo nekrokultas — mirusiųjų gerbimas, ką

liudija ypatingos laidotuvių apeigos: mirusių laidojimas, deginimas ar nedeginimas jų, laidojimai drauge su mirusiuoju artimesniųjų jo gyvenime moterų, tarnų, gyvulių ir įvairių daiktų, statymas ant kapo įvairių paminklų, maldavimai, pokyliai ir mirusiųjų atminimai.

Įvairūs laidojimo ir mūsų prosenių gyvenimo papročiai buvo priežastimi, dėl kurios išliko iki mūsų dienų daug įvairių laidojamųjų vietų, tapusių dabar brangiais archeologiniais krašto paminklais, kurių dėka galima geriau pažinti ir senovės gyventojų būdas ir bendros tų laikų gyvenimo kultūros sąlygos.

Visos mūsų laidojamosios vietos, dėl jų įrengimo ir laidojimo būdo, gali būti paskirstytos dviem rūšim: laidojimas po supiltais aukštais pylimais ir paprastai iškastose duobėse. Kiekviena tų rūšių turi savų savumų ir duoda mums senovės paminklų — kurganų ir įvairių senkapių.

1.

Kurganai — tai supilti įvairaus didumo ir pavidalo iš žemės, o kartais ir sudėti iš akmenų, pylimai ant karstų, degintų ir retai kada nedegintų senovės gyventojų lavonų (34 pieš.).

Kurganai su savo ypatingomis laidojamosiomis apeigomis kartu su paprastu laidojamuoju būdu kapuose buvo pilami Lietuvoje maždaug nuo VI iki XIV amžiaus, kada priėmė krikštą-

34 pieš. Guronų kapų kurganas, Rumšiškių valsč., Trakų apskr.

lietuviai turėjo liautis laidoję savo mirusius senoviškai. Tačiau ir vėlesniais laikais per karus, laidojant žuvusius karius brolių kapuose, ne retai ant jų buvo supilamos aukštos kalvos — kurganai.

Daug Lietuvoje kurganų, ypač jos rytų dalyj, kur jie ramiai slepiasi miškų ir krūmų tankumynuose, kur išmėtyti atvirame lauke ir žmonių vadinami milžinkapiais, žinkapiais, maro kapais, švedų ir prancūzų kapais, ežeguliais, kapčiais, guronais.

Kartais pamiršusi esti liaudis kurganų reikšmę ir laiko juos net senovės fortifikacijos sustiprinimais ir visai negali paaiškinti jų. Randasi kurganai kartais atskirai po vieną, o kartais grupėmis iš kelių bei kelių dešimčių ir šimtų ir sudaro vadinamuosius kapynus (37, 38 pieš.).

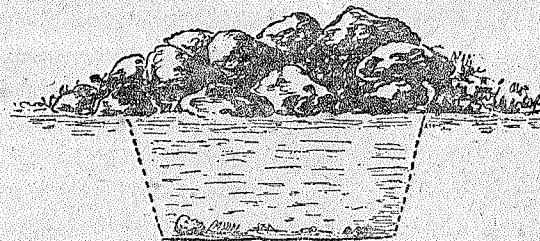
Daug kurganų ir senkapių sutinkama pagal mūsų senuosius kelius, piliakalnius, sėdybas ir kitas vietas, kur senovėje klestėjo gyvenimas, bet, nustojus dabar reikšmės, jie buvo užmiršti.

Liūdnas likimas, kaip ir kitų, ir šių mūsų senovės paminklų, taip svarbių ir mokslininkams krašto praeičiai pažinti ir visuomenei tautos idėjoms auklėti gyvais savo protėvių kapų atsiminimais.

Lietūs ir vėjai nuplauna ir nuneša kurganų pylimus, savo ūkio reikalams iškasa bei išaria žmonės, mindžioja galvijai. Pavydžiai žiūri į kurganus įvairūs lengvatikiai, kasinėja juos ir, remdamies vien tik padavimais apie užkastus kurganuose karalius, kunigaikščius, karo vadus, tikisi atrasią juose brangenybių; gadina juos dažnai ir senovės mėgėjai, kurie, nesuprasdami visos kurganų reikšmės, barbariškai juos plėšia, norėdami pažiūrėti, kas randasi jų viduje; maža gera tepadaro ir mokslininkas, kuris, iškasęs kurganą, nesugeba tinkamai įkainoti jo. Veikiai, ypač dabar, kada krašte vykinama žemės reforma, kada skubinama sunaudoti kiekvienas plotas žemės, — nustosim daug šių senovės paminklų. Kam berūpi tie išmėtyti po atvirą lauką netvarkoje prabočių kaulai, kurie negali būti sunaudoti kam nors ir neturi jokios materialios vertės!

Reikia skubėti prie senųjų mūsų kapų, pagerbti savo prabočiai, mokyti jų meilės tėvynei, apsaugoti ir tyrinėti tuos gyvas praeities vaizdus. Kad paragintume mūsų senovės mėgėjus į darbą praeičiai pažinti, kad nurodytume jiems tikras vėžes tyrinėjant kurganus, priminsiu čia mūsų kurganų esmę: kokie būna jie, ką slepia savyje, kas daryti jų ieškant ir juos atradus.

Kartais iš pažiūros vienodi mūsų kurganai daug kuo skiriasi savo vidaus įrengimu ir laidojamuoju būdu juose. Tie kurganai,

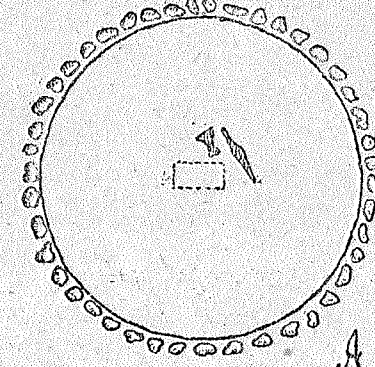

35 pieš. Kurganas su pylimu iš akmenų, Lydos apskr.

kuriuose karstai mirusiųjų buvo dedami į iškastas žemiau žemės lygio duobes, laikomi kurganais su išvidiniu laidojimu (35 pieš.), kiti, kur lavonai ar jų pelenai buvo dedami ant atitinkamai

parengtos, dažniausiai apšiltos balto smėlio sluoksniu, žemės paviršiaus lygio, ar kiek aukščiau jos, yra kurganai su išoriniu laidojimu (36 pieš.).

Palaidota būna kurganuose ar po vieną ar po kelis lavonus, kurie, greičiausiai, esti artimi del giminytės ar asmens amato. Kartais laidojama buvo vienu kartu, o kartais kurganas tapdavo ir giminės kapu, kada vėliau mirusius įkasdavo į tą patį pylimą ar senojo pylimo pašonėj darydavo naują ir sujungdavo jį su senuoju (37 pieš.).

A.

Kurganų pylimams statyti buvo imama įvairi medžiaga, kuri dažniausiai būdavo vietinės žemės rūšys smėlys, juodžemis ar žemė, maišyta su akmenimis; kartais visas pylimas būdavo padarytas iš akmenų (38, 39 pieš.).

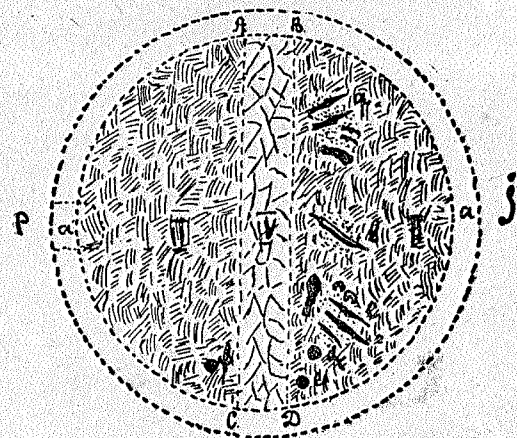

B.

36 pieš. Lapušiščio kapyno, Gaidės apylinkės, Zarasų apskr., kurgano N. 29 planas ir skersavaizdis. B. a) pylimas, b) angliausodžių sluoksnių, c) balto smėlio sluoksnių.

Kurganai kartais aplinkui būna apdėti viena ar keliomis eilėmis akmenų (40, 41 pieš.) ir apvesti grioviais (42 pieš.).

Kartais keli akmenys esti užversti ir ant pylimo viršūnės (41 pieš.). Įvairūs būna kurganų pylimai taip pavidalu, taip ir didumu: apskriti, apvalūs, kampuoti, nuo 4 metrų aukštumo iki 10 met. diametro iki vos žymių žemės paviršiuje. Per pylimus vienu sluoksniu, o kartais ir keliais eina pelenų ir anglių sluoksniai, kurie sako mums apie darytas laidojamąsias apeigas, kada sudeginto kur kitur lavono liekanos su visos deginimo ugnavietės liekanomis buvo išbarstomos kurgano plote ar retkarčiais lavonas buvo deginamas čia vietoje ir ugnavietė buvo apipilama žeme. O keli sluoksniai primena ar apie naujus laidojimus, darytus tame pačiame kurgane, ar apie keltus mirusiojo atminimui pokylius, kada sukdavo ugnį ant pylimo, atlikdavo tam tikras apeigas na-

37 pieš. Planas ir skersavaizdis kurgano N. 3, Pamušio kapyno, Varėnos apylinkėj.

bašniko atminimui ir apipildavo ugnavietę nauju žemės sluoksniu, tuo padidindami pačius kurganų pylimus. Turi kurganai kartais paviršiuje įdubimų, kurie, gali būti, yra liekanos barbariško jų plėšimo ar paties jų įrengiamojo būdo, kada išvidiniam

38 pieš. Kurganas su pylimu iš žemės, Krėvės apylinkės, Ašmenos apskr.

jų įrengime būdavo. nors tat ir labai retai, tokios nepatvarios medžiagos, kaip medis.

Išmėtyti įvairiose vietose kurganai kartais sudaro grupes: vieną, dvi ir daugiau eilių, ratą, pusratį, žvaigždes, kryžių, kada mažesnieji glaudžiasi ir apsiaučia dažnai didesniji, o kartais ir visai netvarkoi

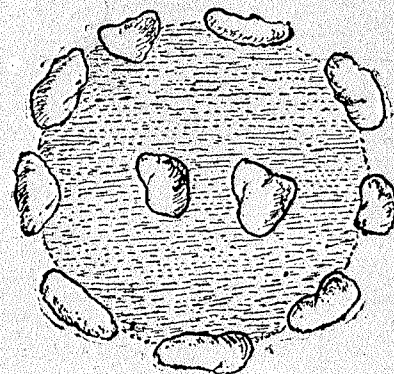

39 pieš. Kurganas su pylimu iš akmenų, Krėvės apylinkėj, Ašmenos apskr.

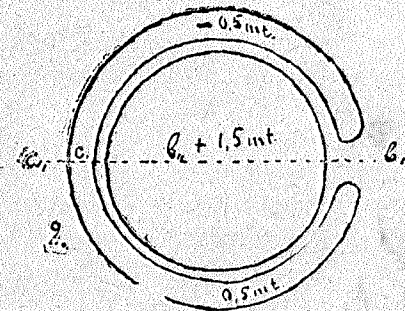

40 pieš. Kurganas, apdėtas akmenimis.

esti išmėtyti po visą kapyno užimtą žemės plotą. Nebrangios materialios vertės praeities liekanas slepia po pylimais kurganai. Jie slepia kaulus ir peklus mirusiųjų prosenių ir kartais artimųjų jų gyvenimo draugų — žirgo, šuns, jų gyvenimo pa-

41 pieš. Kurganas, apdėtas akmenimis, Skaudvilės apylinkėj.

42 pieš. Guronų kapyno kurgano N. 17 skersavaizdis ir planas.

— surūdijusį piautuvą, prie kario — ginklą, bendrai, vyrų ir moterų kapuose — keletą papuošimų iš žalvario, aprėdymų dalis, keletą

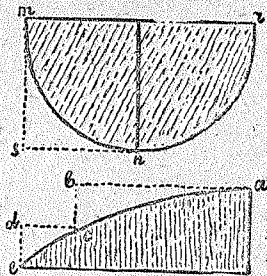
mažų pinigėlių, molinius puodus, sveikus ar jau sudaužytus, gal, taip pat apeigų reikalams, šukes. Svarbu kurganų esmę pažinti mokslininkams, kurie sugeba įkainoti tų senovės liekanų reikšmę mokslui, išaiškindami tų laikų buvusią bendrą kultūrišką šalies būvį.

Tokiems mokslingiems tyrinėjimams atlikti galėtų daug padėti mūsų senovės mėgėjai, nes jau tik keli pastebėjimai apie išorinį kurgano vaizdą, tikslus jo aprašymas būna medžiaga mokslininkui ar priminimas visuomenei apie užmirštas pareigas pažinti ir pagerbti tėvų kapai.

Todėl svarbios yra tos žinios, kurias senovės mėgėjas, sutikęs ar atskirą kurganą ar jų grupę, suteiks mokslininkams ir visuomenei, kad ir būtų jie buvę jau anksčiau tyrinėjami ir aprašomi. Nauji aprašymai papildys senuosius, nes kartais ir pats kurganų pavidalas būna pasikeitęs, ir, laikui bėgant, jiems visai išnykus, galima bus lengviau surasti jų pėdsakai.

Išorinio kurganų vaizdo aprašymuose reikia kreipti ypatingo dėmesio į visas jų smulkmenas, kaip antai: pylimų būklę, vietų savumus, kurganų būklę kapynuose ir kitas, — kas svarbu yra pastebėti, nes esti įvairių žymių, iš kurių galima spręsti taip apie tautą, kurios kariai buvo laidojami kurganuose, taip ir apie patį laidojamąjį laiką. Kurganų aprašymuose privalu štai kas pažymėti:

1) Pažymėti geografinė ir topografinė kurganų būklė, ir tat atlikti smulkiau ir tiksliau, negu kitų senovės paminklų, kad jau vien tik iš aprašymų galima būtų jie pažymėti žemėlapy, rasti vietoje ir iš anksto numatyti kai kurios tyrinėjamosios aplinkybės. Tam reikalingos bendros kurganų būklės schemas, į kurias turi būti įtraukti artimesnieji piliakalniai ir sėdybos iki 7 kilometrų, o artimesnieji kurganai ir senkapiai iki 3 kilometrų aplinkui.

44 pieš

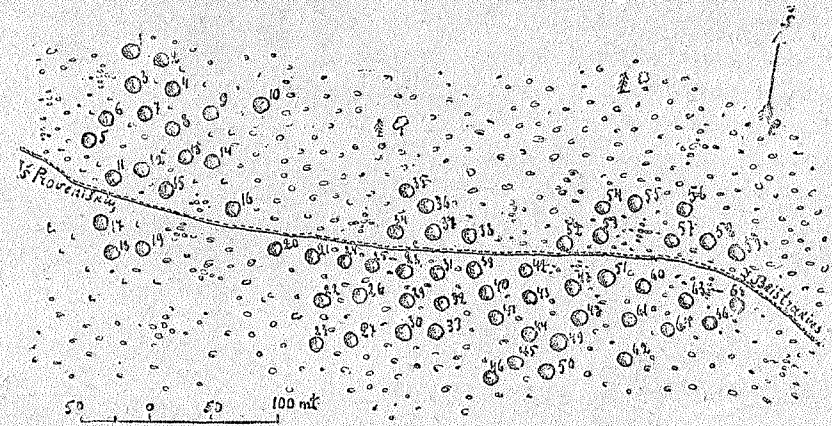
2) Pažymėti pavidalas ir didumas kiekvieno kurgano skyrium, o jei kurganai sudaro grupes, tai schemoje kurganai žymimi NN ir didumas pažymimas kiekvieno atskirai (44 pieš.). Pastebima kurgano išvaizda, duodami jų skersavaizdžių brėžiniai (44 pieš.), nurodoma jų aukštis, diametras, ilgis*)

*) Skersavaizdis išbraižomas iš akies, nuimant didumą su pagalba ruletės bei šniūro, padalintų metrtais. Nuo kurgano viršūnės „a“ išmatuojama neribota horizontalė linija „ab“, toliau matuojama nuo „c“ iki „d“; tų linijų suma —

3) Pastebėti, kaip kurganas apdėtas akmenimis, ir kokio didumo, ir keliomis eilėmis aplinkui, ar yra akmenų ant kurgano viršūnės, kaip eina aplinkui grioviai — ar ištisai ar su pertrūkiais, koks griovių šlaitų statumas, gilumas.

4) Pastebėti, iš ko supiltas kurgano pylimas, kokios žemės, ar buvo vartojami pylimui statyti akmenys, medis; pažymėti, kaip eina anglių bei pelenų sluoksniai. Pažinti pylimo vidus tik tiek, kiek galima apžiūrėjus iškastas paviršiuje duobes, apgrūtis ar paklausinėjant vietinių gyventojų: daryti taip, kad paties nebūtų paliestas kurgano vidus.

5) Pažymėti, kaip sudarytos kurganų grupės, kiek jų yra kapynuose, ir nurodyti kurganų savumai juose.

45 pieš. Guronų kapyno schema, Kauno apskr., Rumšiškų valsč.

6) Pažymėti, ar apaugęs kurganas medžiais, krūmais, sugadintas gamtos ar žmonių, dėl ko, ar jau buvo čia anksčiau tyrinėta, kieno, priminti tyrinėjimo rezultatai, nurodyti literatūra, kurioj kurganai paminėti, kada ir kokie buvo rasti juose daiktai, aprašyti ir parinkti jų pačiam. Labai pravartu turėti fotografijos ar piešiniai bendro vaizdo atskirų kurganų ar jų grupių (34, 35 pieš.).

„ab+cd“ duos dalį kurgano diametro, o „bc+de“ — aukštumą. Kurganų pylimų platumas gali būt matuojamas ir dviem kryptim: su kompasu nustatomi taškai „m“ ir „n“, pavyzd., vakarai ir pietūs, ir matuojamos linijos „mš“ ir „sn“. Apskritų kurganų diametras matuojamas, jei nėra kitų įrankių, skaičiumi aršininų žingsnių, padalintų trimis“.

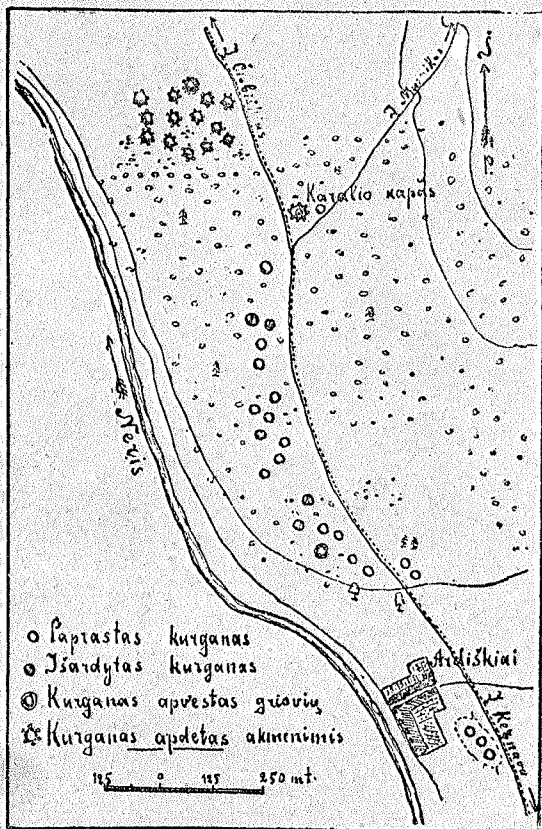
(A. Spicinas. Археологическія развѣдки). Tas matavimo būdas labai plačiai turi būt vartojamas tyrinėjant mėgėjams mūsų piliakalnių, pylimų ir kitus senovės paminklus, kad duotų tikrus jų optlo ir aukštumo matus.

7) Užrašyti liaudies pavadinimai kurganų, jų paaiškinti-
mai kurganų reikšmės ir visi padavimai apie atskirus kurganus
ir kapynus.

Sistematškai tyrinėjami apylinkės kurganus, mėgėjai turi
vadovautis taip vietos žmonių nurodymais ir literatūros šaltiniais,
taip ir patys su atidžia jų ieškoti, spėdami, jog jei esama kitų seno-
vės paminklų apy-
linkėj, tai turi būt
ir įvairių laidojamų-
jų vietų, o taip be-
veik visuomet ir
būna. Taip elgda-
masis mėgėjas ap-
tiks dar naujų kur-
ganų, nepastebėtų
nei liaudies ir nepa-
žymėtų literatūroje.

II.

Kartu su laido-
jimais kurganuose
Lietuvoje sutinkame
ir kitą paprastą nu-
mirėlių laidojamąjį
būdą senovėj, kada
nedeginti lavonai, o
retkarčiais degintų
lavonų pelenai, buvo
užkasami į tam tyčia
iškastas ir prireng-
tas įvairaus gilu-
mo duobes, kurių
dugną apibarstyda-
vo baltu smėliu ar
apdengdavo medžiais ir paviršiuį supildavo neaukštus kapus,
kuriuos apdėdavo kartais akmenimis. Toks laidojamasai būdas,
kiek apkities, išliko ir iki mūsų dienų. Numirėlių laidojimai ka-
puose dažnai aptinkami Lietuvoje, ypač jos vakarų daly. Jau nuo
senų senovės buvo laidojama tam tyčia parengtose vietose, kurios

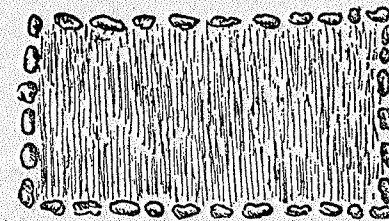

46 pieš. Ardiškų kapyno schema,
Kernavos apylinkėj.

ne retai ir dabar dar pažymimos kryžiais nors jau užmiršta, kada
paskutinį kartą jose laidota; tos vietos vadinamos senkapiais
kapinėliais, kapinėmis, kapeliais, milžinkapiais. Tokie senkapiai tai
dažniausiai mūsų kaimų kapai, kurių pradžia siekia žilos senovės,

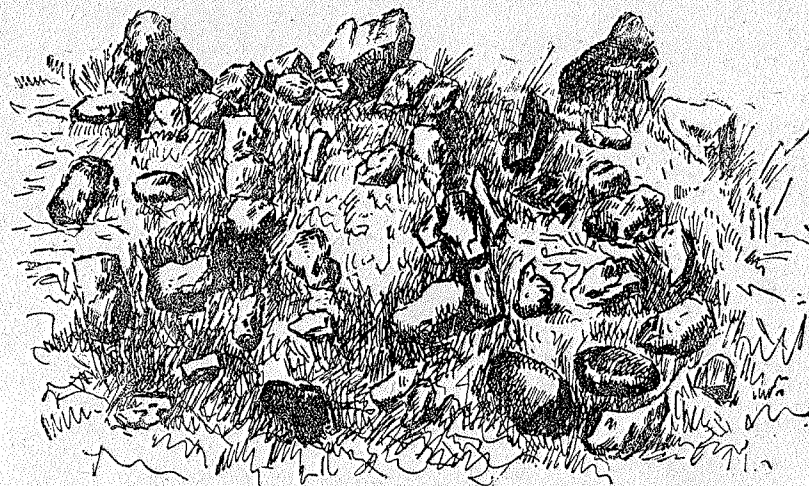

46 pieš. Junbarų senkapio kapas,
apdėtas akmenimis, su medžio lentų
žymėmis, Salantų valsč., Telšių apskr.

47 pieš. Kaniuckų senkapio kapas.
Aluntos valsč., Utenos apskr.

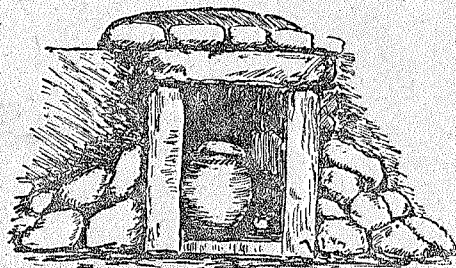
kada jos tebebuvo dar amžino poilsio vieta gyvenusiems artni,
sėdyboj, mūsų proseniams. Vieni senkapių, dar ir dabar gerbiami,
ar išvirtę naujųjų laikų kapinėmis ar dar tebėra gyvas atminimas,

48 pieš. Vilniaus gub. senkapis.

kad čia laidota mirusieji, ir tas žemės plotas saugojamas, nedir-
bamas, o kiti jau ir apleisti, ir net jų pavadinimai užmiršti, ir
pasižymi žmonių kaulais, dar randamais žemėje, ar išmėtytais pa-
viršiuje smulkiais daiktais šalia kaulų, eile įdubimų iškastųjų

duobių paviršiuje, ar grupėmis akmenų, kuriais buvo apdėti kapai rato, elipsės, keturkampio pavidalo (47, 48 pieš.). Kartais skmenys ant kapo guli netvarkoje (49 pieš.), kas pasidarė dėl to, kad išplovė ir išpustė gamtos reiškiniai kapo pylimą, o akmenys, buvusieji padėti į supiltą žemę pylimui sutvirtinti, liko vietoje. Tokios mūsų senkapių žymės reikia skirti nuo jau paminėtų pėdsakų visai kitokio žiloje senovėje laidojimo būdo, kas aptinkama prie mūsų pirmąsias kultūros sėdybų.

49 pieš. Akmens laikmečio kapas Lenkijoje.

Senovės Lietuvoje dar būdavo laidojami nedeginti lavonai, tam tyčia supiltose uolose, o sudegintų lavonų pelenai buvo negiliai užkasami puoduose paskirtuose žemės plotuose be jokių kapo žymių paviršiuje. Tokios laidojamosios uolos ir laukai laikomi ypatingais Lietuvos senovės paminklais, bet jie mūsų visuomenei visai nežinomi ir yra didelė retenybė.

Gali būt, kad ir Lietuvoje jau žiloje senovėje — akmenis ir vario kultūros laikmečiais, kaip ir kitų kaimynių tautų, buvo laidojami numirėliai kalnų landynėse, bet dėlėi ne kartą pabrėžtų geografiškų mūsų krašto žemės paviršiaus savumų, tat buvo retai tedaroma; tačiau to laikmečio charakteringas yra laidojimas numirėlių akmenis kapuose, v. „dolmenuose“. „Dolmenus“ statydavo iš kiek apdirbtų didokų akmenų karsto ar podėlio pavidalo ir į juos dėdavo nedegintus lavonus.

Tipingas akmenis laikmečiui ir kitas laidojamasis būdas, kada degintų lavonų pelenus, supiltus į puodus, statydavo į įrengtus iš nedidelių akmenis plytų žemėje podėlius. Tokie senovės paminklai dažnai aptinkami Lenkijoje (49 pieš.).

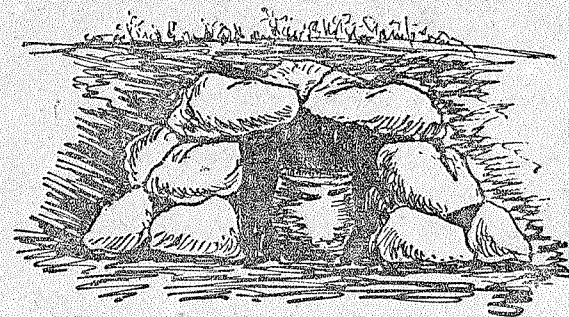
Šių knygų autoriui keletą kartų teko girdėti iš sodiečių apie tokius akmeninius nedidelius podėlius su atrastais juose moliniais, sveikais ar daužytais, puodais, ir vienas, nors jau sugadintas, teko matyti pačiam (50 pieš.).

Pasižymi akmenis kultūros laikmečio kapai dar ir pastatytais juose akmenis paminklais mengirais.

Gausumas mūsų krašte kitų akmenis kultūros laikmečio pailkų turi suinteresuoti ir paskatinti ieškoti tipingų to laikmečio laidojamųjų vietų.

Taip milžinkapių, taip ir senkapių reikšmė krašto praeičiai pažinti vienoda, todėl ir visi senkapiai ir kitos ypatingos laidojamosios vietos turi būt ieškomos ir tyrinėjamos. Tą darbą palengvina kartais ir pati gamta, kada, nuplovus ar išpusčius viršutinius žemės sluoksnius, pasilieka paviršiuje kaulai ir įvairūs smulkūs senoviniai daiktai. Laidojamosios vietos aptinkamos ir atsitiktinai įvairius žemės darbus dirbant.

Visos vietos, turinčios laidojimo senovės žymių, turi būt aprašomos, irgi turi būt pažymima geografinė ir topografinė jų būklė, aprašomas bendras jų vaizdas, turi būt surenkami visi smulkūs daiktai, išmėtyti paviršiuje, neišskirti ant molinių puodų — sveikų ir jų šukių; turi būti kreipiama dėmesio į jų ryšius su kitais artimesniais senovės paminklais — sėdybomis, pilialkalniais.

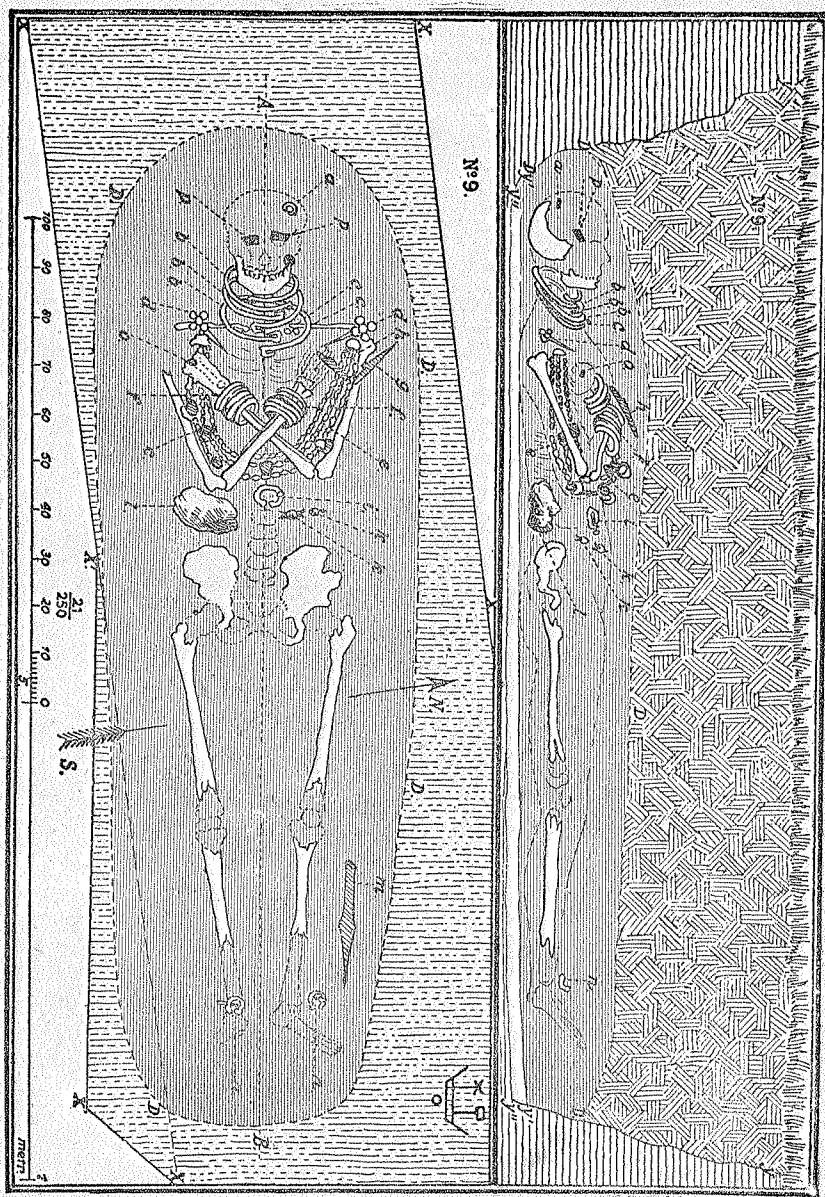

50 pieš. Akmenis laikmečio kapas. Samuliava, Žaslių valsč., Trakų apskr.

Nurodyti, kuo pažymėti kapai paviršiuje, kaip sudėti akmenis, nupiešus paaškinamuosius piešinius ar brėžinius (41, 42 pieš.).

Nuo išardytų ir jau apleistų kapų turi būt renkami gulintieji paviršiuje žmonių kiaušai, rankų ir kojų kaulai, kurie yra tokia svarbi medžiaga gyvenusios čia senovėje tautos kūno savumams nustatyti; kaulų renkama tiek, kiek sutinkama, ir geistina, kad jų būtų surinkta vietoje ne mažiau, kaip 30.

Ieškant retai randamų Lietuvoje piltų laidojamųjų kalvų ir laidojamųjų laukų privalu radus progos visuomet paklausti, ar nebuvo rasta kur kalne žmonių kaulų, o laukuose molinių puodų ar jų šukių. Sužinojus, kad tokių daiktų esama ir tuo įsitikinus neatidėliojant pranešti centralinėms mokslo įstaigoms, kurios galės plačiau patyrinėti tuos įdomius senovės paminklus. Tos laidojamosios vietos, kurios baigia griūti ir pasižymi netvarkingai išmėtytais žemės paviršiuje kaulais, turi atkreipti mūsų mokslininkų

52 pieš. Jasnogurkos senkapio kapa N. 9 skersavaizdis ir planas, Josvainių valsč., Kėdainių apskr.

dėmesio ir turi būti neatidėliojamai tyrinėjamos, o vietiniai mėgėjai, be atliktų jų aprašymo ir pranešimo apie jas Valstybės Archeologijos Komisijai, privalytų lankyti juos kuo dažniausiai patys, ypač po didelių pavasario ir vasaros audrų, kada gali vėl atsirasti paviršiuje naujų ir įdomių senovės daiktų

Visiems, kas supranta krašto senovės paminklų reikšmę, reikalinga steigtis neleisti išnykti paminklui be mokslingo įkainojimo jojo vertės.

Netikėtai užtikus žemėje ar jos paviršiuje laidojamąją vietą, kuri nepajudinta ir apsaugota negali būt palikta, reikalinga, be visų jau aukščiau minėtų žinių rinkimo, aprašyme pažymėti kaulų ilgumas, jų būklė į horizonto puses, veido kryptis, sulenktas ar ištiestas buvo lavonas, rankų ir kojų būklė, ar nebuvo lavonas pridengtas iš viršaus lentomis ir akmenimis, kokie ir kame prie kaulų gulėjo daiktai, ar nebuvo lavonas deginamas, ir kokio platumo išpilti pelenai, ir kokią plotą ir kame užima ugnavietė. Žemė aplinkui lavono persiojama, kad būtų galima surinkti ir patys smulkieji daiktai. Viskas turi būt paaiškinama fotografijomis, piešiniais ir schemomis (52 pieš.).

Tik tokie, gerai iliustruoti, aprašymai, iš kurių galima būtų net atstatyti sugadintas kapas ar kitas senovės paminklas, tėra mokslininkų įvertinami. Todėl senovės mėgėjams reikia būt labai atsargiems su įvairiais senovės paminklų tyrinėjimais ir šiuos siūlomus tyrinėjimo pratimus daryti tik neišvengiamais atsitikimais, kada jau aišku yra, kad senovės paminklas turi tuoju žūti. O pirmutinė kiekvieno supratusio paminklo reikšmę asmens pareiga — apsaugoti kiek galint paminklas nuo naikinimo ir prašyti mūsų mokslo įstaigas — Archeologijos Komisiją ir Universitetą — padėti tyrinėjamąjį darbą padirbti.

6. Akmenys.

Prie archeologinių Lietuvos paminklų turi būt priskiriama visa eilė atskirų akmenų bei jų grupių, — akmenų, kurie yra mūsų liaudies pagarboje laikomi. Taip, apie vienus akmenis liaudis pasakoja įvairių padavimų ir primena įvairių nuotykių, kuriuose žymų vaidmenį vaidino akmuo; antrus atmena vadindama stalais, stulpais, aukurais, alkakmenimis ar koku kitu vardu, trečius pažymi dar senovėje, nežinia kam iškaltais juose įvairiais ženklais.

Visi liaudies pažymėtieji akmenys yra įdomūs senovės paminklai, nors daug dar jų liko nežinomų, nežinomos nė jų paslaptys, nes retai kieno dėmesio jie teatreipia, o ir mūsų gimtosios senovės tyrinėtojai iki šiol praeidavo pro juos nesidomėdami.

Prie pirmos grupės — paprastųjų akmenų — priskiriamos šios akmenų rūšys:

1) Atskiri akmenys ar jų grupės, kartais apdirbti žmogaus ranka, apie kuriuos liaudyje yra padavimai, kad ant jų buvę de-

52 pieš. Akmuo „Didysis“ iš pietų-vakarų pusės (žiūrėk 24 pieš.).

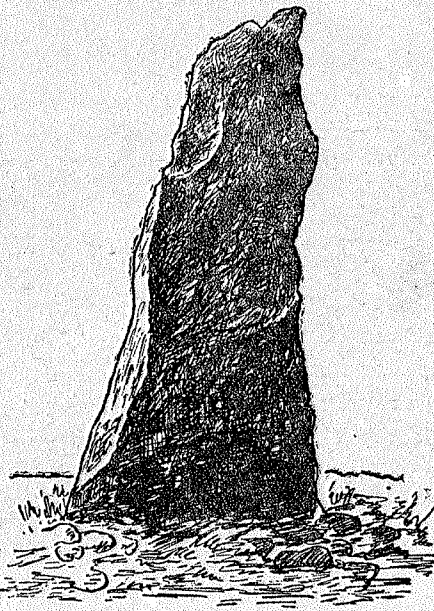
ginamos aukos, ir kurie vadinami aukurais, alkakmenimis; iš jų žinomi Puntukis, Mokus su savo šeimyna — žmona su vaikais, Didysis akmuo (53 pieš.).

2) Akmenys, pavadinti keleiviais bei klajokliais, kuriuos kažkokia ne žemės jėga nešusi užversti kažkur bažnyčių durims ir kurie gaidžiui pragydus likę pamesti, bei kurie patys dėl kokių nors priežasčių keliavę ir iš vietos į vietą ir apsistoję.

3) Akmenys pagal jau minėtus senuosius kelius, kartais vadinamieji stalais, apie kuriuos yra sakoma, kad ant jų pietavę bei

prie jų ilsėjęsi važiuojantieji pro šalį keliu valdovai, karaliai, kunigaikščiai.

4) Žinomi iš mūsų istorijos ant kapų akmens paminklai — stulpai, kurie kartais turėjo žmogaus pavidalą, kaip, pavyzdžiui, ant Pajautos kapo. Tokių kapų su sveikais išlikusiais paminklais — akmens stulpais jau nebeliko, bet yra akmenų pavidalu stulpo ar piramidės, kurie galėjo būti apdirbti ir pastatyti tik žmogaus rankų ir su kuriais liaudis riša kartais padavimus, kad jie esą suakmenėję užkeikti žmonės. Tie akmeniniai stulpai ir piramidės yra akmens kultūros laikmečio statybos liekanos ir vadinami megalitais. Megalitai yra plačiai žinomi Vakarų Europoje, kur jie kartais sudaro grupes iš dviejų, trijų ir daugiau akmenų, ir vadinami šiaip: vienas — mengiras, du — dilitas, trys — trilitas, grupė akmenų — kromlechai. Megalitų, labai įdomių paminklų mūsų krašto žilajai senovei pažinti, žinomi tik keli pavyzdžiai (54 pieš.); jų privalu su atidžia ieškoti, o radus privalu saugoti. Mums žinomos Žemaitijoje grupės akmenų, sustatytų į vieną eilę ir kartais vadinamų „vesele“, ar nebus tik tos rūšies senovės paminklai.

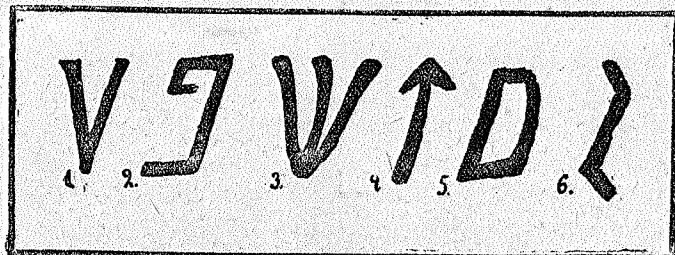

54 pieš. Mengiras, Kazlų kaime, Užubalio valsč., Lydos apskr.

5) Liaudies pažymėtos didokų akmenų krūvos, nežinia kam sukrautos laukuose ar miškuose, taip pat turi kreipti dėmesio mūsų senovės mėgėjų, kurie turėtų pažinti jas ir išaiškinti jų reikšmę.

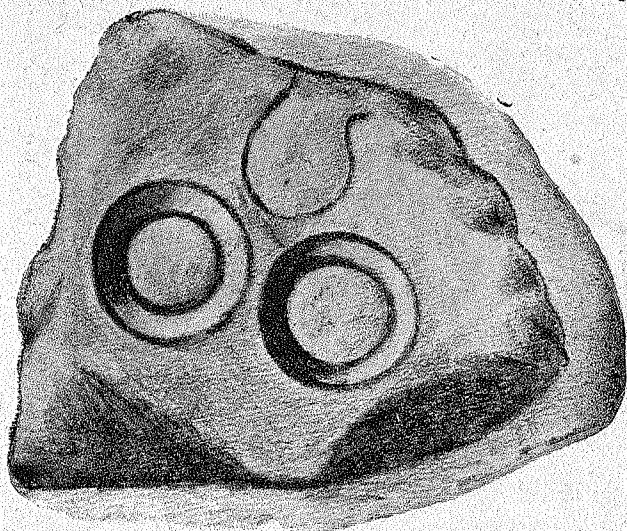
II. Rašyti akmenys: Taip mano pavadinti bendrai visi tie akmenys, kuriuose yra žmogaus ranka iškalti įvairūs parašai ar kokie nors ženklai. Rašyti akmenys — irgi įdomūs senovės paminklai, kurių reikšmė daugiausia iki šiai dienai lieka nesuprantama. Tikslus jų pažinimas, gali būt, įgalintų surasti liekanų ir mūsų senovinių savotiškų rašmenų, kurių būseną kai kurių mokslininkų

nors ir pripažįstama yra, bet dar lieka neišspręstas klausimas. Dažnai prisieina girdėti apie akmenis su iškaltais juose nesuprantamais ženklais, — akmenis, kurie jau yra sunaikinti ar dar tebe-

55 pieš. Senoviniai rašmenys iškalti akmenyje; atrasta J. Basanavičiaus Alksnėnų kaime, Kalvarijos apskr.

riogso užmiršti mūsų laukuose. Tarp tokių akmenų garsus mūsų mokslininkas J. Basanavičius rado Lietuvoje iškaltas raides tautų, gyvenusių senovėje Mažosioj Azijoje, ir jas perskaitė (55 pieš.).

56 pieš. Akmuo su iškaltomis lėkštemis — Zūbiškių kaimas, Eišiškių valsč., Lydos apskr.

Nesuprantami ženklai ir Valiulio akmenų,*) kuriame šonuose iškalta vienoj pusėj elipsė, o jo viduryje saulė su spinduliais, kitėj žiūris ir mėnulis, o kitoj pusėj — lankas ir strėla.

*) „Mūsų Senovė“ — 2-sios knygos.

Tokie rašyti akmenys, žinomi dabar tik iš kelių atsitiktinai aptiktų pavyzdžių, turi būt stropiai ieškomi, nes juose gali būt aptikti iškalti parašai besilankiusių pas mus bei gyvenusių senovėj tautų: runai — normanų, parašai, padaryti romėnų, slavų, totorių.

57 pieš. „Kryžiaus“ akmuo su iškalta pėda, pagerbtas vainkais (žiūr. 33 pieš.).

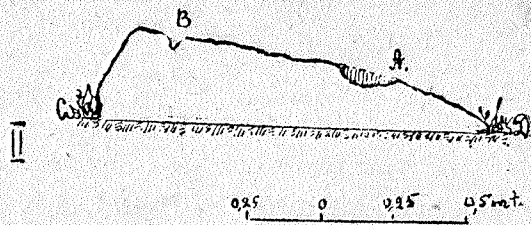
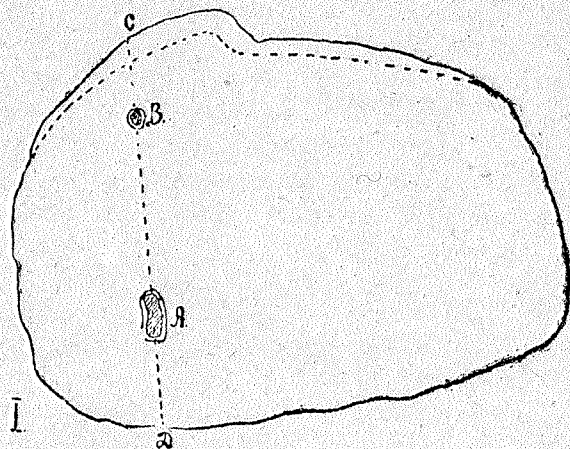
žydų, lenkų, švedų, prancūzų kalba, kurie perskaityti papildytų esančias apie juos žinias mūsų istorijoje.

Daug Lietuvoje randasi akmenų, kuriuose, nežinia kam, yra iškalti įvairūs prastesni ženklai žmogaus pėdos, gyvulių letenos,

pasagos, rutulių, kryžiaus, lėkštės (56 pieš.) ir kitų daiktų pavidalo. Kai kurie jų žmonių laikomi stebuklingais; tikima, kad jie gyda nuo įvairių negalavimų; aukojama jiems ir mūsų dienomis auksu, pinigų, daiktų, gėlių, ir meldžiamasi prie jų. Ką reiškia tokie akmenys, dažnai lydintieji mūsų alkvietais, kaip, pavyzdžiui, Kernavos apylinkėj esantis Kryžiaus akmuo (33, 57, 58 pieš.) su iškalta jame žmogaus pėda ar šiaip esantieji kur užmiršti lauke, nepaisant pastovumo ir vienodumo iškalčių jų juose ženklų, nors

buvo aptinkami visam pasaulyje.

— dar nėra išaiškinta; ir mūsų mėgėjams tenka padirbėti, norint pažinti tuos savotiškus Lietuvos praeities vaizdus ir kiek palengvinti jų išaiškinimą. Tyrinėdamas aptiktą senovės akmens paminklą, mėgėjas padarys tą pat, ką daro ir mokslininkas archeologas, o tam reikalinga tiksliai jį aprašyti, nurodyti didumas, nutraukti fotografijos aparatu bei padaryti piešinius

58 pieš. „Kryžiaus“ akmens planas ir skersavaizdis (žūr. 33, 57 pieš.).

iš visų paminklo pusių, padaryti tikras jo planas (58 pieš.), pasisteigti atrasti akmens paminklo ryšiai su kitais apylinkės senovės paminklais, sužinoti, ar nebuvo randama pagal jį smulkiųjų senovės daiktų, paaiškinti tat bendra apylinkės schema. Užrašyti visi liaudies padavimai ir apeigos, su kuriais susiję akmens paminklai.

Nuo raštų akmenų, be rinkimo bendrų žinių, nutraukiama, kiek galint tikra, nuotrauka. Tam akmuo kreida išbraižomas lan-

geliais, o sąsiuvinyje, languotame popieryje, atitinkamai braižomi visi iškalimai, kurių kiekvienas ženklas žymimas numeriais ir nuodugniai aprašomas. Dar geriau iškalčių ženklų ar parašų daryti estampus. Tam reikia sugeriamuoju popieriu apdengti nuvalytas ir sušlapintas akmuo per iškalimus ir išlengva primušinėti jis šepėčiu, kol popieris užpildys visus iškalimus; pradžiūvus popieris nuimama; kad nesušalintų tepama jis baltu laku ir suvyniojus į ritinį laikomas kartono futliare. Be estampų, reikalinga iškalčių nufotografuoti; kad fotografijos būtų aiškios, iškalimai yra tepami anglimi ar grafitu.

Smulkiųjų parašų estampai nuimami su pagalba šviesaus popierio (kalka) paišeliu ar liejami yra iš gipso, molio, vaško.

Prie akmens paminklų reikalinga dar priskirti, nors ir retai beaptinkami Lietuvoje, akmeniniai kryžiai, iškalti iš vieno akmens, keisto pavidalo ir kartais su įdomiais senoviniais parašais. Tokie kryžiai turi būt mūsų senovės mėgėjų pastebimi ir aprašomi.

7. Prastesni senovės nejudamieji paminklai.

Aukščiau pažymėti Lietuvos nejudamieji archeologijos paminklai dar nėra visi, — yra dar daug įvairių liekanų senovės, gali būt, prastesnių, nežymių, bet ir į jas reikia kreipti dėmesio ir imti tyrinėti, kad plačiau galima būtų nušviesti krašto praeitis.

Kiek tokių prastesnių senovės paminklų čia paminėsiu, nors, gali būt, toli gražu dar ne visus.

1) Be paminėtų aukščiau kurganų, supiltų laidojimams, ir įvairių kitų senovės žemės statybos paminklų, ne retai sutinkami žemės pylimai, labai panašūs į laidojamuosius kurganus bei alkvičių pylimus — piliakalnius, bet negali būti nė į vieną tų dviejų rūšių įtraukti, nes jų tyrinėjimai, atlikti gana atsiktinai, rodo, kad yra savaimingi, ypatingi praeities paminklai. Tie senovės paminklai skiriami į atskirą jų rūšį — atminimo pylimus bei kurganus. Jų tyrinėjimai rodo, kad, be žymių, kad jų supiltų būta, kas matyti yra iš jų išorės apžiūrėjimo, retai kada juose terandama ugnaviečių žymių, keleta molinių puodų šukių. Kokiems tikslams bei kokiems atminimams svarbių tautos įvykių jie buvo pilami — kitų davinų nėra. Aptinkami jie dažniausiai kas sau po vieną. Tokie atminimo kurganai turi būt su atidžia aprašyti, nurodant bendrą jų būklę, taip pat reikia pastebėti kiek galint apie jų turinį.

o daugiausia atkreipti dėmesio į liaudies apie juos padavimus, kurie reikia visi užrašyti.

2) Nežinia kam buvusių pastatytų mūro trobesių griuvėsiai, ne reti mūsų krašte, būdami daugumoje istorinių laikų palaikais, turi būt pastebėti, kad jau būtų belikęs vien plytų laužas ir akmenų krūvos. Aptikus griuvėsius pasistengti išaiškinti jų reikšmė, remiantis nors vien tik liaudies padavimais, paieškoti daiktų, aprašyti ir atvaizduoti pačius griuvėsius, o svarbiausia — tas liekanas apsaugoti nuo tolimesnio nykimo.

3) Landynės, nors jau pažymėtos, kaip buvusių sėdybų ar laidojimų vietos, ir šiaip sutinkamos Lietuvoje kiaurymės, duobės, įgriuvimai, apie kuriuos liaudis pasakoja kokias nors padavas, taip pat turi būt neaplenkiami. Kartais tos gamtos padavos neturi archeologinės vertės, bet jie, liaudies pastebėti, turi būt pažymimi ir tyrinėjami.

4) Aptinkamos kartais laukuose grįstos nedidelės apskritos plokštumėlės, nežinia kuriam galui statytos.

5) Mūsų liaudis kartais rodo ištisus laukus, kurie, jų nuomone, buvę supilti. Pasistengti įsitikinti, kiek teisinga liaudies nuomonė, prakasti viršutinius sluoksnius, paieškoti senovės daiktų — ar nėra jie, tie laukai, taip mokslininkų ieškomi laidojamieji laukai.

6) Kautynių laukai, kartais nepažymėti kritusių karių kapais ar įvairiais vietos sustiprinimais — pylimais, grioviais, — ir menarį vien tik liaudies, ir pažįstami iš rastų juose senovės ginklų. Kartais tokios vietos net vadinamos Kareiviškiais, Kareivoniais, Mūš-laukais. Aptikus tokį lauką nurodyti bendras vietos savumas, pažymėti liaudies nurodomos kariavusiųjų pozicijos, užrašyti padavos, parinkti daiktų.

7) Aptinkamos Lietuvoje ir senovės kasyklų bei liejyklų vietos. Iš šių senovės paminklų ypač branginami yra pėdsakai buvusiųjų senovėj Lietuvoj vario liejyklų, kuriose kartais aptinkami ir gabalai susiliejusio vario, liejamosios formos ir vario daiktai. Tikslus vario liejyklų pažinimas kartais gali nušviesti kiek ir mūsų krašto vario kultūros laikmetį, nors, dėl stokos vietinių vario rūdžių, vario dirbtuvės ir liejyklos yra mūsų krašto retybė ir daugiausia siekia jau geležies kultūros laikmetį. Pažinę geležies savumus, senovės lietuviai ne tik turėjo savo geležies dirbtuvių, kur dirbdavo iš geležies įvairius padargus, bet turėjo ir kasyklų, ir iš gautųjų ten vietos rūdžių buvo gaminama geležis. Kad tokių

dirbtuvių būta, liudija ir vietų vardai — įvairios „Rūdos“ — ir aptinkamos kartais ant piliakalnių ar kur laukuose liekanos deginimo geležies rūdžių: krūvos šlako, anglys. Iš tokių vietų imami šlako ir rūdžių pavyzdžiai, ieškoma rūdžių apdegimo krosnių žymių, kiek galint apsipajįstama su pačiu apdegimo būdu, ieškoma, iš kur gaunamos buvo rūdys.

Iš mineralų Lietuvoje iš sūrių šaltinių buvo gaminama senovėje druska. Kai kurie sūrių šaltinių žinomi dar ir mūsų dienomis, nors jau senai yra nustoję savo reikšmės. Vietų vardai — Druskininkai, Druskeliai — sako apie tat. Tokiose vietose stengiamasi susekti, kaip buvo gaminama druska.

Salietros išdirbimas ir, gali būt, buvo atliekamas Lietuvoje, bet iki šiam laikui tokių dirbtuvių žymių nebuvo pastebėta. Salietra galėjo būti varoma iš kultūros sluoksnių piliakalnių ir sėdybų, kuriam tikslui juose ir buvo kasamos tam tikros duobės. Kai kurios duobės ant mūsų piliakalnių ar nebus tik to darbo pėdsakai. Apžiūrinėjant duobes ant piliakalnių ar sėdybose reikalinga jose patyrinėti, kokia žemė yra duobės viduryje — ar nejudinta žemė ar juodžemis su žmogaus gyvenamosiomis žymėmis — ir ar nematyti jose ugnies kūrenimo pėdsakų.

Kasamos buvo senovėje ir kalkės, kurias apdeginę vartodavo statybai. Kad galima būtų pažinti statymo technika senovėje, visur imami jau vartotų kalkių gabalų pavyzdžiai ir renkamos jų apdeginamųjų krosnių žymės.

Kaip visų, taip ir šitų senovės paminklų tyrinėjimai turi būt iliustruojami schemomis, piešiniais, įvairiais brėžiniais ir tiksliai aprašomi.

B. Judamieji archeologijos paminklai.

Plati ir dėkinga dirva senovės mėgėjams tyrinėti ir rinkti įvairios josios liekanos — daiktai. Tie daiktai taip pat svarbi medžiaga krašto praeičiai pažinti ir sudaro atskirą grupę archeologijos paminklų, vadinamų judamaisiais. Daug jų galima aptikti kiekvienoje apylinkėje: šalia jau aukščiau minėtų nejudamųjų archeologijos paminklų ar kartais atsitiktinai mūsų laukuose.

Mažai teįvertinami, jie dažniausiai ir žūsta: kada išmetami, visai per nebereikalingus palaikyti, kada suvartojami įvairiems namų galams, palikti nepakeisti ar perdirbti, o kiti ir visai neatkreipia kieno nors dėmesio. Reikia skubėti ir jų stropiai ieškoti,

kad nepražūtų tie mūsų prosenių dirbiniai, kurie, kaip ir nejudamosios archeologijos liekanos, yra jų kultūros laipsnio reiškiėjai jų darbo ir išminties pavyzdžiai. Todėl ir jie reikia rinkti, steigiantis apsaugoti nuo tolimesnio žlugimo; juos turėtų atsimiti mūsų visuomenė ir siųsti į mūsų muzėjus, kur jie kartu su kita medžiaga papildys bendrą šalies praeities vaizdą. Renkant tokius daiktus reikia neužmiršti ir tam tikros tvarkos laikytis, būtent pažymėti — kame, kada, kaip ir kuriomis aplinkybėmis daiktas buvo rastas, liaudies padavimai ir protavimai apie juos ir kuriems galams jie dabar būna vartojami. Šios, kad ir mažos, pastabos įvertina patį daiktą, nes be jų, kas, pavyzdžiui, galima pastebėti ir mūsų muzėjuos, daiktai maža ką mums tepasako.

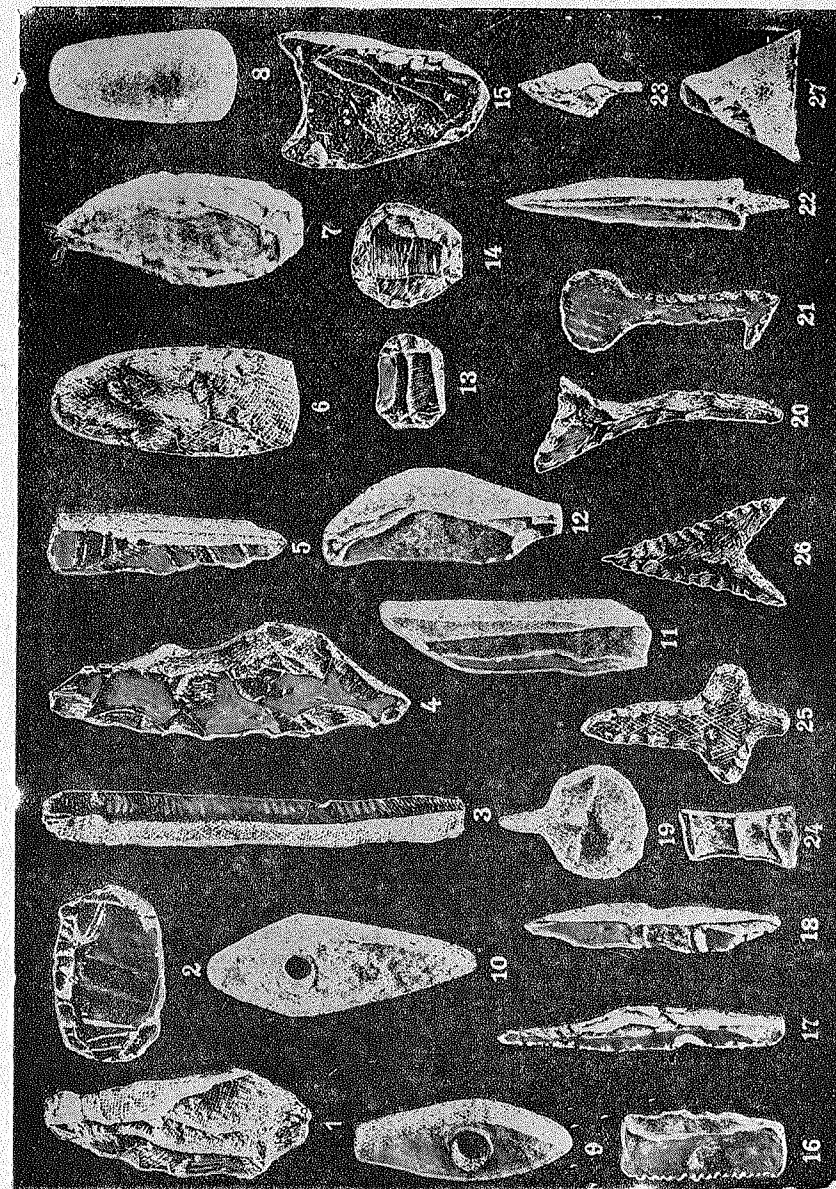
Norėdamas palengvinti mėgėjų darbą renkant įvairius archeologijos vertės daiktus, paduodu ir visų tų daiktų, kurie dažniausiai aptinkami Lietuvoje, santrauką, paskirstęs juos pagal rūši medžiagos, iš kurios jie padirbti.

1. Akmens padarai.

Gausingos mūsų krašto senovinės liekanos — įvairūs padarai iš akmens yra geriausia medžiaga pažinti tam tolimajam kultūros laikmečiui, kurį vadiname akmens amžiumi.

Akmens laikmečio kultūra kaip visur, taip ir Lietuvoje beplisdama labai kitėjo, todėl ir akmens padarai yra labai įvairūs ir būna geriausi rodikliai to ar kito kultūros laipsnio, kuriame gyveno mūsų pirmakščiai proseniai.

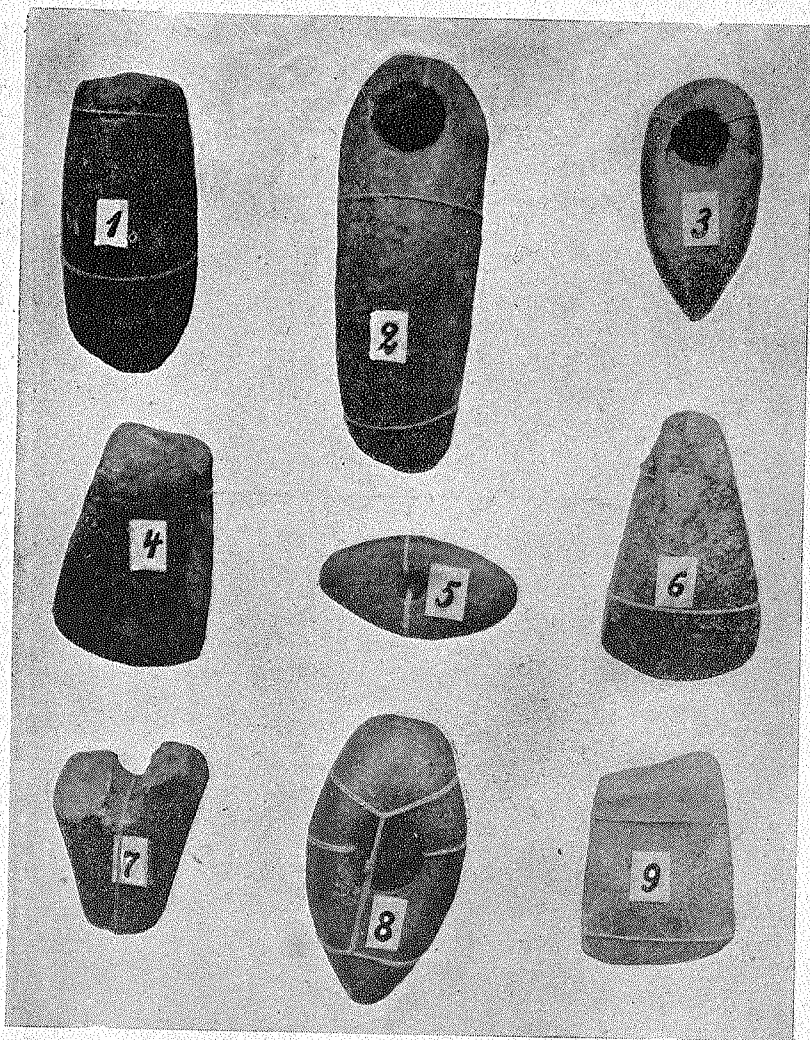
Iš randamų Lietuvoje akmens padarų pirmiausia reikia pažymėti titnago padarai, kurie beveik visuomet lydi akmens laikmečio sėdybas ir visuomet jas pažymi. Čia jie išmėtyti pavieniui po lauką, buvusį sėdybos vieta, arba kur guli krūvomis — taip sveiki daiktai, taip ir skeveldros, kurios rodo, kad čia būta ir atrastųjų titnago padarų dirbtuvių. Parinkę daugiau titnago padarų, mes pamatysim, kad kai kurie jų nelygūs, grambluoti, aptašyti tik iš vienos pusės, — tai ankstyvesniosios kultūros žmonių dirbiniai, v. paleolito bei akmens kultūros nešlifuočių padarų laikmečio. Tie padarai randami Lietuvoje gana retai ir todėl dar mažai tėra žinomi. Būdami artimi savo pavidalu paprastoms titnago skeveldroms, dažnai lieka nepastebimi. Iš to laikmečio padarų aptinkami įvairūs pirminio vaizdo skeltuvai, skaptukai, peiliai, iš kurių vėliau išplito tikros jų formos (59 pieš. 1, 2, 3, 4, 5).

59 pieš. Akmens padarai, tipingi Lietuvos akmens amžiaus kultūrai.

Vėlesnysis akmens kultūros laikmetis, v. neolito bei šlifuočių akmens padarų laikmetis, rodo jau aukštesnę pirmakščių Lietuvos gyventojų kultūrą. To laikmečio ir titnago padarai labai įvairūs

ir kartais labai gražiai padirbti. Tokių daiktų — taip sveikų, taip ir sulaužytų ir nepabaigtų — daug randama to laikmečio sėdybose. Iš jų tarpo pažymėtini atvaizduotieji 13, 14, 15 — įvairūs skaptukai,

60 pieš. Kirveliai ir plaktukai, tipingi Lietuvos akmens kultūros laikmečiui.

kuriomis žmonės, išdirbdami žvėrių odą, nuvalydami nuo jų mėsą; 16 — piūklas; 7 — ieties galūnė; 17, 18, 19, 20 — įvairios ylos ir adatos; 22, 23, 24, 25, 26, 27 — įvairios strėlių galūnės.

Apėjus juos sėdybose reikia stropiai rinkti ne tik sveiki,

bet ir sulaužyti jau ar nebaigti. Renkama visos titnago skeveldros: i gabalai, nuo kurių, matyt, buvo skeltos skeveldros įvairiems daiktams iš jų dirbti.

Neolito kultūros laikmetyje buvo dar plačiai vartojami gražiai apdirbti padarai ir iš kitos rūšies akmenų: tamsaus diorito, žalio serpentino, granito ir net smiltainio. Iš jų Lietuvoje labai dažnai aptinkami įvairūs v. „Perkūno kirveliai ar plaktukai“. Šie kirveliai ilgą laiką ir klaidinō mokslininkus, kurie tarė juos krinčaičius iš dangaus perkūnui griaudžiant (59 pieš. 8, 9, 10 ir 60 pieš.).

Mūsų dienomis senai nustojusieji savo tiesioginės vertės „Perkūno“ kirveliai liaudyje vartojami įvairiems būrimams ir yra branginami. Tarp jų yra labai įvairių; taip, 60 pieš. matome plaktukų — 7, 8, kaltų — 9, kirstukų — 2 ir įvairaus pavidalo kirviu ir kirvelių — 4, 5, 6.

Sutinkami, nors retai, nedideli gražiai apdirbti rutuliai su skylutėmis viduryje, kurie laikomi valdovų ženklais; mažesni akmenys rutuliai, gali būt, buvo vartojami kaip karoliai pagražinimui. Arti garsių senovės pilių — Kauno, Merkinės ir kitų, atrandami būna apskriti akmenys įvairaus didumo sviediniai, kartais su skylutėmis viduryje. Randami nedideli lygūs cilindrai — likusysis vidurys nuo pragręžtųjų kirveliuose skylių, kurias gręždavo dykaviduriais gyvulių kaulais, sukdami juos ilgą laiką vienoje vietoje, užpildami smėlio ir palaistydami vandeniu. Sutinkamos kai kada ir vadinamosios „Perkūno“ girtos įlenktu paviršiumi, kuriame kitu mažu apskritu akmeniu trindavo grūdus, — tai yra pirmąsias žmonių girtos.

Įvairūs akmens padarai buvo ilgą laiką vartojami ir vėliau — metalų kultūros laikmečiu, nes buvo įmanomesni žmonėms savo medžiaga; tie akmenys padarai buvo vartojami irgi tikybinėse apeigose, kuriam galui jie būdavo dailiai apdirbami. Randami jie ar prie kitų senovės paminklų ar visai atsitiktinai, taip sveiki, taip ir sulaužytos jų dalys, liudydami, kad čia senovėje žmogaus gyventa. Renkami stropiai taip sveiki, taip ir įvairių padarų dalys.

2. Stiklo ir gintaro padarai.

Stiklo ir gintaro padarai, randami mūsų krašte, dažniausiai esti įvairios puošmenos. Stiklo padarai atėjo į Lietuvą dar žiloje senovėj prekybos keliu pakaitomis už labai branginamą senovėje

gintara, ku is jau už 2000 metų prieš Kristų buvo pasiekęs net Graikiją. Keliudavo pirkti gintaro į Lietuvą ne tik graikai, bet ir romėnai, arabai ir kiti tolimųjų p'ietų ir rytų tautų pirkliai. Brangino mūsų gintarą svetimašaliai, bet ir mūsų proseniai mėgdavo juo pasipuošti.

Iš gintaro pagražinimų dažniausiai randami karoliai — kartais apdirbti, o kartais palikti natūralioje būklėje gabalėliai, tik pra-gręžtomis juose skylutėmis. Renkami ir natūralūs gintaro gabalai, be jokių žmogaus rankų darbo žymių, bet kartais turintieji mokslo vertės, nes juose pasitaiko užlieti tolimosios praeities augalai ir gyviai.

Iš stiklo padarų sutinkami įvairios spalvos karolėliai, kartais su sidabro bei aukso juostelėmis. Retkarčiais randami nedideli stikliniai laidojamųjų apeigų puodeliai, v. ašarnyčios (ašarinės), kuriuose atrastas skystimas chemiškos sudėties atžvilgiu labai artimas žmonių ašaroms, ką liudija K. Tiškevičiaus tyrinėjimai.

Taip gintaro, taip ir stiklo padarai aptinkami dažniausiai prie įvairių laidojamųjų ar žmonių gyvenamųjų vietų.

3. Metalų padarai.

Gražūs ir įvairūs daiktai iš metalų taip savo medžiaga, taip ir išdirbamuju būdu. Sutinkami jie Lietuvoje vieni retai, kiti gan dažnai ir rodo aukštesnį laipsnį priešistorinės kultūros mūsų krašte tolimesniame josios plitime žalvario bei vario ir geležies laikmečiais.

I. Aukso ir sidabro padarai. Iš jų auksas ir sidabras, nors ir žinomi iš pirmųjų metalų kultūros laikmečių, svetimi būdami mūsų kraštui, sutinkami padaruose labai retai. Iš sidabro ir aukso žinomi keli atrastieji puošmenų daiktai: žiedai, sagos. O dažniausiai jais puošdavo prastesnių naugių — žalvario ir geležies — padarus ir vėlesniais laikais mušdavo iš jų pinigų.

II. Vario ir žalvario padarai. Pirmasis metalų, kurį pažino žmonės ir plačiai pradėjo vartoti įvairiems daiktams dirbti, buvo varis. Pirmiau apdirbdavo natūralius vario gabalus, aptiktus atsiktinai, o vėliau išmoko dirbti iš rūdžių ir vartoti lydinyje cino, alavo — bronzos ir žalvario pavidalu. Padarai iš lydinio buvo daug pastovesni, negu iš grynojo vario.

Tas laikmetis žmonių kultūros plitime pastebėtinai kaipo

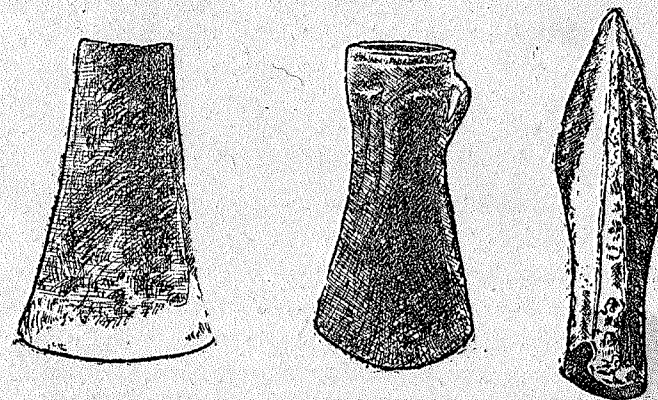
savarankiška josios pakopa beinant visuomenės gyvenimui toliau prie istorinių laikų, ir pavadintas vario bei žalvario kultūros laikmečiu.

Neilgai teviešpatavo žalvario kultūra: pažinę savumus vieno metalo, žmonės greit pažino kitą — geležį ir ėmė keisti varį juo, kaipo pastovesniu ir labiau pasklidusiu metalu.

Tuomet iš žalvario, kaipo brangesnio metalo bedirbo jau daugiausia tik puošmenas.

Atsiliepia žalvario kultūros laikmetis ir Lietuvoje, bet, būdamas mūsų kraštui svetimas, varis papildavo čia tik prekybos keliu. Atgabendavo varį neapdirbtais gabalais, iš kurių dirbdavo įvairius padarus vietoje ar atveždavo jau padirbtus daiktus. Mokslininkai iki šiai dienai dar neištyrė, kiek buvo išplitusi žalvario laikmečio kultūra Lietuvoje, o kai kurie mano jos visai čia nebuvus. Negausinga jai pažinti medžiaga. Tipingų tai kultūrai medžiaginių reiškių — vario daiktų — aptikta Lietuvoje maža, o kitos medžiagos ir nepradėta tyrinėti.

Apskritai galima pastebėti, kad trumpas metalo vartojamasai laikas aiškinamas jo brangumu, del to ir patsai varis labai mažai tebuvo žinomas Lietuvoje, nes daugiausia žmonės tebevartojo akmens padarus, o pažinę geležį ėmė vartoti ją.

61 pieš. Žalvario padarai, tipingi Lietuvos žalvario kultūros laikmečiui, atrasti Merkio ir Nemuno upių srityse.

Tikrojo žalvario laikmečio padarų Lietuvoje sutinkami, nors ir labai retai, kaltai, kirvukai ir ietys (pieš 61), vadinami vienu vardu „kaltais“. Tie daiktai, būdami panašūs į ankstyvesnius vietinius akmens padarus, galima tvirtinti ir apie savaimingos vario Gimtoji Senovė.

bei žalvario kultūros Lietuvoje buvimą. Tat liudija ir tas dalykas, kad nésant vario kasyklų Lietuvoje buvo vario liejyklų ir dirbtuvių, kuriose dirbdavo iš svetimų vario taip dar tikrojo vario laikmečio padarus, taip vėliau įvairias puošmenas.

Žalvario puošmenos, kurios daugiausia buvo jau vėlesnio kultūros laikmečio, labai įvairios, dailiai apdirbtos ir rodo gan aukštą priešistorinių Lietuvos gyventojų kultūrą, kuri reiškiasi ne tik pačių daiktų pavidalu, bet ir jų puošmenų ornamentų suderinimu. Iš puošmenų Lietuvoje atrandamos šitokios: apikaklės, apirankės ir žiedai, dirbti iš vienos storesnės ir kelių plonesnių susuktų vielų, kartais spiruoklės pavidalo; įvairios grandys ir grandinėlės, įvairaus didumo skardinėlės ir sagos; įvairios mažesnės puošmenos kryžiuokų, pusracių, ratelių pavidalo; kaukuliukai, kurie buvo laikomi įvairių apdarų pagarbos pagražinimu ir buvo nešiojami neištekėjusių moteriškių, vaidelūčių, vaidelių.

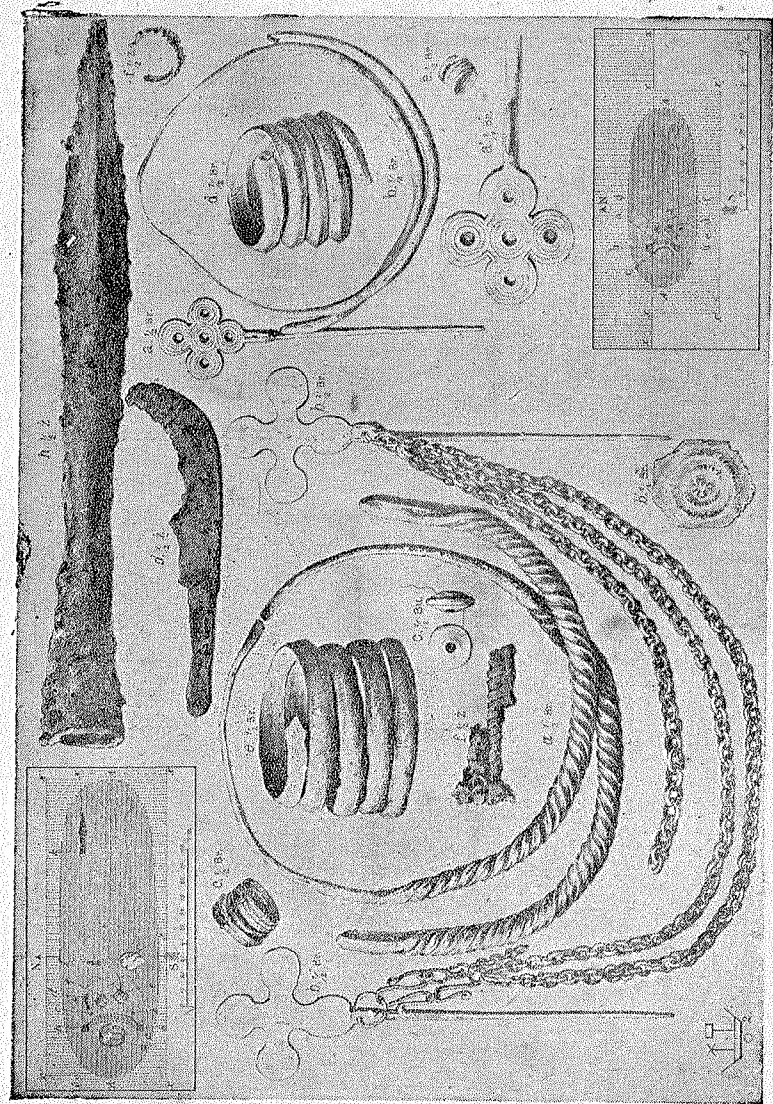
Daiktai, kurie kartais aptinkami jau susilieję nuo ugnies ar jau sulaužyti, taip pat turi būt renkami. Žalvario daiktai atrandami prie įvairių laidojamųjų ar žmogaus gyvenamųjų vietų. Visi daiktai turi būt renkami, aprašomi, bet ypatingo dėmesio privalo būt kreipiama į atrastus „kaltus“, apie kuriuos reikia plačiausiai skelbti spaudoje, o patys daiktai pasiųsti į centralinį muzėjų. Žalvario daiktai dažniausiai būna aptraukti šviesiai ar tamsiai žalios spalvos rūdimis, v. patina, kuri aprašinėjant turi būt irgi pažymėta ir ant daiktų palikta.

3. Geležies padarai.

Mūsų krašte dažniau, negu kitų metalų dirbiniai, aptinkami įvairūs geležies padarai, atstovaujantieji kitą po žalvario kultūros laikmetį. Geležies kultūros laikmetis buvo jau paskutinis priešistorinės kultūros plitimo etapas. Šiuo kultūros laikmečiu visuomeninis tautų gyvenimas išplito tiek, jog jos (tos tautos) jau tapo istorinės. Geležies laikmečio kultūra, kadangi buvo vietoje medžiagos, labai buvo pasklidusi ir Lietuvoje, ir randamieji geležies padarai sako buvusią savaimingą tautos šio laikmečio kultūrą.

Geležies padarai randami kartais jau gerokai surūdiję ir todėl radusiųjų esti beveik visai neįvertinami; dar kiek geriau išlikusieji dažnai nesuprantančių jų reikšmės vartojami neperdirbti ar perdirbti namų reikalams. Geležies padarai irgi svarbūs paminklai

ir ne mažiau kaip kiti metalų padarai turi būti branginami, renkami ir apsaugojami. Iš geležies padarų Lietuvoje sutinkami šio- kie: ginklai— kardai: kirviai, ietys, peiliai ir įvairios strėlų galū-

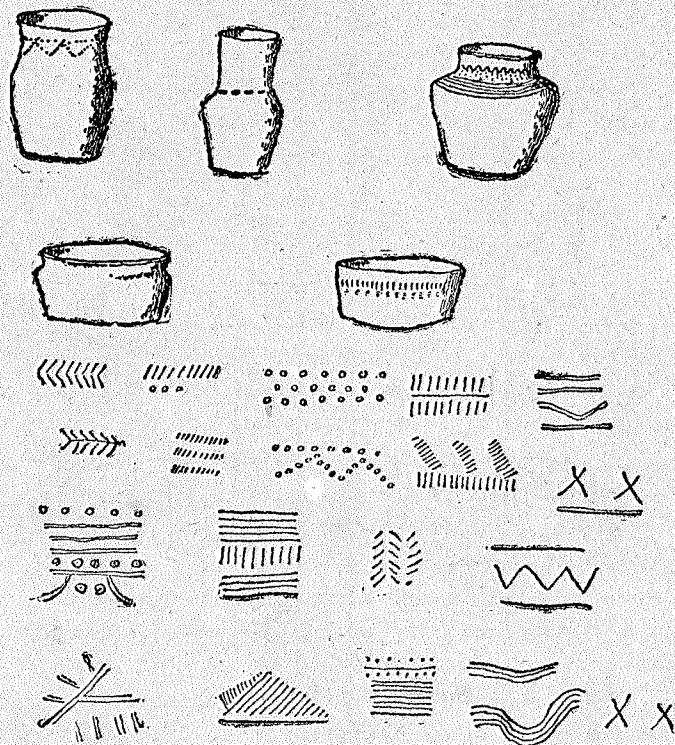

62 pieš. Geležies ir žalvario padarai iš Jasnogurtkos senkapio (žūr. 45 pieš.).

nės; iš šarvų—skydai, šalmai, „latai“, pentinai ir arklių pakinklų dalys; apeigų ir aukavimo įrankiai — peiliai, kirviai, dailiai pa- dirbti ir randami kapuose dideli piautuvai; įvairiems galams ski-

riami daiktai — kirviai, kaltai, peiliai, plaktukai, piautuvai, žiedai, sagtys, kabliukai, ylos ir adatos.

Papuošalai iš geležies sutinkami labai retai ir, be kelių atrastų žiedų, daugiau nežinoma. Dažnai geležies padarai būna pagražinti įvairiais ornamentais arba pasidabruoti. Sutinkami jie taip prie įvairių nejudamųjų archeologijos paminklų, taip ir skyrium.

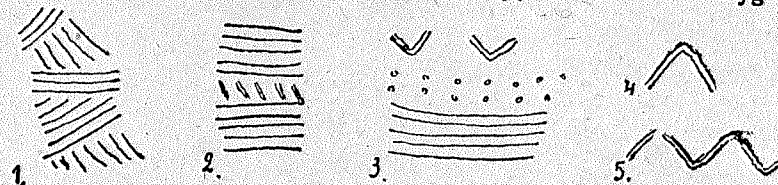
63 pieš. Lietuvos akmens kultūros laikmečio moliniai puodai ir jų ornamentai.

4. Molio padarai.

Pirma didžiausia sąmoningos kultūros išrada buvo pirminio žmogaus pažinimas ugnies savumų ir dirbimas iš molio įvairių gyvenimo padargų, kurių svarbiausieji buvo puodai. Nuo to laiko molio padarų dirbimas eina per visą žmonijos kultūros istoriją, nenustoja savo reikšmės ir mūsų dienomis, juo toliau juo labiau plisdamas ir tobulėdamas. Todel molio padarai visų geriausiai

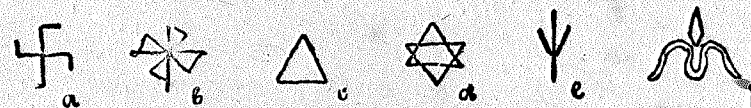
parodo mums tą kultūros laipsnį, kuriame gyveno juos dirbusieji. Kartais, dėl savo medžiagos nepastovumo, moliniai padarai, ypač puodai, būna pavirtę šukėmis, kurios mūsų visuomenės, o kai kada ir mokslininkų, mažai tėra vertinamos. Vos retkarčiais keleta šukių papuola į muzėjus, o dauguma jų, kad ir yra mokslui svarbus dalykas, pranyksta.

Kad būtų galima įvertinti rastus molio padarus, turiu pastebėti kai kuriuos priešistorinių padarų savumus. Taip, pirmą kartą molio padarai buvo daromi iš arti esančios medžiagos, dažnai iš blogos rūšies molio su žvirgžduoto smėlio bei skaldyto akmens priemaišomis. Molis nebuvo gerai išminamas. Visus indus lipdydavo rankomis, dėl kurios priežasties jų sienos labai nelygios;

64 pieš. Lietuvos varlo kultūros laikmečio molinių puodų ornamentai.

vėliau pradėjo lyginti jas medinėmis lentelėmis ir tik metalų kultūros laikmečiu teišmoko puodus dirbti su rato pagalba. Puodų sienos gana storos. Ankstybesnieji puodų būna su atspaudomis šiaudų ar šakelių, iš kurių pirmiau supindavo indo formą, o paskum aptepus moliu apdegindavo. Sunku spėti apie pavidalą daugumos puodų, nuo kurių maža jau ir šukių bepasiliko. Dažnai puodai iš oro pagražinami ornamentu iš kombinacijų taškų, tiesių ir kreivų linijų ir ratelių (63, 64 pieš.). Tam amatui toliau tobulėjant ornamentai tampa sudėtingesni ir jau imama statyti figūros kryžių, ratų, švastikos (65 pieš.).

65 pieš. Senovinių Lietuvos apeigų puodų ženklai.

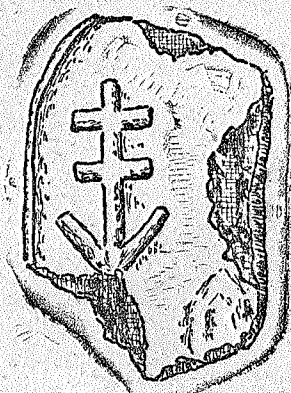
Ornamentuotos šukės ypačiai turi būti branginamos ir renkamos visos, nes tai geriausieji žilosios senovės raštai, kurie galima mokslininką iš praeities amžių labirinto išsiristi į tiesos kelią tos ar kitos kultūros plitimo laikmečiui pažinti.

Skiriasi kiek priešistoriniai molio dirbiniai nuo vėlesnių laikų dirbinių labai lengvu apdeginiu ir apdeginimo spalva: ji būna dažniausiai šviesiai ar tamsiai juoda, raudona ar geltona.

Nemaža molio padarų sutinkama ir Lietuvoje, bet dažniausiai tai tik jų šukės prie įvairių kitų archeologijos paminklų, — kas parodo, kad nuo sena gyventa čia žmogaus.

Iš atrastų Lietuvoje molinių padarų turi būt pastebėti šie: laidojamosios urnos bei puodai, į kuriuos sudėdavo sudegintų lavonų pelenus; apeigų urnos su gėralais ar valgymais, buvusios pastatytos prie lavonų kapuose; dideli tikybinių apeigų puodai, ašarnyčios (ašarinės) nedidelių lėkščių ar buteliukų pavidalo, dideli ir maži moliniai skrituliai.

Atrastieji žemėje sveiki indai ar jų dalys reikia atsargiai, nepajudinus iš vietos, atkasti, duoti jiems vietoje pradžiūti ir sustiprėti. Suradus sveikus indus reikia pažymėti molio sastatas, puodo pavidalas, sienų ir dugno pagražinimas, nuimti matai aukščio, pločio, skersai per viršų ir dugno apskritimą plačiausioje vietoje. Rinkti reikia visos šukės, steigtis jų nesumaišyti, kad būtų žinoma, iš kur jos, ir pasistengti sudaryti iš jų puodą ar nors dalį jo. Renkami ir buvusiųjų mūsų pilių trobesių plytų pavyzdžiai ir kokliai su pagražinimais (66 pieš.).

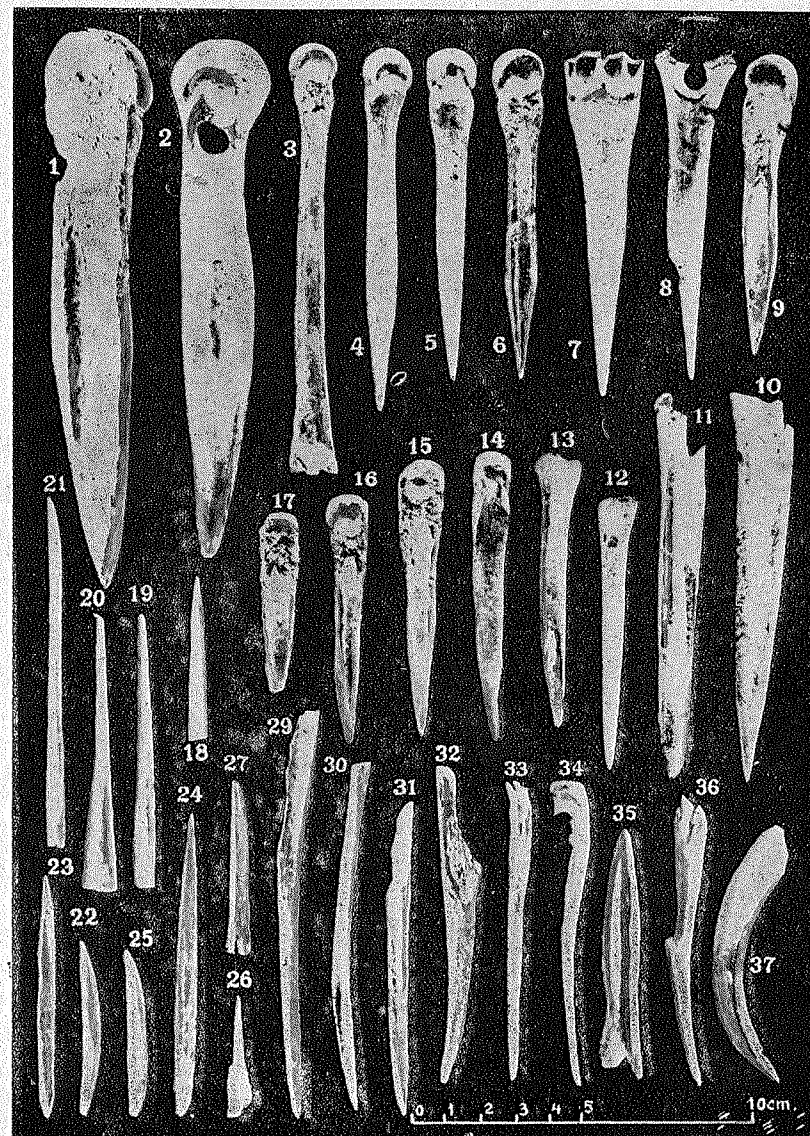

66 pieš. Koklio šukė iš Margio pilies griuvėsių, Pūnioj. Ornamentas, buvęs labai žinomas senovėj, — „Vytties kryžius“.

5. Organiniai padarai.

Prie šios judamųjų archeologijos paminklų rūšies priskiriami padarai ir įvairios organinės medžiagos, kaip tai: rago, kaulo, medžio, odos ir įvairūs audiniai. Ragas, kaulas ir medis buvo vartojami jau pirmaisiais žmogaus kultūros žingsniais, kartu su natūralaus ar apdirbto akmens padarais. Pritaikydavo juos įvairiems galams; taip, vieno gyvio ragas buvo jam indu, kito — ginklu. Pavyzdžiui, iš briedžio rago dirbdavo kirvelius, panašius į akmeninius.

Iš gyvulių kaulų dažniausiai dirbdavo įvairius naminius įrankius, kaip antai: šaukštukus, adatas, ylas (67 pieš.), žeberklus, sagtis rūbams. Kaip papuošimas, o gal būt, kokios nors mitiškosios reikšmės dėliai, buvo vartojami naminių gyvulių bei laukinių

67 pieš. Kaulo padarai iš kultūros sluoksnių Aukštaičių piliakalnių.

žvėrių dantys pragręžtomis skylutėmis, veritan ant siūlo kaip karolius.

Kaulo ir rago padarai randami ar kapuose ar prie žmonių gyvenamųjų vietų. Kapuose randami ir naminių gyvulių kaulai, kurie buvo dedami į kapą drauge su jų savininkų lavonais. Dažnai prie senovės lietuvių laidojamųjų vietų lavonų aptinkami drauge kaulai žmogaus ir jo draugų: šuns ir „bėro žirgelio“. Renkami turi būt ne tik padarai iš rago ir kaulo, bet ir paprasčiausi įvairių gyvulių kaulai, turintieji žymių, kad jie yra buvę žmogaus rankoje; tokie kaulai būna ar perskelti, ar pragrauztomis skylutėmis, ar apdeginti.

Renkami turi būt ir kaulai tų gyvulių, kurie jau dabar mūsų krašte išnyko, taip, minimųjų dar XVI amžiuje ir vėliau buvusiųjų Lietuvoje taurių, elnių, lokių ir tolimųjų priešistorinių laikų — mamuto. Nors maža teturime davinių apie gyvenimą Lietuvoje mamuto, bet jų yra, ir didžiausiu lietuvių archeologo laimėjimu būtų radimas mamuto kaulų su žymėmis, kad jo laikais gyventa, su juo kariauta Lietuvoje ir žmogaus.

Medis taip pat buvo vartojamas įvairiems tikslams ir nuo seniausio žmogaus kultūriško gyvenimo laikmečio buvo pirmuoju žmogaus įrankiu. Del jo medžiagos netvarumo, apie jo vartojimą praeityje labai maža tėra parodymų, o kad ir yra, tai ir tie iš vėlesniųjų laikų. Iš medžio padarų sutinkami šie:

1) Statybos liekanos iš priešistorinių sėdybų žemės paviršiuje, vandenyje nuo buvusiųjų sėdybų įrengimų ant puolių, brastose, tiltuose, tvenkiniuose.

2) Pirminiai ginklai, lazdos ir medkočiai su akmeniniais kirveliais.

3) Pagražintos lazdos „krivulės“, vadovų ženklai.

4) Lentos iš įvairių laidojimo vietų.

5) Anglies ir pelenų pavyzdžiai, imami iš sėdybų ir kapinių ugnaviečių.

Įvairiems pagražinimams buvo vartojami vyšnių ir slyvų kauliukai; išgręžus tuose kauliukuose skylutes, jie buvo veriami ant siūlo, kaip karoliukai.

Įvairių odos padarų ir audinių liekanos, atrandamos dažniausiai kapuose, taip pat turi būt renkamos ir apsaugojamos.

Tuo baigiu apžvalgą Lietuvos priešistorinės archeologijos paminklų, kurių uolus ieškinėjimas, geresnis pažinimas ir apsaugojimas nuo tolimesnio nykimo turi būt mūsų dienų vienu svarbiausiųjų tautos gyvenimo klausimų. Tafari atlikti svarbu, kad nežūtų žemės paminklai be kokios vertės ir drauge nebūtų progos būsimums kartoms, galinčioms netekti šių paminklų, kaltinti mus, kaipo barbarus, nesugebėjusius apsaugoti šių krašto praeities šventenybių.

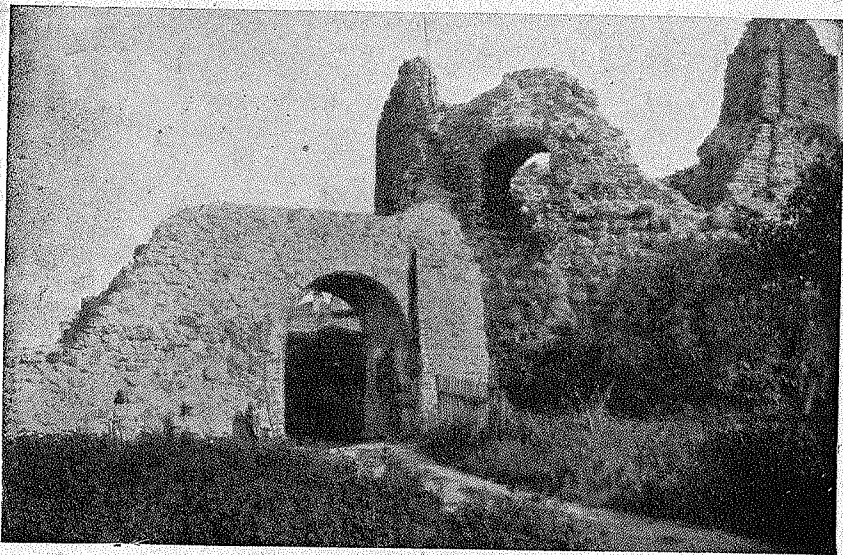
III. Istorinės archeologijos paminklai Lietuvoje.

Primindamas kultūros paminklus žilosios krašto praeities — priešistorinės archeologijos, negaliu nepaliesi visos eilės kitų krašto kultūros paminklų daug artimesniojo mums istorinio laikotarpio, v. istorinės archeologijos paminklų.

Liūdnas likimas pirmųjų, bet tas pats lemta ir antriems, turintiems ne mažesnės reikšmės. Krašto istorinės archeologijos paminklai turi būt mūsų visuomenės pastebimi ir atitinkamai įvertinami.

1. Istorinės statybos paminklai.

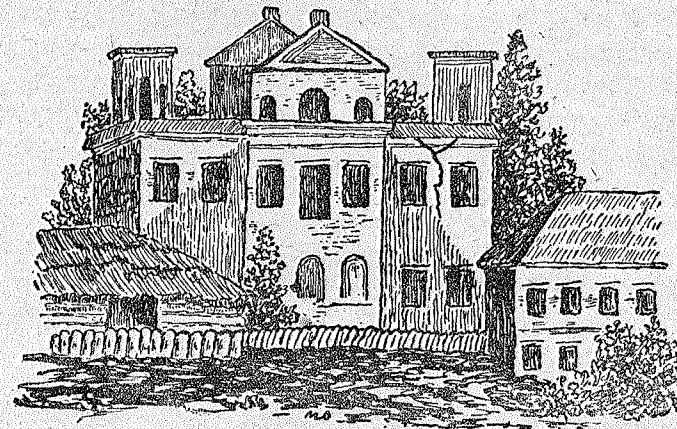
Ne per daug beturime Lietuvoje istorinės statybos liekanų, bet netrukus, gal būt, jų ir visai neteksim. Vienur pavirto jau

68 pieš. Kauno pilies griuvėsiai.

griuvėsiais garsiųjų mūsų pilių ir didikų aukšti rūmai ir diena po dienos vis nyksta, likdamies visai neįvertinti; kiti gi, išlikusieji sveiki, istoriniai trobesiai teįvertinami tiek, kiek turi medžiaginės vertės. Užmirštama visai jų reikšmė mokslui krašto praeities kultūros plitime.

Maža tėra šios rūšies paminklų Lietuvoje, maža teatreikia jie mūsų visuomenės ir moksleivių dėmesio. Rūpinasi istorinės archeologijos paminklais Meno Kūrėjų Draugija, Valstybinė Archeologijos Komisija ir kitos mūsų įstaigos ir draugijos. Bet ir čia be visuomenės pagalbos jie lieka bejėgiai, norėdami ką nors padaryti. Turi ir pati visuomenė rūpintis jais, geriau su jais susipažinti, paskelbiant senovės statybos liekanų aprašymus bei leidžiant

69 pieš. Paço rūmų griuvėsiai. Jeznas, Alytaus apskr.

albumus su jų atvaizdais. Specialistai mokslininkai — architektai ir istorikai — turi savo tyrinėjimuose duoti platesnių žinių apie istorinės statybos liekanas supažindindami su jų reikšme kultūrai krašto gyvenime, jų statomojo laiko ir stilių savumais, mokyklos įtaka.

Nereikia užmiršti, kad visi ir mūsų dienų dailės kūriniai turės tapti istoriniai; todėl jie turi būt apsaugojami taip visuomenės, taip ir valstybės.

Prie šios rūšies kultūros paminklų turi būt priskirti šie: pilių liekanos, senos bažnyčios, sinagogos, koplyčios, bokštai, senieji dvarų rūmai; visuomeninių įstaigų trobesiai — rotušės, mokyklos; be to, statulos, varpai, arnotai, paveikslai ir freskai; taip pat gyvenamieji trobesiai, pasižymį istoriniais atminimais.

2. Senovės būties daiktai.

Visai neįvertinami ir daugiausia tik mėgėjų kiek pastebimi senovės būties daiktai, nors pastebimi ne retai norint vien pasipelnyti. Nėra kas juos rinkytų, plačiau tyrinėtų, įvertintų jų reikšmę kultūroj. Trūksta dar specialių etnografijos draugijų, kurios ir steigtus apsaugoti senovės daiktus, o iki to laiko kiekvieno susipratusio piliečio ir čia būtų pareiga, aptikus juos, apsaugoti nuo žlugimo, išstatyti muzėjuje, paskelbti apie juos plačiau visuomenei.

Tokių daiktų daug turime aplink save, todėl priminsiu juos bendrai išvardydamas:

Bažnytiniai daiktai, šventųjų paveikslai;

Dvasininkų apdarai, šventųjų statulos, kryžiai;

Bažnytinės, kitos specialės ir bendros literatūros knygos ir jų apdarai;

Šalmai, skydai ir kiti šarvai;

Kardai, raguotinės, ietys, peiliai, šautuvai, pistoletai ir kiti ginklai;

Lėkštės, taurės, „kielikai“ ir įvairūs kiti indai ir puodai;

Laikrodžiai, spynos, rakandai;

Senovės apdarai;

Papuošimai iš brangiųjų akmenų ir metalų;

Muzikos instrumentai;

Amatų įrankiai.

3. Pinigai.

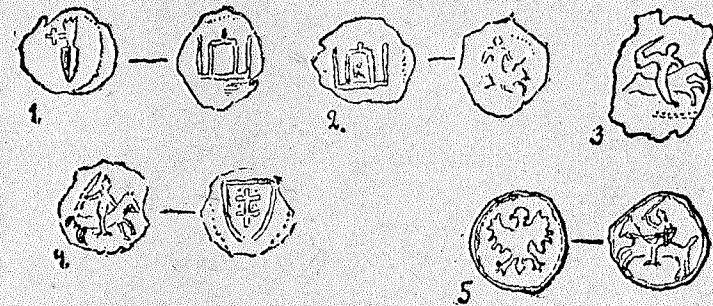
Kas mūsų nėra girdėjęs pasakų ir įvairių liaudies padavimų apie paslėptus ir užkeiktus lobius, kurie tokiu ar kitu būdu vaizdavoši kai kuriems rinktiniam žmonėms. Kiek lengvo būdo žmonių nakties tamsumoje paslapčiomis, su tam tikrais burtais ir įrankiais, kasinėja ir ieško tų lobų ir nusivilia! Bet pasakos nutyla, ir vis tebekalbama apie užkastus pinigus švedų, prancūzų, „razbaininkų“, vienuolių. Bet pasakos ir palieka pasakos.

Atsitiktinai atrandami pinigai ir lobiai ar tai buvo pamesti ar kartais palikti senovėje pirklų ir šiaip turtuolių užėjus pavojui, bet jokių raštų jie nepalikdavo.

Brangūs yra mokslininkams ir svarbios reikšmės praeities pažinime turi ne tik lobiai, bet atskiri įvairūs maži pinigėliai, atrandami kartais šalia kitų senovės paminklų; jie įgalina juos įvertinti, nustatyti paminklo tikrąjį laiką ir iškelti aikštėn daug

ir kitų praeities paslapčių. Atvaizduoti įvairioms kaimynų įtakoms krašto gyvenimui, prekybai su jais — ir duos materialo pinigai.

Todel senovės mėgėjams reikia rinkti ir atskiri įvairių laikų ir valstybių pinigai ir steigtis neapleisti be kelių pastabų taip slepiamų lobų. Užgirdus apie atrastą lobį reikia pažymėti vieta, kur rasta, kokiomis aplinkybėmis lobs rastas, į ką buvo įdėtas kaip paslėptas. Užrašyti reikia ir skyrium randamųjų senovės pinigėlių vieta.

70 pieš. Senoviniai Lietuvos pinigai.

Tuo ar kitu būdu randami mūsų krašte pinigai būna vietiniai ar svetimi iš aukso, sidabro ir vario. Vietiniai pinigai Lietuvoje žinomi nuo istorinių josios laikų — nuo XIII amžiaus, bet jie tebelieka dar visai nežinomi ir sukelia specialistų numizmatų daug įvairių spėliojimų. Iš vėlesniųjų laikų žinomi (70 pieš 6) „muštiniai“ — pailgi sidabro gabalai su keliais skersiniais brūkšniais — išpiovomis. Kunigaikščio Kęstučio pinigai su herbu — stulpais (vartais), Vytauto ir vėlesniųjų kunigaikščių su Vytimi, nuo lenkų lietuvių unijos laikų sujungti lenkų aras ir Vytis. Tie pinigai įvairios vertės, svorio ir metalo sudėties.

Iš svetimųjų pinigų, įvairiu būdu atkeliavusiųjų į Lietuvą dar žiloje senovėj, žinomi ir branginami pirmųjų amžių po Kristaus Romos pinigai, arabų nuo VI—VII, o nuo X—XI amžiaus — slavų, normanų, Bizantijos ir vokiečių pinigai. Renkami uoliai visi pinigai ir vėlesniu laiku.

IV. Tautos dailė.

Ne kartą jau buvo minėti pavyzdžiai iš senovės tautos dailės, kuria mūsų protėviai steigdavosi pagražinti įvairiausius savo daiktus ir tuo padaryti juos daug dailesnius ir brangesnius ir savo gyvenimo laikui ir mums, su atidžia nagrinėjantiems kiekvieną tos dailės bruožą. Bet turiu dar paminėti mūsų dienų tautos dailę, kuri taip svarbi medžiaga ir mokslininkui, ir dailininkui ir visuomenei, kaipo vienas pamatų, kuriais rėmėsi auklėjimas tautos jos idėjų įtakoj. Kartais ji primena mums vaizdus iš senesniųjų laikmečių, svetimą mūsų kraštui gamtą ir gyvenamąsias sąlygas, nors daugiausia tos dailės bruožai imti iš vietinės gamtos ir būna tiek įvairūs, kiek ir pati gamta.

Mėgėjams reikėtų atkreipti dėmesio į tautos dailės pavyzdžius, jų ieškoti, žymėti, apsaugoti patys daiktai ar jie fotografuoti, brėžti ir piešti. Čia turi būti renkama štai kas:

- 1) Sėdybų, gyvenamųjų ir kitų trobesių statymo planai ir jų atvaizdai.
- 2) Išoriniai pagražinimai piautiniu medžio ornamentu ir dažymu — stogų, durų, langų.
- 3) Naujų apyvokos daiktų pagražinimas — piaustinėjimu ir dažymu.
- 4) Audiniai, jų spalvojimas ir audimo būdas (renkant pavyzdžių albumus).
- 5) Kryžiai ir jų ornamentai.

V Tautosaka

Minėdamas įvairius archeologijos paminklus, atkreipdavau ne kartą skaitytojų dėmesį, kad juos tyrinėjant nebūtų užmiršti liaudies padavimai ir protavimai apie juos. Kartais tie padavimai, gal, ir neatitinka teisybės, bet kartais duoda kiek ir teisingų davyinių paminklo reikšmei pažinti.

Didesnės reikšmės tautos dvasios kūriniai bei tautosaka, kurioje pasireiškia tautos siela ir josios troškimai, turi pačiai tautai pažinti; kartais į juos būna įėjusios ir naujo gyvenimo mintys, ir jie lieka tautos pergyventų vargų ir svajonių atspindžiais.

Tik visapusiškas nagrinėjimas ir įkainojimas taip rašto, taip medžiaginių ir dvasinių tautos kūrybos paminklų duos tikrąjį tautos vaizdą ir palengvins pažinti jos praeitį.

Mažai teįvertinama ta svarbi tautai pažinti medžiaga, o ir jos likimas — skurdus. Senesnioji kartą, kuri per amžius išsaugojo tas brangias pasakas, dainas, dabar pamainoma jaunosios, kuriai likimas lemia visai kito gyvenimo sąlygas, ir todėl seneliai su naiviais savo tikėjimais ir burtais sužadina tik šypseną. Tokių senelių gudruolių kasmet vis daros mažiau, ir, kol jie gyvi, pareiga kiekvieno, kas rankoje laiko pieštuką ar plunksną, kelios minutės ar valandos pašvęsti tam dalykui ir užrašyti savo apylinkėj tautosaka, būtent:

1. Samprotavimai ir tikėjimai.

- 1) Pasaulio ir žmogaus sutvėrimas, atpildas už gerus darbus ir bausmės už nuodėmes.
- 2) Santykiai tarp gyvųjų ir mirusiųjų; mirusiųjų pagerbimas.
- 3) Išvirtimas žmonių gyvaisiais ir negyvaisiais daiktais.
- 4) Įvairios deivės: namų, laukų, miškų, vandenu.
- 5) Velnių, raganų, burtininkų galia.
- 6) Burtai.

- 7) Pasaulio ir žmogaus likimas.
- 8) Apie gyvulius, paukščius, augalus.
- 9) Apie saulę, mėnulį, žvaigždes.
- 10) Ugnis, vanduo ir žemė.

2. Apeigos, papročiai ir teisės.

- 1) Senovės tikėjimo apeigos, išlikusios švenčiant Kalėdas užgavėnes, šv. Jono, Visų Šventųjų dienas.
- 2) Žmonių gyvenimo apeigos: gimimai, krikštai, vestuvės, mirimas, šermenys bei laidotuvės.
- 3) Mirusių atminimas — kada, kaip.
- 4) Papročiai, susiję su namų gyvuliais: varant juos pavasarį ganyklon ir kiti.
- 5) Žemės darbai: sėjos, talkos, pabaigtuvės ir kiti.
- 6) Bitininkystės ir įvairių amatų papročiai.
- 7) Vaišingumas bei savybės šventės ir pokyliai.
- 8) Visuomeniškos kaimų šventės.
- 9) Vyrų, moterų ir vaikų apdarai.
- 10) Suaugusiųjų žaidimai ir pasilinksminimai.
- 11) Vaikų žaidimai.
- 12) Kaimo primityvių dramų vaidinimai.
- 13) Augalų, gėlių ir kitų daiktų aukojimas per apeigas ir šventes.
- 14) Ugnies, vandens ir žemės reikšmė apeigose.
- 15) Įvairių liaudies santykių teisės.

3. Istoriski ir būvio padavimai.

- 1) Padavimai apie istorijos asmenis.
- 2) Padavimai apie įvairius kunigaikščius, karo vadus, didikus, ponus, „razbainikus“.
- 3) Senovės gyvenimo būvio ir tvarkos atminimai.
- 4) Miestų, piliakalnių ir kitų senovės paminklų statymo padavimai.
- 5) Kaimynų tautos ir santykiai su jomis.
- 6) Juridiški padavimai, bendruomenės teismai.

4. Padavimai apie archeologijos paminklus ir vietas.

- 1) Padavimai apie kurganus, piliakalnius ir kitus archeologinius paminklus.
- 2) Padavimai apie vietas, jau nebeturinčias matomų pėdsakų buvusių čia senovės paminklų.
- 3) Padavimai apie buvusių miestus, bažnyčias, namus, įgriuvusius į žemę ar paskendusius vandenyje, lobių vietas, susirinkimų, karų ir kovų vietas.

5. Gamtos pažinimas ir menas.

- 1) Akmenų, žolių ir kitų augalų praktiški savumai.
- 2) Žyniai ir burtininkai, jų naudojimai gamtos reiškinių.
- 3) Trobesių statymo apeigos.
- 4) Ūkio padargai.
- 5) Amatininkai ir amatai.
- 6) Gyvulių auginimas.
- 7) Įvairių daiktų dažymas.
- 8) Gėralų ir valgių virimas.
- 9) Protavimai apie pašybą ir muziką.

6. Dainos.

- 1) Mitinės: apie gamtos apsimetimus, milžinus ir jų žygius.
- 2) Tikėjimo ir gyvenimo papročių dainos.
- 3) Fantastinės — apie įvairius stebuklus.
- 4) Satirinės dainos.
- 5) Meilės ir žaidimų dainos.
- 6) Dainelės.
- 7) Specialybių dainos: „ubagų“ ir kitų.

7. Legendos.

- 1) Apie Dievą ir šventuosius, vaikščiojusius po žemę.
- 2) Apie stebuklingus ir paprastus reiškinius.
- 3) Apie įvairius senovės paminklus.

8. Pasakos.

9. Mįslės, patarlės, priežodžiai.

10. Įvairūs pastebėjimai.

VI. Kalbotyra.

Prie tautos dvasios kūrinių turi būti priskaityta ir tautos kalba, kuri, kaip veidrodis, rodo ir tautos kultūrišką būseną ir jos sielos troškimus. Kalbotyra—tai mokslas, kuris, kaip ir archeologija, rodo tautos praeitį ir todėl turi su archeologija bendrų idėjų. Tik remdami archeologijos medžiagą kalbos daviniais, o kalbos davinius tvirtindami archeologija, galime sakyti tiksliau ir apie tautos praeitį. Viena archeologijos medžiaga dar nėra gyva, nes kartais negalima nieko pasakyti apie jos tautinę priklausomybę, ir tik kalba suteikia jai vardą; be to, kalba pasiekia dar tolimesnę praeitį ir aiškina nei archeologijos nei kitų praeities pažinimo mokslų neišaiškinamas paslaptis.

Kiekvienos tautos kalba, ir savo bendrame plitime įvairiais laikotarpiais ir dėl vietinių sąlygų tautos gyvenamame plote, esti labai įvairi ir sudaro atskiras kalbos tarmes. Tie kalbos savumai, pareidami nuo vietos ir laiko, yra tas pagrindas, kuriuo remdamasis mokslininkas daro savo tyrinėjimų išvadas. Be vietinių tarmių, kalbotyrai daug medžiagos suteikia geografiniai krašto pavadinimai. Kiekviena tauta, gyvendama ilgesnį laiką vienoj vietoje, palieka daug savo vardų įvairiems vietos daiktams: upėms, ežerams, kalnams, laukams, kaimams ir t. t., kuriais vėliau naudojasi ir kitos tautos, apsigyvenusios toje vietoje. Taip tirdamas mūsų krašto geografinius pavadinimus, prof. K. Būga nustatė, kad senovėje čia gyveno suomių giminės tautos, o tik vėliau, V-VII amžiais K. g., užėjo aisčiai: kuršiai, žemgaliai, sieliai, latviai ir kitos mums giminingos tautos, ir tik po jų vėliau apsigyveno lietuviai.

Mėgėjams čia plati darbo dirva—rinkti vietinių liaudies tarmių ir geografinių pavadinimų žodynus, kad tuo būtų išlaikytos jos nuo išnykimo ir patiektos mokslininkams. Su darbu reikia skubėti, nes organizuojantis tautai į politinį vienetą—valstybę, gresia pavojus įvairioms vietinėms tarmėms, kurias gali pakeisti bendra visai tautai literatūros kalba; be to, gali žūti ir daug vietų pavadinimų.

Žodžiai reikia užrašinėti ant tam tikro didumo kortelės, ant kurios pažymima ir jo geografija (vieta, kurioje tas žodis arba sakinyš girdėtas) ir užrašoma rinkėjo pavardė. Patartina imti tokio dydžio kortelė (keturis kartus padidinus) ir taip užrašyti:

*Žerbuva —
ežerėlis prie Augštieškių
sodos Tytavėnų par.
J. Gečas*

*Būklus—prityręs, daugely vietų buvęs. Jis—žmogus būklus.
Javaravo val., Mrj. apsk. J. Dobulevičius.*

VII. Senovės paminklų apsaugojimas.

Didžiai svarbi medžiaga krašto praeičiai pažinti ir tautos auklėjimui glūdi įvairiose senovinėse tautos liekanose. Daug darbo tos krašto praeities liekanos suieškoti ir pažinti, branginant juos ne mažiau svarbu yra mūsų šalia jų stovinčiai visuomenei atlikti ir trečia pareiga—tai apsaugoti krašto senovės paminklus nuo išnykimo. O laikas jau to darbo imtis visiems!

Kiek pažvelgę į įvairių archeologinių mūsų paminklų praeitį, matom vien tik jų naikinimą (kartais betiksliską) ir sunaudojimą įvairiems tikslams, ir tuo būdu netrukus amžinai nustosim tų gražių, gyvų tautos praeities vaizdelių.

Valstybės Archeologijos Komisija, kurios tikslas nors ir yra rūpintis apsaugoti ir išlaikyti krašto senovės paminklai, bet tam milžiniškam darbui padirbti visuose plačios Lietuvos kampeliuose yra bejėgė. Ir čia turi padėti visuomenė ir imtis to paprasto darbo, nereikalaujančio daug rūpesnių ir pastangų.

Nejudamieji archeologijos paminklai reikalauja kiek platesnės paramos, ir mūsų visuomenė turėtų tam tikslui jungtis į tam tikras draugijas, sąjungas gimtajai senovei apsaugoti. Tos sąjungos galės pavesti atskirus paminklus rajoniniams savo skyriams ir kuopelėms bei atskirų asmenų priežiūrai. Mūsų mokyklos, kurios turi rūpintis jaunuomenės auklėjimu tautos dvasioje, visai yra pamiršusios apie tokią galingą priemonę, kurią sudaro gyvieji krašto praeities vaizdeliai. Čia ir artimas ryšys yra tarp pačių mokyklų organizacijos ir siūlomosios gimtajai senovei apsaugoti.

Pav., aukštesniosios mokyklos paimtų savo globon visos apskrities, vidurinės—aiskirų rajonų, o liaudies—atskirus paminklus.

Galingoji Šaulių Sąjunga, praėjus krašto išoriniam pavojui, galėtų, man rodos, panaudoti savo organizacijos jėgas ir gimtosios senovės paminklams apsaugoti. Įvairios jau esamosios aukštųjų siekimų draugijos ir sąjungos, kuriose dažnai gal tik daugiau kalbama, argi nepadarytų daugiau kraštui naudos, jei paimtų savo globon nors keletą senovės paminklų, darytų paskaitas apie gim-

tąją senovę, ragintų ruošti ekskursijas arčiau jiems pažinti, kurtų ir platintu muzėjus.

Senovės paminklo vietoje gyventojams turi būt išaiškinama tų kultūrinių paminklų reikšmė ir imamasi priemonių palikti jiems neliečiamiems. Nuo bandos galvijų apsaugoti užtektų kartais gal kelių karčių tvoros, o atgrasinti nuo kėsiningos įvairaus plauko lobių ieškotojus ir senovės mėgėjus galima būtų pagrasinus net teismu. Kiekvienos kultūringos šalies įstatymai tai numato, ir nusižengusieji krašto senovės paminklų betikslisku darkymu yra baudžiami. Tas pat ir Lietuvoje.

Kartais gal reikalaus senovė ir mažų aukų ir didesnio darbo. Bus tai ar piniginiai atlyginimai žemės savininkams už pavyzdinę išlaikymą jų žemėje esančių senovės paminklų, ar restauracijos ir išlaikymas nuo tolimesnio irimo senovės pilių bei kitokių rūmų griuvėsių, ar nugriuvusių piliakalnių atstatymas. Ir tas aukas turėtų aukoti visuomenė

Bet ir tose sąjungose, kaip ir kitur, turi būt įvesta griežčiausia drausmė, ir visuomet turi būt kam nors uždėta atsakomybė už senovės paminklų sveikos būklės išlaikymą ir atatinamą jų pagerbimą.

Pačių paminklų modeliai, fotografijos, piešiniai, įvairūs brėžiniai ir schemas su smulkiu aprašymu jų būklės ir jau darytų jų tyrinėjimų rezultatai reikalinga siųsti į centralines įstaigas, o nuorašai laikyti rajono archyvuose ar muzėjuose.

Įdomieji archeologijos paminklai reikalauja iš kiekvieno, kam jie papuola į rankas, neišmesti jų, nepaslėpti, nenaudoti jų namų reikalams. Atradus juos reikalinga ar toj pačioj, būklėj ar tam tikrai paruoštus (konservuotus) apsaugoti nuo tolimesnio jų nykimo, atiduoti į muzėjus, apgarsinti apie juos plačiau visuomenei. Muzėjai turi būt įsteigti kiekvienam apskrities mieste, o ypačiai prie visų mokyklų, nors kartais ir labai maži.

Laikomi smulkūs archeologijos daiktai ant lapų storo kartono (priimta 38 cm. ilgumo ir 28 cm. platumo), prie kurio pririšami stipriais siūlais. Tokiuose lapuose reikia paduoti ir kiti daviniai: iš kur paeina daiktas, įvairios schemas, brėžiniai, kad iš jų galima būtų visuomet susekti tų daiktų kultūriška reikšmė kraštui.

Kaip reikia apsaugoti smulkūs daiktai nuo tolimesnės įtakos oro veiksmy, kaip tie daiktai laikyti, duodu žemiau senovės mėgėjams patarimų. *)

Trumpi nurodymai, kaip reikia senovės daiktai laikyti.

Medis. Medžio padarai turi būt apsaugojami nuo greito išdžiuvimo, todėl jie mirkomi vandeny ar apdengiami drėgnomis samanomis, velėnomis, purais. Pervežant didesnieji daiktai turi būt storai apdengti samanomis su šieniu ir aprišti šiaudais.

Konservuojant reikia mirkyti jie mišiny žibalo su pokostu (receptas I). Maži daiktai, jei jie drėgni, turi būti laikomi 20⁰/₀, o vėliau 16⁰/₀ (laipsnių) spirite bei mirkyti smalos tirpinyje (receptas II). Jei daiktai ne ažuoliniai, tai gali būt virinami stipriame alūno tirpinyje.

Kaulai, dantys, elnių ragai, dramblio kaulai ir karoliai turi būti džiovinami iš palengva. Labai trapios dalys turi būt paliktos kol pradžius, žemėje; po to žemės nuplaunamos atmirkant jas vandeny.

Konservuojant mirkomi smalos tirpiny (receptas II).

Oda ir audimai turi būt džiovinami irgi palengva.

Konservuojant atrastieji drėgnoj žemėje ir pelkėse padarai mirkomi 20⁰/₀, o paskui 16⁰/₀ spirite. O sausi padarai mirkomi yra smalos tirpinyje (receptas II). Sausi ir trapūs padarai mirkomi aguonų aliejaus ir benzino mišinyje (receptas III).

Žalvaris. Su žalvario padarais reikia elgtis labai atsargiai, nes dažnai tie padarai būna trapūs ir nestiprūs. Reikia atkreipti dėmesio į likusias žymes nuo medžio pūždras, plaukų bei audimo liekanas, įvairią daiktų inkrustaciją (pagražinimas): aukso, sidabro, kaulų, karolių, emalės ir gintaro.

Nuvalant reikia atsargiai plauti ne labai šaltam vandenyje; jei rūdys paviršiuje kietos, tada neužtenka nuplauti — reikia daiktai pamirkyti muilo vandenyje bei labai silpnam gryno potašo tirpiny; paskum daiktai nuplaunami ne labai šiltu vandeniu arba išvalomi minkštu šepetuku ar penzelėliu.

Konservavimas. — Gražios žalios spalvos rūdys yra labai kietos, todėl daiktai paliekami su ja. Daiktai su trapiomis rūdimis, kurios apdengia tik vietomis, mirkomi smalos tirpinyje (receptas II). Daiktai su nešvariomis pilkomis ir kietomis rūdimis valomi aguonų aliejaus ir benzino mišiniu (receptas III), pirmiau

*) Swiatowit, t. II — 1900 r. Warszawa.

minkštu, o paskum kietu šepetuku. Kristalinės rūdys reikia nu-
plauti ne labai šiltam vandenyje su chemiškai valytos sodos (na-
trium carbonicum) priemaiša ir valyti jame šepetuku, paskui nu-
plauti grynam vandeny ir išdžiovinus sušlapinti smalos tirpiniu.
Vietos, iš kurių rūdys pradeda trauktis, vėliau reikia kiek patepti
tirštu žuvies klįjum bei silpnu šelako tirpiniu (receptas V)

Auksas reikia tik nuplauti vandeniu.

Su *sidabru* reikia atsargiai elgtis, nes dažnai būna trapus.
Valomas taip, kaip žalvario padarai.

K o n s e r v a v i m a s. — Pastovūs daiktai nuplaunami silp-
nam amoniako tirpiny, po to nuplaunami vandeniu ir atsargiai
šildomi, kad atsiskirtų amoniakas.

Trapūs daiktai, atsargiai nuvalius, reikia išmirkyti smalos
tirpinyje (receptas II), o nesugebant pačiam parengti daikto, ge-
riau kreiptis į auksakalį.

Alavas ir cinas. Tie padarai labai panašūs iš pažiūros į
kaulus pilkos ir tamsiai baltos spalvos ir būna labai trapūs. Daik-
tai reikia nuplauti ne labai šiltam vandenyje ir atsargiai išdžiovinti.
Konservuojant mirkyti smalos tirpiny (receptas II).

Geležis. Trapūs ir jau irstantieji, kartais jau visai surūdiję
geležiniai daiktai turi būti gerai apsaugojami ir tepami žuvų klį-
jum. Gerai išlikusieji geležies padarai su gražiomis juodomis
rūdimis, norint apsaugoti nuo oro veiksmų, reikia aptepti ar su-
tirpdytu baltu vašku ar parafinu, ištirpytu benzine (receptas IV).
Toliau, suvyniojus į gašo audimą, plauti daiktus virintam nekarš-
tam su maža sodos priemaiša vandeny, iki kasdien mainomas
vanduo dar bus drumstas. Po to gerai nuplauti daiktai dedami
keletai dienų į gryną alkoholį, iš kurio išėmus palenga džiovinami
kambary. Didesni daiktai po to dar virinami vandenyje su linų
aliejaus priemaiša ar sušildyti apmerkiama kelis kartus į mišinį
pokosto perpūs su žibalu; o mažesni daiktai išmirkami smalos
tirpiny (receptas II).

Jei geležies padarai turi inkrustaciją, tai jie reikia išplauti
švariu vandeniu ir atiduoti žinovui archeologui baigt ruošti.

Visai surūdijusieji daiktai, jei ne labai trapūs, vyniojami į
gašo drobę ir atsargiai plaunami per kelias dienas — pirmiau
vandeniu, paskum perplaunami alkoholiu ir palengva džiovinami.
Nulūžusios dalys suklijuojamos žuvies klįjum ir mirkomos sėmenų

pokosto ir žibalo mišinį, bet dar geriau mirkyti šelako tirpiny
(valytam spirite su labai maža priemaiša ricinos) (receptas V).

Jei surūdijusieji daiktai, juos suradus, vietoje gali suirti, tai
reikia vietoje išmirkyti šelako tirpiny laistant juo (receptas V).
Daiktą suvynioti į gašo drobę ir laikyti šiltoje ir sausoje vietoje,
retkarčiais pakartojant mirkymą į šelako tirpinį.

Molio padarai turi būti atsargiai išdžiovinami vietoje, iki
molis sukietės; tuomet nuvalomi minkštu šepetuku, nuplaunami
švariu vandeniu, išdžiovinami ir esant reikalui vėl valomi šepetuku.

Ypač reikia atkreipti dėmesio į molio padarus, dažytus labai
nepastoviais žemės dažais; todėl valant šepėčiu steigtis jų nenu-
trinti. Sudužę molio padarai suklijuojami žuvies klįjum, o dar
geriau — amerikškais ar ištirpytais šaltais dailidžių klįjais (re-
ceptas VI). Plyšių ir skylių užpildymas daromas akmeniniu lipalu
(receptas VII).

Stiklas. Spalvoti stiklo padarai atsargiai nuplaunami ne labai
šiltu vandeniu.

K o n s e r v a v i m a s. Padarai mirkami aguonų aliejaus ir
benzino tirpiny (receptas III); jei stiklas darosi nešviesus, plauna-
mas dar smalos tirpiny (receptas II). Suklijuoti sudužusiems stiklo
padarams vartojamas žuvies klįjus.

RECEPTAI.

I. *Pokostas su žibalu.* Sumaišoma lygios dalys.

II. *Smalos tirpiny.* 15 gramų damarinės smalos ištirpdoma
130 gr. gryno benzino, pridedama prie to mišinio 20 gramų
aguonų klįjaus ir 150 gramų terpentino. Jei mišinys tampa tirštas,
pridedama benzino ir terpentino.

III. *Aguonų aliejus su benzinu.* 20 gr. aguonų aliejaus su-
maišoma šaltai su 270 gr. benzino.

IV. *Geležies tepalas.* Tai parafinas ištirpdytas benzine bei
terpentine. Gali būti vartojamas tam ir tyras vazelinas.

V. *Šelako tirpiny.* Šviesus šelakas tirpdomas spirite, ir,
kad būtų skystas, pridedama keletas lašų ricinos.

VI. *Šalti dailidžių klįjai,* pavaduojantieji žuvių aliejų. Prie
tiršto ir labai šilto dailidžių klįjaus tirpinio pridedama dvigubai
tiek gumiarabiko — iki midaus tirštumo. Po to pridedama truputis
glicerino.

Akmeninis lipalas. Prie 250 gramų karšto dailidžių klijų us tirpinio pridedama 2—3 smulkiai supiaustyto sugeriamojo popierio gabalai. Gerai išmaišius mišinį pridedama 1—3 klg. sausos kreidos miltelių. Į šį gerai išvirintą ir išmaišytą mišinį įdėti 120 gr. sėmenų aliejaus ir 20 gr. venecinio terpentino. Mišinį laikyti gerai uždarytam puode, kad neišdžiūtų.

Perspėjimas.

Kadangi žibalas, terpentinas, alkoholis, o ypač benzinas labai greitai užsidega, todėl visi darbai su jais turi būti dirbami toliau nuo ugnies. Mūsų virtuvių krosnys tam visai netinka, o šildomi ir maišomi visi šie skystimai turi būti atskirai parengtose koklių krosnyse, kūrenamose iš kito net kambario.

E M

VIII. Archeologijos žemėlapių sudarymas.

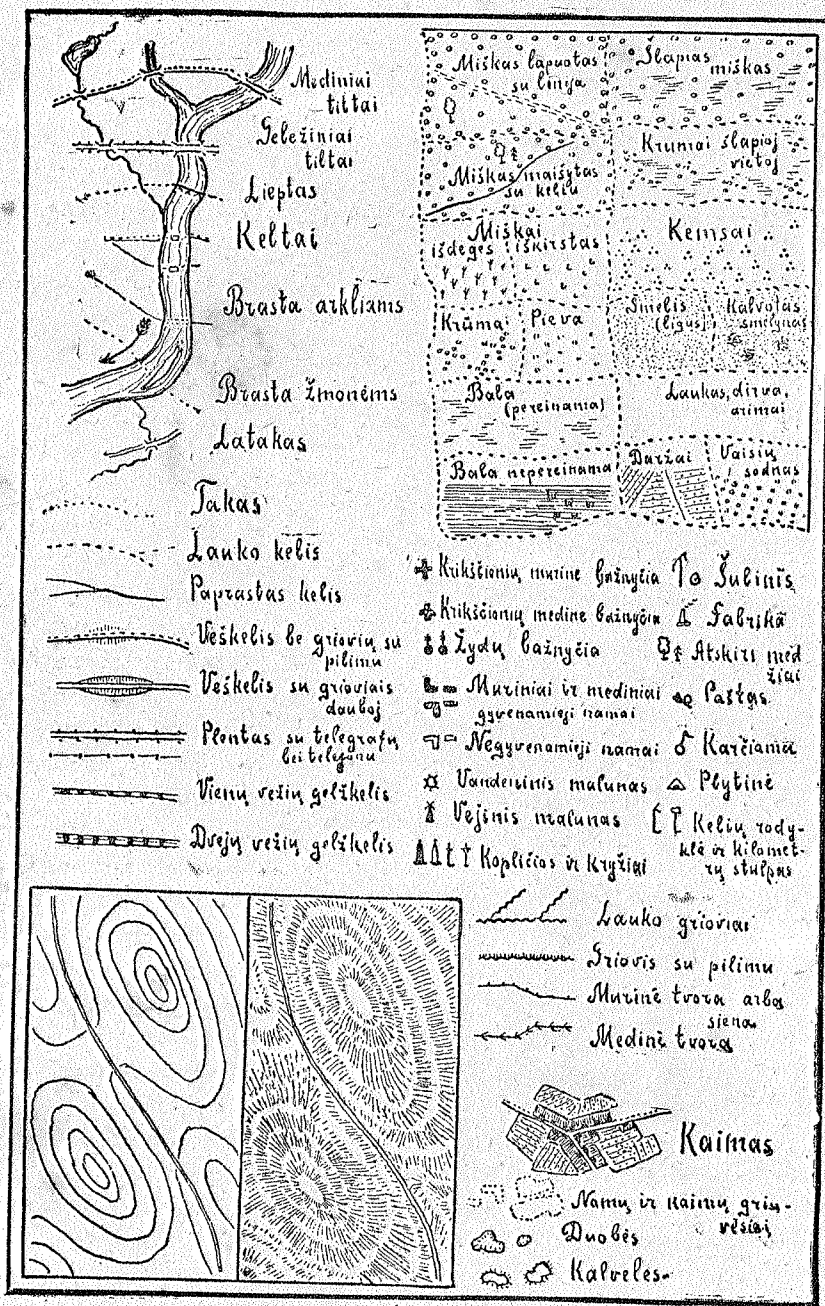
Labai artymas ryšys tarp žemės ploto geografiškų ir gamtos savumų ir to, kaip jis gyvenamas žmonių.

Kiekviena vieta, dėl savo geografiškų savumų, buvo priežastimi, kad nuo gyvenusios čia praeityje tautos liko įvairių archeologijos paminklų, kurie tuo ar kitu pavidalu pasiliko čia ainiams tautos praeities liudininkais. Anksčiau pažymėti sutinkami Lietuvoje įvairūs archeologijos paminklai, nors ir nedideliame, palyginus, plote, gyvenamame lietuvių, turi visur savotiškų savumų. Pažvelgę į bendrą praeities paminklų Lietuvoje išskirstymą, tuojau pastebėsime, kad vienoje vietoje jų daugiau, kitur mažiau, čia randami vieni, ten kiti senovės paminklai, bet visi jie turi ryšių su vietos geografiškais savumais, nes vienoda visai Lietuvai gamta didelės įtakos čia negalėjo daryti.

Taip, iš karto matome, kad seniausios sėdybos, reiškia, jų gyventojai, visą senovės kultūros plitimo laiką visuomet spiečiasi paliai vandenį, eiles piliakalnių prie kelių, kurie lengvindami susižinojimą gresė kraštui didesniu pavojum.

Ištisos sritys dėl savo geografiškų savumų ilgus laikus neturėjo savo savotišką kultūrą, ką matom prisiminę žemaičius ir aukštaičius, perskirtus senovėje napereinamais miškais ir pelkėmis. Taip pat svetimosios kultūros įtakų žymės dažniausiai būna apribotos geografiniais daviniais.

Tačiau ne tik atskiros sritys pasižymi savo praeities kultūros savumais, bet ir atskiri vienas kitam artimi paminklai turi savaimingų savumų, pareinančių nuo geografinės ir topografinės jų buklės. Todėl ir reikalaujama yra iš senovės mėgėjų tyrinėjant archeologinius paminklus ne tik pačių paminklų planai, bet ir paminklo apylinkių schemos. Taip, schemos piliakalnių apylinkių reikia turėti iki 7 kilometrų, o kapynų ir atskirų kapų — iki 3 kilometrų atstumo aplink, nes šiuose plotose, vidutiniškai skaitoma, kad dar gali būt pastebėta jų įtaka apylinkės kultūrai.

71 pieš. Topografinių ženklų lentelė.

Tyrinėjant mėgėjams ar atskirus paminklus, ar visus paminklus be išimties tame ar kitame plote, ar išimtinai ieškant tik specialios jų rūšies, turi būt atsižvelgiama į paminklų vietų geografinius savumus: tat palengvins tolinesnius ieškojimus.

Imantis mėgėjams tyrinėti archeologijos paminklus kokioje nors srityje, reikia pasirinkti plotai, apibrėžti geografiniais daviniais: kalnais, vandenimis, miškais ir pelkėmis, — nes tie daviniai galėjo būti kliūtys tai ar kitai kultūrai plisti.

- ☆ Pirmykštės kultūros sėdyba.
- Pilis, piliakalnis, pagerbtas kalnas.
- ▭ Pilimas, pilta uola.
- = Senas kelis, brasta
- △ Kurganas (milžinkapis).
- ⌒ Kurganų grupė (kapinynas).
- ∪ Senkapis, kapinėlės.
- ▲ Akmuo
- △ Rašytas akmuo.
- Požemio rūsis, duobė.
- t Sena koplėtele, kryžius.
- ◇ Vieta, kur rasta akmens amžiaus padarai.
- △ Vieta, kur rasta žalvario bei geležies padarai.
- Vieta, kur rasti pinigai.

72 pieš. Ženklų lentelė archeologiniams paminklams žemėlapy pažymėti

Archeologinių paminklų tyrinėjimo atskiram plote daviniai turi būt papildomi aprašymu atskirų vietų tame plote geografinių ir geologiškų žemės savumų. Tokie bendri aprašymai su pažymėtais žemėlapyje visais archeologiniais paminklais sudarys archeologines plotų monografijas ir jų archeologijos žemėlapius. Tai bus jau apibendrinta ir sistematizuota medžiaga, kuri palengvins ir plačius mokslininkų tyrinėjimus atlikinėti ir visuomenę supažindins su šalies praeities gyvaisiais vaizdais.

Mėginimai sustatyti tokius žemėlapius archeologinėje literatūroje apie Lietuvą ne naujiena; taip, yra Pokrovskio bendri archeologiniai žemėlapiai buvusiųjų Vilniaus, Kauno ir Gardino rėdybų, žemėlapiai atskirų sričių — V. Šukevičiaus, T. Daugirdo, Radziukyno. Bet visi jie toli neatsako bendriems archeologinių žemėlapių sudarymo reikalavimams, kurie turi ar suteikti skaitytojams žinių apie atskiro kultūros laikmečio visame

krašte bruožus, ar bent duoti tikrų žinių apie esančius krašte archeologinius paminklus.

Daug yra Lietuvoje nepastebėtų archeologinių paminklų ir daug tokių, kurie visai jau nustojo pirmykščio savo vaizdo ir turi būt nagrinėjami iš naujo, o kai dėl platesnių tyrinėjimų atskirų kultūros laikmečių ir jų archeologinių paminklų, tai, be kelių mėginimų atskirose Lietuvos vietose, dar visai nepradėtas šis darbas; nebekalbu apie svetimųjų kultūrų įtaką krašto gyvenimui ir ieškojimą pėdsakų to, — tatau yra visai naujas darbas mūsų senovės mėgėjams.

Kas mėgėjų norės padėti platesniu maštabu pažinti šalies praeitį, galės pasinaudoti paduodamais brėžiniais ženklų, priimtų geografiškiems ir topografiškiems vietų savumams žymėti mūsų žemėlapiuose (pieš. 71) ir planuose, ir ženklais įvairiems archeologiniams krašto paminklams žymėti žemėlapiuose (72 pieš.).

Kad archeologiniai ženklai būtų ryškesni, jie galima vartoti spalvoti; taip, akmens amžiaus paminklų — tamsiai raudonos spalvos, vario amžiaus ir pinigų — geltonos, geležies amžiaus paminklų — mėlynos spalvos, abejojamųjų paminklų — juodos; arba, kas, gali būt, ir teisingiau, paminklų geležies amžiaus — raudonos, žalvario — žalios, o akmens amžiaus — mėlynos spalvos.

IX. Bendros pastabos senovės mėgėjams.

Didelis darbas ieškant archeologinių paminklų nėra lengvas ir reikalingas ne tik mėgėjų pasišventimo, bet ir atitinkamo pasiruošimo, pažinimo bendrų šalies praeities paminklų savumų ir krašto istorijos ir tebūna sėkmingas tik po ilgų tyrimų. Ieškant archeologijos paminklų turi būt sunaudota, kiek galint, ir vietinė archeologinė literatūra bei atsitiktinės žinios apie krašto praeities paminklus iš mūsų periodinių spaudinių; nepalikti nesunaudotų taip pat įvairių liaudies padavimų, vietinių gyventojų ir senovės mėgėjų patarimų.

Negausinga mūsų archeologinė literatūra, dažniausiai svetima kalba rašyta, yra neprieinama plačiajai visuomenei, nes yra retybė ir toli dar nepilna. Liaudis nežino tik didokus ir garsius apylinkės paminklus: piliakalnius, kapynus, bet į sunaikintus, išartus nekreipia dėmesio ir juos yra užmiršusi, o kitų ir visai nežino; tuo tarpu mūsų senovės mėgėjai kartais vien tik rankioja apylinkėje įvairius senovės daiktus tikėdamiesi pasipelnysią ar pragarsėsią žinovai esą, o visai nežino esančių arti jų senovės paminklų. Tik geras pasiruošimas įgalina pastebėti paminklus ten, kame jie yra visai užmiršti, o paslėpti paminklai, kaip antai: senkapiai, jau išarti kurganai, sėdybos, atrandami ar tik remiantis spėliojimais, kad čia turi jie būti, ar įdėmiu apžiūrėjimu visos apylinkės.

Ieškant archeologijos paminklų reikia vadovautis ne tik literatūra ir surinktomis pas vietinius gyventojus žiniomis, bet ir atsitiktinai rastais daiktais, kurių reikia su atidžia ieškoti pas vietinius gyventojus, supirkėjus ir mėgėjus, pačiam aplankyti ir apžiūrėti kur jie rasti, vietos, ir išaiškinti priežastis buvimo ten daiktų. Apžiūrėti laukuose, ar nėra nepajudintų žagrės ar apaugusių krūmais vietų, kurios gal slepia kokią nors mūro ar akmens statybą ar kapų liekanas; išžiūrėti ir paklausinėti, ar nematyti išartoj dirvoje kitos spalvos žemės dėmių nuo buvusių čia laidojamųjų vietų ar sėdybų su liekanomis kaulų, anglių, pelenų, molinių puodų

šukių, apdeginto molio gabalų ir kitų žmogaus gyvenimo žymių — v. „kultūros“ rūšių. Reikia apžiūrėti ir vandenų ir skardžių bei griovių krantai, vėjų išpustyti smėlynai, domėtis kiekvienu žemės kasinėjimu ir ieškoti įvairių senovės paminklų žymių.

Visur, kiekvienoje apylinkėje, galima aptikti archeologinių paminklų — nereikia net toli keliauti. Tik daugel metų tyrinėjant artimiausią vietinę apylinkę galima pažinti įvairius jos senovės paminklus, o trumpos kelionės į svetimą apylinkę maža tesupažindins ir su vietų savumais ir su esančiais ten archeologijos paminklais. Nereikia ieškant abejoti, jei žinai, jog jau čia ieškota anksčiau ir visa surinkta, aprašyta.

Kiekvienas naujas aprašymas ir kitas tyrinėjimas duos naujų naudingų kraštui pažinti vaizdelių, naujų nežinomų paminklų, papildys jau turimas žinias; o daiktų kasmet gali atsirasti vis naujų ir įdomių.

Aprašymai būtinai visi reikia vaizduoti fotografijomis, piešiniais, nors ir visai paprastais, įvairiomis schemomis ir brėžiniais, — tat labiau sužadins mūsų visuomenę ir patrauks daugiau naujų bendradarbių, negu tomai sausų aprašymų. Tos žinios, su atidžia surinktos ne per vieną kartą, bet per kelis sistematingus paieškojimus vienoje apylinkėje, sudarys brangią medžiagą tėvynės praeičiai pažinti.

Aprašymus su piešiniais ir atrastus daiktus siųskite į Valstybinę Archeologijos Komisiją bei į centralinius ar vietinius muzėjus.

Periodiniai mūsų spaudiniai mielai deda žinias apie krašto praeitį ir kviečia visuomenę į praeities tyrinėjimų darbą. Tik tokia, surinkta per sistematingus paieškojimus, medžiaga krašto praeičiai pažinti tėra naudinga, ir gimtosios senovės mėgėjas, tat atlikęs, susilauks tikro mokslo draugo ir šalies piliečio vardo.

X. Archeologinė literatūra apie Lietuvą.

Norėdamas padėti senovės mėgėjams jau atliktųjų Lietuvoje archeologijos tyrinėjimų rezultatus pažinti, paduodu čia sąrašą tų šaltinių, kurie suteiks tų žinių ir galės būti naudingi atitinkamam pasiruošimui tolimesniems tėvynės praeities pažinimo darbams. Kadangi kai kurie jų yra patalpinti periodiniuose leidiniuose, pažymėtuose sutrumpinimais, tad išvardiju čia ir tuos sutrumpinimus.

B. W. = Biblioteka Warszawska.

Kw. Hist. = Kwartalnik Historiczny.

Pam. Fiz. = Pamiętnik Fizyograficzny.

Sw. = Swiatowit.

W. = Wiśła.

Wiad. Arch. = Wiadomości Archeologiczne.

Антонович А. Монографія по исторіи западной и юго-западной Россіи.

Budziński A. Poszukiwania archeologiczne w b. gub. Augustowskiej 1871 r. B. W.

Brückner A. Starożytna Litwa.

Baliński M. i Lipinski T. Starożytna Polska, t. III.

B. J. Brzegi Niewiaży.

„ Dubisa.

Būga K. prof. Aistiški studijai.

Basanavičius J. Levai lietuvių pasakose.

„ Iš priežasties atrasto Lietuvoje rašyto akmens.

„ Apie senovės Lietuvos pilis.

„ Žirgas ir vaikas.

Dowgird T. Pilokalnie. O dwóch mogiłach księżęcych z czasow przedhistorycznych na Żmujdzi. W. t. III.

„ Pamiętnik z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Melżyn-Kapas pod Jasnogórką. Pam. Fiz. t.t. VI i VII.

- Dowgird T. Melžyn-Kapas w folw. Wizdergi. Pam. Fiz. t. VIII.
" Krótki przegląd badań archeologicznych nad zabytkami z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi i Litwie. Pamięt. z zjazdu historyków polskich we Lwowie. 1890 r.
" Opis cmentarzyska, Pirkalnia w Jumbarach na Żmujdzi. Pam. Fiz. t. IX.
" Wiadomości o wyrobach kamienia gladzonego, znalezionych na Żmujdzi i Litwie. Pam. Fiz. t. X.
" Pirkalnie. W. t.t. III, IV, V, VI, VII, VIII.
" Mapa archeologiczna okolicy Nad Dubiskiej od miasteczka Betygoły do okolicy Surwile.
Daukantas S. Būdas senovės lietuvių — kalnėnų ir žemaičių. Lietuvos istorija.
„Draugija“ — komplektai.
Gloger Z. Osady nad Niemnem i na Podlasu z czasów użytku krzemienia. Wiad. Arch. 1873 r.
" Podróż Niemnem (opis licznych stacyi krzemiennych). W. t. III.
Grevingk. Baltikum.
" Ueber heidnische Gräben Rasisch Litauens. Dorpat. 1870.
Гильтебрэдт. Археологическое обозрѣніе береговъ Нѣмана. Древняя и Новая Россія, 1879.
Jucewicz. Wspomnienie Żmujdzi
Krikor A. Wycieczki archeologiczne po gub. Wileńskiej. B. W. 1855 r. t. t. II i III.
" Litwa i Rus. Opiekun Domowy. 1875.
Kraszewski J. Sztuka u Słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej. 1860.
" Litwa. 1847.
Кочубинскій. Территорія доисторической Литвы. Журналъ Министер Народн. Просв. 1897.
Кравчунась. Мифологическіе отрывки. Живая Старина. 1897.
Кęтрыński W. Najdawniejsza stolica Litewska. Kwart. Histor
Крживицкій Л. Послѣдніе моменты неолитической эпохи въ Литвѣ
" Жмудскіе пилкальнисы. Извѣстія Импер. Археолог. Комиссіи. 1908.
Krzywicki L. Starożytna Żmudź.
" Grodzisko Górne-Litewskie.
" Grodzisko Derbuckie na Żmujdzi.

- Krzywicki L. W poszukiwaniu gróda Mendoga.
Klimas P. Lietuvos senovės bruožai.
„Lietuvių Tauta“ — komplektai.
Mierzyński. Źródła do mytologii Litewskiej.
Morawski S. Pro słowianie i pro Litwa. 1882 r.
„Mūsų Senovė“ — komplektai.
Narbut T. Dzieje narodu Litewskiego 1835—1841.
Prochaska. Czy istniał Krywe na Litwie. Kw. Hist. XVIII.
Памятныя книжки Ковенской губерніи (ivairių metų; yra įdomios medžiagos).
Покровскій Θ. Археологическая карта Гродненской губ. 1893.
" Археологическая карта Виленской губ. 1893.
" Археологическая карта Ковенской губ. 1895—1899.
" Къ изслѣдованію бассейна Вилии. Труды Рижскаго Археол. Съѣзда.
" Путеводитель по Виленскому музею древностей.
Radzkiewicz B. Pirkalnia Litewskie i źródła nazwy Znicza B. W. 1859.
Radziukynas. Suvalkų rėdybos piliakalniai.
Романовъ Е. Старина доисторического Сѣверо-Западнаго края.
Соболевскій А. Гдѣ жила Литва. Извѣст. Императ. Академ. Наукъ.
Syrokomle Wycieczki po Litwie.
Szukiewicz W. Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy Część I-sza. Epocha kamienna w gub. Wileńskiej.
" Kurhany całopalny w Pomusiu (Pow. Trocki, gub. Wileńska). Sw. t. II. 1900.
" Kurhany kamienne w pow. Lidzkim. Sw. t. I. 1899.
" Poszukiwania arkeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska), Sw. t. III. 1901.
„Swiatowit“ — komplektai.
Штримеръ. Топографическая свѣдѣнія о городищахъ и курганахъ въ Гроденской губерніи.
Tyszkewicz E. hr. Rzut oka na źródła archeologii krajowej. 1892.
" Badanie archeologiczne... 1850.
Tyszkewicz K. hr. Wilija i jej brzegi 1871.
" О курhanach на Litwie i Rusi Zachodnej.
" Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiszczach starożytnych на Litwie i Rusi Litewskiej.
Tyszkiewicz J. Skorowidz monet Litewskich.
Труды IX архелогического съѣзда въ Вильнѣ. 1893.
Gimtoji Senovė

Труды предварительнаго комитета по устройству IX археологическаго съѣзда въ Вильнѣ.

Уваровъ. Каменный вѣкъ въ Россіи.

Вольтеръ Е. проф. Археологическія коллекціи частныхъ лицъ въ Сѣв. Зап. краѣ.

„Объ Этнографической поѣздкѣ по Литвѣ и Жмуди.

„Городъ Мендовга, или гдѣ искать Летовію XIII вѣка. Извест. отдѣл. русск. языка словест. Импер. Академіи Наукъ, т. XIV.

Valančius M. vyskupas. Antano Tretininko pasakojimas.

Zmigrodski M. Historija swastiki. W. t. V.

Жогась І. Археологическія замѣтки по Тельшевскому уѣзду. Паш. книжка Ков. губ. на 1901 г.

„Живописная Россія“, т. III.

Piešinių rodiklis.

- 1) Rūsių sėdybos schema. Autoriaus paieškojimai.
- 2) Kašėtų k. apylinkės archeologijos žemėlapis. W. Szukiewicz. Poszukiwania arch. Swiatowit, t. III.
- 3) Krūva akmenų Mitkiškių sėdyboj. Aut. paiešk.
- 4) Kultūros rūšiai. В Бигнерь. Спутникъ Экскурсанта.
- 5) Akmens kultūros laikmečio kapo akmenų planas. Autor. paiešk.
- 6) „Džiugo kalnas“. T. Dowgird. O dwóch mogiłach. Wisła, t. III.
- 7) Veliuonos pilis. T. Dowgird. O dwóch mogiłach. Wisła, t. III.
- 8) Maisejūnų piliakalnis. Aut. paiešk.
- 9) Rumbonių piliakalnis. Z. Gloger „Podróż Niemnem“. Wisła, t. II.
- 10) Račkiškių piliakalnis. L. Krzywicki. W poszukiwaniu gródu Mendoga.
- 11) Mėdvėgalis. L. Krzywicki. Žmódz starożytna.
- 12) Akmens statybos pavyzdžiai. Л. Крживицкий. Последние моменты неолитической эпохи на Литвѣ.
- 13) Laukogalio piliakalnis. Autor. paiešk.
- 14) Laukogalio piliakalnio planas. Autor. paiešk.
- 15) Sližių piliakalnio skersavaizdis. Autor. paiešk.
- 16) Piliakalnio kasinėjimo planas. L. Krzywicki. Grodzisko Górne Litewskie.
- 17) Kernavos apylinkės gynimo schema. Autor. paiešk.
- 18) Statymas vėlesniojo piliakalnio. T. Dowgird. „O dwóch mogiłach“. Wisła, t. III.
- 19) Paderonių piliakalnis. T. Dowgird. „Pilokalnie“ Wisła, t. III.
- 20) Schema organizacijos strateginiam keliui ginti. Aut. paiešk.
- 21) Kupiškio piliakalnis. P. Matulionis. Kupiškio piliakalnis. Mūsų Senovė, II knyga.
- 22) Bilonių piliakalnio planas.
- 23) N. Varionių piliakalnio apylinkės schema.
- 24) Kupiškio piliakalnio planai ir piūviai.
- 25) Vaidagių piliakalnio planas.
- 26) Girgždutos piliakalnio planas ir pylimų piūviai.

- 27) Sprudų piliakalnio planas ir piūviai.
- 27) Pilėnų piliakalnio planas.
- 29) „Žydų kapai“—piliakalnis. Autor. paieškojimas.
- 30) Vienuolyno kalnas. T. Dowgird. Piliakalnis. Wisła, t. III.
- 31) Alkakuo. „Didysis“. Autor. paiešk.
- 32) Paparčių pilies apylinkė. Autor. paiešk.
- 33) Grupė maldininkų prie „Kryžiaus“ akmens. Autor. paiešk.
- 34) Guronų kapyno kurganas. Autor. paiešk.
- 35) Akmeninis kurganas Lydos apskr. W. Szukewicz. „Kurhany kamienne“. Swiatowit, t. I.
- 36) Lapušišio kapyno kapas N. 9. Kun. J. Žiogas „Archeol. tyrinėjimai Gaidės apyl“. Lietuvių Tauta, kn. I.
- 37) Pamūšio kapyno kurganas N 3. W. Szukewicz. „Kurhany ciałopalne“. Swiatowit, t. II.
- 38) Kurganas su žemės pylimu. } St. Jarocki. „Kurhany i cmen-
- 39) Kurganas su akmens pylimu. } tarzysko“ Swiatowit, t. III.
- 40) Kurganas apdėtas akmenimis. А. Спицынъ. Археологическія раз-
вѣдки.
- 41) Kurganas, apdėtas akmenimis, Skaudvilės apylinkėj. Autor.
paiešk.
- 42) Guronų kapyno kurganas N 17. Autoriaus paiešk.
- 43) Guronų kapyno schema. Autoriaus paiešk.
- 44) Ardiškių kapyno schema. Autoriaus paiešk.
- 45) Jumbarių senkapio kapas. T. Daugirdas. Kauno miesto mu-
zėjus.
- 46) Kaniuchų senkapio schema. Autoriaus paiešk.
- 47) Vilniaus rėdybos senkapis. А. Спицынъ. Археологическія развѣдки.
- 48) Akmens amžiaus kapas Lenkijoje. А. Спицынъ Археологическія
развѣдки.
- 49) Akmens amžiaus kapas Lietuvoje. Autoriaus paiešk.
- 50) Jasnogurkos senkapio kapas N 9. T. Dowgird. Melžyn-kapas
pod Jasnogórka.
- 51) Akmuo „Didysis“. Autoriaus paiešk.
- 52) Mengiras. W. Szukewicz. Epocha kamenna w gub. Wilieńskieij.
- 53) Senoviniai raštmenys. J. Basanavičius. Iš priežasties atradimo
Lietuvoje rašyto akmens.
- 54) Akmuo su lėkštėmis. W. Szukewicz. „Kamień“. Swiatowit, t. II.
- 55) „Kryžiaus“ akmuo. Autoriaus paiešk.
- 56) „Kryžiaus“ akmens planas ir skersavaizdis. Aut. paiešk.

- 57) Padarai iš akmens. W. Szukewicz. Slady epochi kamiennej
w gub. Wileńskieij. Kwart. Litewski 1910 r.
- 58) Šlifuto akmens padarai. Autoriaus paiešk.
- 59) Žalvario padarai. W. Szukewicz. „Przedmioty bronzowe“.
Swiatowit, t. I.
- 60) Geležies ir žalvario padarai. T. Dowgird. Melžyn-kapas pod
Jasiogorką.
- 61) Lietuvos akmens kultūros molio padarai. W. Szukewicz Slady
epochi kamiennej w. gub. Wilieńskieij. Kwart. Litew. 1910 r.
- 62) Lietuvos žalvario laikmečio kultūros molinių padarų ornamen-
tai. W. Szukewicz. „Poszukiwania archeol.“ Swiatowit, t. III
- 63) Senovinių lietuvių apeiginių puodų ženklai. T. Daugirdas.
„Mūsų Vytis“. Dabarties Žiedai, N 12, 1918 m.
- 64) Koklio šukė iš Margio pilies. Autoriaus paiešk.
- 65) Kaulopadarai. L. Krzywicki. Grodzisko Górne Litewskie.
- 66) Kauno pilies griuvėsiai. Fot. Al. Balsio.
- 67) Paco rūmai. W. Syrokomlia. „Wycieczki po Litwie“.
- 68) Senoviniai pinigai. Kauno miesto muzėjus.
- 69) Topografinių ženklų lentelė. Autor.
- 70) Archeologinio žemėlapio ženklų lentelė. ©. Покровскій. Архе-
ологическая карта виленской губ. 1893 г.

TURINYS.

	pusl.
Autoriaus žodis	3
I. Senovė ir jos pažinimas	7
II. Lietuvos medžiaginiai archeologijos paminklai.	
A. Nejudamieji archeologijos paminklai.	
1. Akmens ir vario kultūros laikmečių sėdybos	17
2. Piliakalniai	24
3. Alkvietės	45
4. Pylimai, grioviai, seni keliai ir brastos	50
5. Laidojamosios vietos	55
6. Akmenys	67
7. Prastesni senovės nejudomieji paminklai	73
B. Judamieji archeologijos paminklai.	
1. Akmens padarai	76
2. Stiklo ir gintaro padarai	79
3. Metalų padarai	80
4. Geležies padarai	82
5. Molio padarai	84
6. Organiniai padarai	86
III. Istorinės archeologijos paminklai Lietuvoje.	
1. Istorinės statybos paminklai	90
2. Senovės būties daiktai	92
3. Pinigai	92
IV. Tautos dailė	94
V. Tautosaka.	
1. Samprotavimai ir tikėjimas	95
2. Apeigos, papročiai ir teisės	96
3. Istoriški ir būvio padavimai	96
4. Padavimai apie archeologijos paminklus ir vietas	97
5. Gamtos pažinimas ir menas	97
6. Dainos	97
7. Legendos	97
8. Pasakos	97
9. Mįslės, patarlės, priežodžiai	97
10. Įvairūs pastebėjimai	97
VI. Kalbotyra	98
VII. Senovės paminklų apsaugojimas	99
VIII. Archeologijos žemėlapių sudarymas	105
IX. Bendros pastabos senovės mėgėjams	109
X. Archeologinė literatūra apie Lietuvą	111
Piešinių rodimklis	115